

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

İSLAM EĞİTİM TARİHİNDE BİR METOT OLARAK RİHLE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

UĞUR GÜNERHAN

TEMMUZ 2020

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İSLAM EĞİTİM TARİHİNDE BİR METOT OLARAK RİHLE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Uğur GÜNERHAN**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK**

BOLU 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Uğur GÜNERHAN'a ait "İSLAM EĞİTİM TARİHİNDE BİR METOT OLARAK RIHLE" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Felsefe ve Din Bilimleri** Anabilim Dalında **yüksek lisans tezi** olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

/ / 2020

	Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK	
Üye	: Doç. Dr. Hüseyin İbrahim YEĞİN	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Kamil ÇOŞTU	

Lisansüstü Eğitim Enstitü Onayı
Prof. Dr. Osman GÖRÜR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**İslam Eğitim Tarihinde Bir Metot Olarak Rihle**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulmuş kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Uğur GÜNERHAN

17/07/2020

*Bugünlere gelmemde desteęini ve
emeęini esirgemeyen aileme...*

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren zamanla ilmin çeşitli bölgelere taşınmasıyla birlikte ilim talebeleri ve âlimlerin samimi bir şekilde gerçekleştirdikleri rihlelerin amaçları, sonuçları, rihle sürecinde çektiği sıkıntılar, önemli rihle merkezleri, dünyada rihleye benzeyen uygulamalar ve modern dönemde rihle metoduna benzeyen bazı öğrenci değişim programlarına yer verilmiştir. İslam eğitim tarihinde dini ilimleri elde etmek, yazmak, nakletmek, öğrenmek ve sonrakilere aktarmak uğrunda harcanan emeği aslına bağlı kalarak ortaya koymaya çalıştık.

İslam eğitim tarihinde süreç içerisinde evler, mescitler, küttablar yerlerini medreselere; günümüzde ise medreseler yerini üniversitelere bırakmıştır. Eğitim öğretim yapılan mekânlar farklı isimlere ve şekillere bürünse de rihle metodu varlığını hep sürdürme gelmiştir. Modern dönemde rihle metodu öğrenci değişim programlarının içerisinde yer alarak kanun ve yönetmelikler ile desteklenmiş ve daha sistematik bir hale dönüşmüştür.

Hazırlanan bu çalışmanın din eğitimi ve genel mahiyette eğitim açısından son derece önemli bir yere sahip olan rihle metodunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması bizleri mutlu edecektir.

Bu çalışmamızın hedefine ulaşması için danışmanlık ederek, bilgi ve tecrübelerimden faydalandığım Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK ve bize yol gösteren, Doç. Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin İbrahim YEĞİN ve Dr. Öğr. Üyesi Kamil ÇOŞTU 'ya teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmamın yazılma sürecinde bana uygun ortam ve koşulu sağlayan aileme, bu desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

ÖZET

İSLAMEĞİTİM TARİHİNDE BİR METOT OLARAK RİHLE

Uğur GÜNERHAN

Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Seyyid SANCAK
Temmuz 2020, 104 + XI Sayfa

İslam eğitim tarihinde önemli ilim öğrenme metodu olan rihle, Hz. Peygamber (sav.) döneminde İslam dinini öğrenme gayesi ile ortaya çıkmıştır. Süreç içerisinde fetihlerle birlikte birçok âlimin farklı bölgelere dağılmasıyla ilim bu bölgelere taşınmıştır. Bu durum mekânsal olarak rihle metodunun kapsamını genişletmiştir. Köken itibari ile dini ilimlerin öğrenimine dayanan rihle metodu zamanla tüm ilimleri de kapsamış sistematik hale gelerek uygulana gelmiştir. Hatta günümüzün modern dönem rihleleri diyebileceğimiz Farabi, Mevlana ve Erasmus gibi ulusal ve uluslararası alanda öğrenci değişim programlarıyla bütünleşerek bu kadim gelenek sürdürülmeye devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: Din Eğitimi, İslam Eğitim Tarihi, Metot, Rihle, Farabi Öğrenci Değişim Programı, Mevlana Öğrenci Değişim Programı, Erasmus Öğrenci Değişim Programı.

ABSTRACT

JOURNEYS OF KNOWLEDGE AS A METHOD IN ISLAMIC EDUCATION HISTORY

Uğur GÜNERHAN

Master Thesis
Department of Philosophy and Religious Sciences
Advisors: Assist. Prof.Seyyid SANCAK
july 2020, 104 + XI Pa.g.e.s

Journeys of knowledge which has been an important education method in islamic education history came into view with the intention of learning the islamic religion in times of the prophet Muhammed (sav.). In the process, science was moved to these regions with the distribution of many scholars to different regions along with the conquests. This spatially expanded the scope of the method journey of knowledge. Journeys of knowledge was originallly depend pn relligions knowledge but in process of time involved all kinds of knowledge has been aplplied since then. The method of Journeys of knowledge, based primarily on learning religious knowledge, has become systematic and applied over time, encompassing all knowledge. In fact, this ancient tradition continues to be maintained by integrating with national and international student exchange programs such as Farabi, Mevlana and Erasmus, which we can call modern journeys of knowledge of today.

Keywords: Religious Education, History Of Islamic Education, Method, Farabi Student Exchange Program, Mevlana Student Exchange Program, Erasmus Student Exchange Program.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM.....	8
1. HZ. PEYGAMBER (SAV.)’İN VE SAHABENİN EĞİTİM-ÖĞRETİMDE KULLANDIĞI BAZI METOTLAR	8
1.1. Teşvik ve Sakındırma Metodu	12
1.2. Soru ve Cevap Metodu	13
1.3. Takrir (Anlatım) Metodu.....	16
1.4. Model Alarak Öğrenme Metodu	18
1.5. Elçi ve Mektup Metodu	18
1.6. Temsil (Benzetim) Metodu	19
1.7. Kıssayla Öğretim Metodu	20
1.8. Yazıyla Kayıt Altına Alma Metodu	22
1.9. İlim Öğrenmede Nöbetleşme Metodu	23
1.10. Müzakere Metodu.....	23
II. BÖLÜM.....	24
2. EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE BİR METOT OLARAK RİHLE	24
2.1. Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Rihle Metodunun Amaçları.....	29
2.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v.)’i Görmek ve Onu Tanımak.....	29
2.1.2. İslam Dinini Öğrenmek ve Öğretmek	29

2.2. Sahabe, Tabiin ve Etbau't-Tabiin Döneminde Rihle Metodunun Amaçları.....	31
2.2.1. Hz. Peygamber(sav.)'in Rihle Metoduna Teşviki.....	34
2.2.2. Âlimler Tarafından Rihle Metodunun Özendirilmesi.....	34
2.2.3. Âlimlerin Çeşitli Bölgelere Dağılımı.....	35
2.2.4. Bilginin Kaynağına Ulaşma Çabası.....	37
2.2.5. İslami İlimlerin Kayıt Altına Alma İsteği.....	38
2.2.6. Bilginin Ekonomik Bir Araç ve Güç Olarak Kullanılması.....	39
2.3. Rihle Metodunu Kullanan Âlimlerin Karşılaştıkları Sıkıntılar.....	40
2.3.1. Rihle İçin Yeterli Maddi İmkânın Olmaması.....	41
2.3.2. Açlığa ve Susuzluğa Tahammül Etmeleri.....	44
2.3.3. Sağlığının Olumsuz Etkilemesi.....	45
2.3.4. İlim İçin Bekârlığı Tercih Etmeleri.....	46
2.4. Başlıca Rihle Merkezleri.....	47
2.4.1. Mekke.....	50
2.4.2. Medine.....	51
2.4.3. Mısır.....	53
2.4.4. Kufe.....	56
2.4.5. Basra.....	58
2.4.6. Bağdat.....	61
2.5. Dünyada Rihle Metoduna Benzer Uygulamalar.....	69
III. BÖLÜM.....	72
3. MODERN DÖNEM RİHLE HAREKETLERİ.....	72
3.1. Farabi Öğrenci Değişim Programı.....	73
3.1.1. Öğrenci Kabul ve Şartları.....	74
3.1.2. Farabi Değişim Programı İstatistikleri.....	74
3.2. Mevlana Öğrenci Değişim Programı.....	75
3.2.1. Öğrenci Kabul ve Şartları.....	76
3.2.2. Mevlana Değişim Programı İstatistikleri.....	77
3.3. Erasmus Öğrenci Değişim Programı.....	78
3.3.1. Erasmus Öğrenci Değişim Programı Öğrenci Kabul ve Şartları.....	79
3.3.2. Erasmus Öğrenci Değişim Programı İstatistiksel Veriler.....	80
3.4. İslam Eğitim Tarihinde Rihle Metodunun Günümüz Öğrenci Değişim Programlarıyla Mukayesesi.....	82
IV. BÖLÜM.....	84
4. SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87
ÖZ GEÇMİŞ.....	105

ŞEKİL VE TABLOLAR LİSTESİ

Şekil 2.1. : Hicri 3. Yüzyılda ilim tahsili için yolculuk yapılan önemli rihle merkezleri	49
Şekil 2.2. : Mekke, Medine ve Mısır şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları.....	55
Şekil 2.3. : Kufe ve Basra şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları.....	60
Şekil 2.4. : Bağdat, Şam ve Mısır şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları.....	68
Tablo 3.1. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Farabi Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları	74
Tablo 3.2. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Mevlana Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları	77
Tablo 3.3. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Erasmus Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları	80

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran.
B.	: Bin.
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
H	: Hicri
Hız.	: Hazreti.
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi.
Ra.	: Radıyallahuanhu.
S.	: Sayfa.
Sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Terc.	: Tercüme
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı

GİRİŞ

Eğitim bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik yönde değişim meydana getirme sürecidir.¹ Eğitimi mümkün kılan temel özellik insanın eğitime yatkın olarak dünyaya gelmesidir. İnsan yaratılışı gereği eğitime müsait bir varlıktır.² Bu özellik sayesinde eğitim bireyi geliştirerek bilgi, beceri, tutum ve değerler olarak davranışlara dönüşmesini sağlar.³ Ayrıca eğitim edinilen bilgilerin yaşam içerisinde kullanılabilme sanatıdır.⁴

Bireyin ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamayan bir şeyi zorla öğretmek mümkün değildir. Bundan dolayı eğitim öğrenene yardım etme ve bu süreci kolaylaştırmaktır.⁵ Öğrendiğimiz her şey bizim ya yeni davranış yapmamızı sağlar ya da eski davranışlarımızı değiştirmektedir.⁶ Bireyin davranışlarında meydana gelen bu değişiklikler hem bireyi hem de yaşadığı toplumu etkilemektedir.

Eğitim, öğrenmenin oluşmasını sağlayan parçaların bütünleşmesiyle meydana gelir. Süreç içerisinde belli bir sonuca ulaşmak veya oluşumu gerçekleştirmek için önceden tasarlanmış hedefler doğrultusunda öğrenme ortamı içerisinde gerçekleşmektedir.⁷

Eğitim, ilk insanla birlikte var olan ve insanın hayatını bütün boyutlarıyla kuşatan bir olgudur. Bu olgu bir taraftan insanın kendisini tanımasına, keşfetmesine ve varoluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olurken, aynı zamanda yaşadığı benlik, aile, toplum ve dünya barışını, öz doyumunu da etkilemiş durumdadır.⁸ Eğitimin kavramının; öğrenme, öğretim ve metot kavramları ile arasında sıkı bir ilişki vardır. Öğrenme, bireyin davranışlarında meydana gelen kalıcı, izli davranış değişikliğidir.⁹

¹Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Yelken Tepe Yayınları, 1975), 12.

²Ş. Ethem Özgüven, *Bireyi Tanıma Teknikleri* (Ankara, Pegem Yayınları, 2002), 25.

³Nurettin Fidan ve Münire Erdem, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara, Alkım Yayınları, 2001), 12.

⁴M. Tınaz Titiz, *Okulda Yeni Eğitim* (İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000), 125.

⁵Ramazan Yıldırım, *Öğrenmeyi Öğretmek* (İstanbul: Sitem Yayıncılık, 2001), 133.

⁶İbrahim Ethem Başaran, *Türk Eğitim Sistemi Ve Okul Yönetimi* (Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006), 19.

⁷Münire Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998), 19.

⁸Muhiddin Okumuşlar, *Fıtrattan Dine-Din Fıtrat İlişkisi* (Konya: Yediveren Yayınları, 2002), 19-20.

⁹Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim* (Ankara: Anı Yayıncılık, 1997), 95.

Öğretim ise öğrenmeye rehber etme davranışında değişiklik meydana getirmek için yapılan etkinliklerin tümüdür.¹⁰ Öğrenme tesadüfî olabilirken öğretim planlı ve amaçlı bir süreçtir. Belirli bir öğrenme durumunda önceden belirlenmiş hedeflere en etkili biçimde ulaşmak üzere uygun personel, araç, gereç, yöntem ve teknikleri kullanma sürecidir.¹¹ Tanımlara baktığımızda öğretme eylemi öğrenme ile ilişkilidir. Öğrenmenin gerçekleşmediği durumda öğretimden bahsedilemez. Öğretimle içsel ve dışsal olarak öğrenme desteklenerek dışsal olayların planlanması¹² ve değerlendirilmesi sağlanır.¹³

Eğitimin genel anlamda kültürlenme,¹⁴ bireyi toplumsallaştırma, doğuştan getirdiği yetenekler doğrultusunda kendini geliştirebilme ve bireyi ailesine ve topluma yaralı hale getirme olmak üzere dört hedefi vardır.¹⁵ Yaşanılan ortamın kültürel, sosyal, siyasi ve iktisadi özellikleri eğitim ve öğretim faaliyetinin hedefini etkileyebilmektedir. Örneğin G.V. Friedrich Hegel eğitimin amacını iyi vatandaşlık olarak tarif ederken,¹⁶ G. Kerschensteiner, sağlam bir irade terbiyesi,¹⁷ John Dewey ise insanlara kişilik kazandırmak¹⁸ olarak tarif etmiştir. İslam'a ve İslam eğitimcilerine göre eğitimin gayesi kendisini tanıyan, fitratını koruyan, gizli özelliklerini ortaya çıkarabilen,¹⁹ amali salih²⁰ yani iyi insan²¹ yetiştirmektir. Allah (c.c.) yeryüzünde en güzel surette yarattığı insanı²² ilim ile kendini tanımasını, kendini kabul etmesini kendisini gerçekleştirip kişilik bütünlüğü içerisinde iyi insan olabilmesini hedeflemiştir. Eğer ki insan kendini gerçekleştirmek için öğrenme ve öğretme potansiyelini kullanamazsa aşağıların

¹⁰S. S. Büyükkaragöz ve C. Çivi, *Genel Öğretim Metotları* (İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1997), 30.

¹¹Cevat Alkan, *Eğitim Teknolojileri Kuramlar Ve Yöntemler* (Ankara: Anı Yayıncılık, 1977), 5; Nureddin Fidan, *Okulda Öğrenme Ve Öğretme* (Ankara: Alkım Kitapçılık Yayınları, 1986), 18.

¹²Fatma Varış, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara, A.Ü. Eğitim Bilimleri Yayınları, 1985), 18.

¹³Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim*, 399.

¹⁴Oktay Sinanoğlu ve Barut Azmi, *Dil Ve Sömürge Eğitimi, Devrimci Cumhuriyet Eğitim Politikaları*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997), 37-40.

¹⁵Şükrü Keyifli, "Eğitim Ve Din Eğitimi" Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13, (2013): 103-126; Sancak Seyyid, "Küreselleşme Ve Değişen Değerler Bağlamında 2010-2018 İDKAB Öğretim Programlarıyla Yetiştirilmek İstenen Model İnsan Tipi" Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7, (2019): 94-115; Gürcan Utanır, "Eğitim Ve Kültür İlişkisi-Eğitimde Kültürün Hangi Boyutlarının Genç Kuşaklara Aktarılacağı Kaygısı" Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 23, (2003): 291-309; Hasan Hüseyin Özkan, "Popüler Kültür Ve Eğitim" Kastamonu Eğitim Dergisi 14, (2006): 29-38.

¹⁶Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi* (Ankara: Ankara Yayınları, 1980), 245.

¹⁷Mustafa Öcal, *Din Öğretim Metotları* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 6.

¹⁸Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı* (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1980), 172.

¹⁹M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: Gümüş Basımevi, 1984), 9-11.

²⁰Selahattin Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (İzmir: Anadolu Matbaası, 1996), 14.

²¹Öcal, *Din Öğretim Metotları*, 7; Muhammed Kutub, *İslam Terbiye Metodu Ve Ahlak Sistemi*, Çeviren Ali Öztürk (İstanbul: Beka Yayınları, 1974) 19.

²²Et-Tin 95/4.

aşağısına²³ inebilmektedir. Bundandır ki, İslam dininin temel esaslarında birisi eğitim ve öğretim olmuştur.²⁴

İslam eğitim tarihi vahiy bu ve vahyin tebliğ süreciyle başlamıştır. Bu süreç H. 610 Ramazan ayı Kadir gecesinde başlayıp Hz. Peygamber (sav.)’in vefatıyla (H.632) sona ermiştir. Allah, emir ve yasaklarını Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber (sav.)’e iletmıştır. İlettiği mesajların vahiy kâtipleri tarafından yazılmasıyla İslam dininin temellerini ihtiva eden Kur’an-ı Kerim oluşmuştur. Hz. Peygamber (sav.)’in kendisine gelen emir ve yasakları hayatına yansıtıp insanları İslam dinine çağırdığı süreç ise tebliğ sürecini oluşturur. Hz. Peygamber (sav.), İslam’ın ilk muhatabı ve rehberi olduğu için onun söz, fiil ve takrirleri toplum içinde Müslümanlar tarafından önemsenmiştir.

İslam dininin vahiy ve tebliğ sürecini incelediğimizde eğitim, öğretim ve ilme verilen önemi görmekteyiz. Kur’an-ı Kerim ayetlerinin her birinin nazili ve tebliğinde dolaylı veya doğrudan öğrenme ve öğretme eylemi vardır. Hz. Peygamber (sav.), vahiy yoluyla Allah’tan öğrendiklerini muhatap kitleye öğretirdi. Anlaşılmayan hususları izah eder ve kalıcı izli davranış ve tutum geliştirene kadar eğitim faaliyetine devam ederdi.²⁵

Kur’an-ı Kerim ayetlerinin birçoğu ilim, öğrenme ve öğretme muhtevasını içermektedir. İslam dininde inen ilk ayetin “*oku*”²⁶ diye başlayıp kalem ile öğrenmeden bahsetmesi,²⁷ Kur’an-ı Kerim’de İnsanın kâinatı araştırmaya yönlendiren 50, eğitim ve öğretimin önemine dikkat çeken 750, akli kullanmayı yönlendiren 65, bilgisizliği kötüleyen 25 tane ayetin yer alması eğitim-öğretime verilen önemin göstergesidir.²⁸ Kur’an-ı Kerim’de “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Gerçekten bunu akıl sahipleri düşünüp öğüt alırlar.*”²⁹ ayetiyle bilen ile bilmeyenin asla eşit olmayacağını, “*Kendilerine ilim verilenlerin üstün dereceleri vardır.*”³⁰ ayetiyle ilmin yüce mertebesi vurgulanmıştır.

Müslümanların ilk muallimi olan³¹ Hz. Peygamber (sav.) yazı yazmayı bilmeyen ümmi bir topluma gönderilip onlarla birlikte İslam medeniyetinin tohumlarını ekmiştir.

²³Et-Tin 95/5.

²⁴Fahri Kayadibi, “İslam’ın Eğitim Öğretime Verdiği Önem” İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4, (2001): 1.

²⁵Yasin Yılmaz, “Hz. Peygamber Dönemi Eğitimine Genel Bir Bakış” Dini Araştırmalar Dergisi 15, (2012): 203-221; Kayadibi, “İslam’ın Eğitim Öğretime Verdiği Önem” 33.

²⁶El-Alak 96/1.

²⁷El- Alak 96/4.

²⁸İlhami Güler ve Ömer Özsoy, *Konularına Göre Kur’an* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2018), 61-85.

²⁹Ez-Zümer 39/9.

³⁰El-Mücadele 58/11.

³¹İbn-i Mace Ebu Abdullah, *Sünen* (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982), 229.

Hız. Peygamber (sav.) ilim, öğrenme ve öğretme ile cahil bir toplumdan en güzel suret ve biçimde yaratılan insanın içindeki cevheri ortaya çıkararak onlardan erdemli bir toplum meydana getirmiştir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmiştir. *"Nitekim biz size ayetlerimizi okutacak, sizi kötülükten arındıracak, size kitabı ve hikmeti öğretecek, bilmediklerinizi bildirecek bir peygamber gönderdik."*³²

Hız. Peygamber (sav.)'den nakledilen hadisleri incelediğimizde de onun ilme ne kadar değer verdiğini görmek mümkündür. Hız. Peygamber (sav.), *"İlim öğrenmek her Müslüman'a farzdır."*³³ hadisiyle erkek, kadın, yaşlı ve genç ayrımı yapmaksızın genel manada ilme teşviki, *"Beşikten mezara kadara ilim öğrenin."*³⁴ hadisiyle ilimde sürekliliği, *"Âlimin, abid üzerine olan üstünlüğü, Ay'ın diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibidir."*³⁵ hadisiyle âlime verilen değeri, *"Bir saat ilim için çalışmak, bir gece nafile ibadetten hayırlıdır."*³⁶ hadisiyle ilim talep etmedeki sevabı, *"Sen, ya bilen, ya öğrenen, ya dinleyen veya ilmi seven ol. Bunların ötesinde beşincisi olursan mahvolursun."*³⁷ hadisiyle ilim talep etmenin önemini vurgulamış olup bu muhtevaları içeren Hız. Peygamber (sav.)'in birçok hadisi mevcuttur.

Hız. Peygamber (sav.) cahiliye toplumundan iyi insanlar yetiştirebilmek için eğitim ve öğretime büyük önem verip bu alanda çeşitli faaliyetler yapmıştır. Nübüvvet döneminde Mekkeliler ticaretle meşgul olduklarından dolayı araların bazıları okuma ve yazma biliyordu. Medineliler ise tarımla uğraştıklarından okuma yazma bilenlerin sayısı azdı. Hız. Peygamber (sav.) bu probleme çözüm bulabilmek için müşriklere karşı kazanılan Bedir Savaş'ında esir olarak karşı taraftan ele geçen her kimseye 4.000 dirhem fide tahin etmiş iken okuma yazma bilen müşrik esirlerden her biri on Müslüman'a okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılacağını duyurması onun Bedir Savaşı sonunda elde edilen maddi ganimet yerine tercihini ilim öğrenme alanında kullandığının göstergesidir.³⁸

Hız. Peygamber (sav.) Mekke döneminin ilk yıllarında eğitim öğretim mekânı olarak Darul Erkam'ı, Medine döneminde ise Mescid-i Nebevi ve bitişiğindeki Suffe'yi

³²El-Bakara 2/151.

³³Yusuf İsmail En- Nehbani, *El- Fethu'l Kebir* (Beyrut: Dar'ul Erkam Yayınları, 1635), 2: 13.

³⁴Buhari, Muhammed b. İsmail, *El- Camiu's-Sahih*, Thk, Muhammed Zühayr b. Nasirunnasır, (Beyrut: Daru'l Tavki'n Necar, 2001), İlim, 15.

³⁵Buhari, "İlim" 10.

³⁶En- Nehbani, *El- Fethu'l Kebir*, 23.

³⁷En- Nehbani, *El- Fethu'l Kebir*, 207.

³⁸Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*. Çeviren Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1990), 2: 768.

eğitim merkezi olarak kullanmıştır.³⁹ Bu mekânlarda sahabe, ilim öğrenmek ve öğretmekle meşgul olmuştur. Hz. Peygamber (sav.) de hem Darul Erkam, Mescidi Nebevi ve Suffe gibi belirli mekânlarda hem de günlük hayat akışı içerisinde çeşitli mekânlarda öğretmenlik yapmıştır. Hz. Peygamber (sav.)'in temelini attığı bu eğitim mekânları zamanla gelişerek camii ve ilim merkezi olarak medrese haline gelmiştir. Bağdat'ta Nizamü'l Mülk tarafından 1067 tarihinde kurulan Nizamiye Medresesiyle bu kurumlar zirveye ulaşmıştır. Kurtuba, Buhara, Semerkant ve Kahire'de kurulan medreselerle bu şehirler kısa sürede ilim mekânı haline gelmiştir. Camiu'l Ezher gibi bazı medreseler uzun ömürlü olup günümüzde üniversite bünyesinde eğitim vermektedir.⁴⁰

İslam dininin sancaktarlığını süreç içerisinde Emeviler, Abbasiler, Gazneliler, Selçuklulardan sonra Osmanlı Devleti devralmıştır. Osmanlı Devleti, ilk medreseyi İznik'te kurarak zamanla Bursa, Edirne, İstanbul'da medreseler inşa edip bu ilmi geleneği sürdürmüştür.⁴¹ Bu medreseler çeşitli kademe ve bölümlerde eğitim vermeye başlamıştır.⁴²

Medreselerde eğitim gören talebeler hocasının ders halkasına katılmadan önce o derse hazırlanıp araştırma yaparlardı.⁴³ Dersten önce geçmiş dönemlerde yaşamış âlimlerin dersin konusuyla ilgili görüş ve düşüncelerini eserlerinde okurlardı. Müslümanlar bu eserleri bir araya getirerek kütüphaneler kurmuştur. Medreselerden sonra ikinci eğitim merkezi kütüphaneler olmuştur. Bu dönemde kurulan umumi kütüphanelerden bazıları, Bağdat'ta Beytü'l Hikme, Kurtuba'da Hakem Kütüphanesi, Kahire'de Daru'l Hikme ve Tıraşlasam Kütüphanesi'dir.⁴⁴ Modern dönemde ise bu ilmi mekânlar yerlerini teknolojik ve bilimsel anlamda daha donanımlı olan üniversitelere devretmiştir.

Tarihi süreçte çeşitli ilim mekânlarının kurulmasıyla ilmi birikim belli bölgelere toplanmaya başlamıştır. Farklı isimlerle anılan eğitim-öğretim mekânları birçok âlimi ve ilim talebesini kendisine çekerek rihlelere zemin hazırlamıştır. Bu durum zamanla ilim merkezlerini oluşturmuştur. Buralara yapılan rihlelerde elde edilen ilmi birikimle İslamî ilimlerde ve pozitif bilimlerde önemli simalar yetişmiştir. Astronomide; Ali

³⁹ Mahmut Dündar, "Bir Din Eğitim Kurumu Olan Mescidin İslam'ın İlk Dönemlerindeki Fonksiyonları" Van kulu Sosyal Araştırma Dergisi 1, (2018): 191-206

⁴⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2012), 87-88.

⁴¹ Ayçan Sağlam, *Eğitim Bilimine Giriş* (Ankara: Maya Akademi, 2009), 40-53.

⁴² Nurgül Dere, *Osmanlıda Eğitim Ve Öğretim* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 99-144.

⁴³ Osman Keskinoglu, *İslam'da Eğitim Ve Öğretim* (Ankara: TDV Yayınları, 1980), 28.

⁴⁴ Ahmet Çelebi, Çeviren Ali Yardım, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi* (İstanbul, Damla Kitabevi, 1998), 139-160.

Kuşçu, Uluğ Bey, Bettani, Matematikte; Harezmi, Biruni, İsmaili Çınari; Fizik ve Kimya da; Cabir İbn-i Hayyan, Hazini, Tıpta; İbn-i Sina, İbn-i Bace, İbn-i Nefs, Coğrafyada; İbn-i Batuda, Kâtip Çelebi, Tarihte; Taberi, Cevdet Paşa, Felsefede; Kindi, Farabi, İbn-i Rüşd gibi birçok âlim eserleri ve ilmiyle kendi döneminin mihenk taşı olmuşlardır.⁴⁵ İlim ve fen insanların hizmetinde olduğu müddetçe faydalıdır düsturunu benimseyen Müslüman âlimler, doğu ve batıda birçok alanda faydalı olup Müslümanların kimliğini oluşturan İslam kültürünün olgunlaşmasına destek olmuştur.

Bu çalışmada Hz. Peygamber (sav.)'in öğretim metotları, rihle kavramı, hicri İlk dönemde rihle örnekleri, rihle yapan âlimlerin karşılaştığı sorunlar, dünyada rihle metoduna benzer uygulamalar ve modern dönem rihleleri diyebileceğimiz bazı öğrenci değişim programları incelenmiştir. Çalışmamızda Hz. Peygamber (sav.) döneminde rihle faaliyetlerine ışık tutabilmek için hadis kitaplarındaki bilgilerden yararlanılmıştır.

Çalışmamız giriş üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Peygamber (sav.)'in öğretim metotları, ikinci bölümde ilim öğretiminde önemli bir yeri olan rihle kavramının tanımı, amaçları, sonuçları, önemli rihle merkezleri, dünyada rihle metoduna benzeyen uygulamalar; üçüncü bölümünde ise modern zamanda rihle metoduna benzeyen öğrenci değişim programlarını inceledik.

İslam eğitim tarihinde bir metot olarak rihle çalışmasındaki amacımız, Hz. Peygamber (sav.)'in eğitim öğretim metotlarından bazılarını inceleyerek bir takım bilgiler elde etmektir. Bununla beraber din eğitimi açısından Hz. Peygamber (sav.) tebliğ sürecinde kullandığı metotlardan hareket ederek nasıl bir öğretim metodu ortaya koyulması gerektiği hakkında bilgi sahibi olmak; dünyada rihle metoduna benzeyen uygulamalar ile günümüz öğrenci gelişim programlarının rihle metodu arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları; rihle metodunun dünya eğitim sistemine etkilerini ortaya koyarak çıkarımlarda bulunmaktır.

Çalışmamızda araştırma yöntemi olarak dokümantasyon metodu kullanılmıştır.⁴⁶ Ayrıca ilim yolculuklarıyla ilgili Kur'an-ı Kerim ayetleri, hadisler ve YÖK öğrenci değişim programlarında yer alan bilgiler tespit edilerek, fişlenmiş içerik bakımından sınıflandırılmıştır. Çalışmamızda sade bir dil kullanılarak gereksiz bilgi tekrarlarından uzak durulmaya çalışılmıştır.

İslam eğitim tarihinde bir metot olarak rihleyi tez konusu olarak incelenirken

⁴⁵İsmail Yakıt ve Necdet Durak, *İslam'da Bilim Tarihi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002), 181-189.

⁴⁶Zeki Arslantürk, *Araştırma Metot Ve Teknikleri* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2004), 80.

Hız. Peygamber (sav.)' den günümüze kadar olan süreç içerisinde gerçekleşen rıhlelerin sebep ve gayelerinin yorumlanmasında kaynak olarak Abdulfettah Ebu Gudde'nin, *Safahat Min Sabri'l Ulema 'Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, Hourai Touati'nin *Orta Çağda İslam ve Seyahat*, (Çev. Ali Berkay) ve Ebu Bekir El- Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit El- Bağdadi'nin, *Er- Rıhle Fi Talebi'l Hadis*, isimli eserlerini temel aldık. Bu eserlerde hocasının kapısının eşğine başını koyan, ilim meclislerinde sabahlayan, ilim için ailesini ve vatanını terk eden, ilim için çeşitli meşakatlere göğüs geren ve ömrünün son anına kadar ilim öğrenme ve öğretmeyi dert edinen âlimlerin hayatlarından kesitler; öğretim metotları, öğretmen öğrenci ilişkilerine ait bilgiler yer almaktadır. Özellikle bu bilgiler rıhle kavramının açıklanması ve örneklendirilmesinde çalışmamızın ana iskeletini oluşturmakta büyük fayda sağlamıştır. Ayrıca Hız. Peygamber (sav.) ve sahabenin kullandıkları bazı öğretim metotlarını incelerken farklı kaynaklardan yararlandık. Çalışmamızın ikinci bölümün sonunda dünyada rıhle metoduna benzeyen uygulamalara yer verdik. Son bölümünde ise modern dönem rıhle hareketleri diyebileceğimiz öğrenci değişim programlarını ele alırken YÖK öğrenci değişim programları ve yönetmelikleri, el kitapçıkları ve bu konuyla ilgili yayınlanmış makalelerden faydalandık.

I. BÖLÜM

1. HZ. PEYGAMBER (SAV.)'İN VE SAHABENİN EĞİTİM-ÖĞRETİMDE KULLANDIĞI BAZI METOTLAR

Sözlükte “*usul, yol, yöntem, tarz*” gibi anlamlara gelen metot kelimesi bir bilgiyi, bir mesajı iletme, tebliğ etme, öğrenme konusunda istenilen amaca ulaşmak için uygulanacak kuralların, takip edilecek yolların, gözetilecek prensiplerin ve kullanılacak vasıtaların bütünüdür. Eğitimde metot, bir bilginin öğretilmesinde hedefe ulaştıran en kısa, en doğru, en sağlam ve en kolay yoldur.⁴⁷ Ayrıca metot kavramı “*araştırma yoluyla bulunup ortaya konabilecek müşahhas sebep-sonuç ilişkilerini, mümkün olduğu takdirde bu ilişkilerin temelinde yer alan ilmî kanunları, dayanakları değişmez sebep-sonuç münasebetlerini tespit edebilmek için izlenmesi gereken yol*” anlamına gelmektedir.⁴⁸ Bir anlamda da metot bilinmeyen bir şeyi bulmak ya da bilinen bir şeyi başkasına ispatlamak için takip edilen en kısa yoldur.⁴⁹

Bilinçli olarak seçilip kullanılan eğitim metotları belirlenen hedefe ulaşmada bize kolaylık sağlamaktadır. Metodun seçilmesinde eğitim sisteminin benimsendiği felsefe, politika,⁵⁰ öğrenciye görelilik, aktivite, bilinenden bilinmeyene, yaşama yakınlık, somuttan soyuta, yakından uzağa, ekonomiklik, açıklık, bütünlük, güncellik, kolaydan zora gibi öğretim ilkeleri göz önüne alınmalıdır.⁵¹ Özellikle öğrenci merkezli metotların seçimiyle öğrenme daha kalıcı hale gelebilmektedir.⁵²

Metodun seçiminde amaç, öğretim metotlarının belirlenmesine ve

⁴⁷Mustafa Öcal, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metotları*, 227.

⁴⁸Ruşen Alaylıoğlu ve A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1976), 205; Hasan Güleriyüz, *Eğitim Programlarının Dili Ve Yaratıcı Öğrenme* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2000), 113; Amiran Kurktan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi* (İstanbul, Filiz Kitabevi, 1978), 3; Seyyid Sancak, *Süreç Yapılaşma Ve Model Bağlamında Kur'an'da Firavun Tipolojisi*(İstanbul: Kurtuba Kitap, 2014), 94.

⁴⁹Osman Pazarlı, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Genel Metotlar* (İstanbul, İrfan Yayınları, 1967) s. 4.

⁵⁰Murat Gökalp, *Öğretim İlke Ve Yöntemler* (Ankara: Pegem Yayınları, 2016), 135.

⁵¹Göksel Çakır, *Pedagojik Formasyon İçin Öğretim İlke Ve Yöntemleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017), 5-9.

⁵²Nevzat Yiğit, *Öğretim Teknolojileri Ve Materyal Tasarımı* (Trabzon: Pegem Yayınları, 2013), 76.

uygulanmasına yön veren temel unsur olan hedefe en kolay şekilde ulaşmaktır. Öğretmenin hedef davranışlarını belirledikten sonra metot seçimine geçmesi öğretimin etkinliğini arttıracaktır. Öğrencilerde davranış değişikliğinin nasıl gerçekleşeceği, metot sorununu gündeme getirmiştir.⁵³ Seçilen eğitim metodun ferdi farklılıkları kapsayıcı olması, öğretmenin yöntem ve tekniğe yatkınlığı, zamanın yeterli olması, fiziksel mekânın uygun olması, maliyet, muhatap kitlenin büyüklüğü, bireysel farklılıklar, konunun özelliği, verilmek istenen kazanım göz önüne alınarak seçilmesi ve metodun nasıl kullanılması gerektiğinin bilinmesi bilgiyi daha kalıcı hale getirmektedir.⁵⁴

Öğretim metotları gerek genel eğitimde gerekse din eğitim ve öğretiminde bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanlar bakımından birçok yararlar sağlamaktadır. Bu yararları şöyle sıralayabiliriz:

- Karmaşık düşünülen birçok konuyu öğrenmeyi kolaylaştırır.
- Metot çeşitliliği ile öğrenme ortamı zenginleşir. Donuk ve basit öğrenme ortamları yerine öğrenmeye teşvik eden, canlı ve dinamik bir ortam sunar.
- Vakit kaybını önler, zamanı etkili kullanmaya yararlı olur.
- Öğrencilerin motivasyonunu arttırarak onları derste hazır bulunuşluk seviyesini arttırır.
- Bilgilerin ve kazanımların kademeli olarak öğrenilmesini sağlar.
- Yapararak ve yaşayarak öğrenme ortamı sunar.
- Öğrencilerin analiz, sentez, muhakeme gibi bilişsel becerilerinin yanında, eleştirel düşünme becerilerinin de gelişmesini sağlar.
- Öğrencilerin kendi öğrenmelerini kontrol etmelerini sağlar.
- Bireysel öğrenmenin yanında grupta iş birliği içinde öğrenme metotlarında öğrenciye sosyal becerilerin kazandırılmasını sağlar.
- Çoklu zekâ türlerinin dikkate alarak öğrenme etkinlikleri düzenlenirse sınıftaki bireyleri kapsayıcı bir öğrenme ortamı sunar.
- Eğitimde kaliteyi yükselterek verimliliği arttırır.⁵⁵

Çağın değişen bilgi teknolojileri karşısında bilgiyi elde etmede bireyin rolü edilgen halden etken hale dönüştürmüştür. Bu durum öğretim programlarında yer alan vizyon, genel amaçlar, eğitimsel yaklaşımlar genel öğretim ve din öğretiminde çeşitli öğretim metotlarının kullanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu metotlar özelliklerine

⁵³Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme: Teori Ve Teknikler* (Ankara: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakülte Yayınları, 1988), 96.

⁵⁴Nuri Köstüklü, *Sosyal Bilimler Ve Tarih Öğretimi* (Konya: Çizgi Yayınları, 1998), 33.

⁵⁵Öcal, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metotlar*, 189-191.

göre bireysel ve grupla öğretim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Anlatma, örnek olay, gösterip yaptırma, problem çözme ve drama bireysel metotlar iken, tartışma, beyin fırtınası, grup çalışması, gösteri, soru cevap, altı şapkalı düşünme tekniği, mikro öğretim ve benzetim ise grupla öğretim metotları arasındayken gezi ve gözlem metodu bireysel ve grupla yapılabilir. ⁵⁶ Gezi gözlem metodu, İslam eğitim tarihinde rihle metoduna benzemektedir. Fakat rihle metodu, içerisinde anlatım, soru ve cevap ve müzakere gibi metotları da barındırdığından gezi gözlem metodundan daha kapsamlıdır.

Çalışmamızda Hicri 3. yüzyıla kadar olan süreçte o zamanki şartlar, imkânlar, teknolojik anlamda gelişmişlik düzeyi göz önüne alarak Hz. Peygamber (sav.), sahabe, tabiin ve etbau't tabi 'nin öğretim metotlarını ele alırken metot kavramının kapsamını teknik ve yöntem kavramlarını içerisinde barındıracak şekilde geniş tutmaya çalıştık.

Kültürel mirasın nesilden nesile aktarıldığı cahiliye Arap toplumunda Hz. Peygamber (sav.) vahiy ışığında yeni kural ve değerler öğretmeye başlamıştır. Bu çerçevede “okuma- yazma, inanç, kalem, kâtip, mektep, öğretim ve davranış” gibi kavramlarla birlikte yeni bir zihniyetin şekillenmesi için ortam hazırlanmıştır. ⁵⁷Yeni zihniyeti oluştururken Peygamberler ilahi rahmetin bir eseri olarak topluma yön vermişlerdir. Her görevin bir ölçü ve kuralı vardır. Bu nedenle peygamberler ve onun varisleri belli bir kurala göre hareket etmiştir. Tebliğ vazifesi belli bir metot içerisinde yerine getirildiği sürece faydalı olurken metot dışına çıkmadığında nefrete dönüşebilir. ⁵⁸Benzer durum din eğitiminde de söz konusudur.

Din eğitim ve öğretimi genel eğitim ve öğretim içerisinde yer alarak onun bir parçası haline gelmiştir. Genel eğitim öğretim için geçerli bazı metotlar din eğitimi içinde geçerlidir. Kur'an-ı Kerim'de genel eğitim için geçerli olan bu metotların din eğitiminde de kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. ⁵⁹

H. Peygamber (sav.)'in uyguladığı eğitim metotlarına geniş bir çerçeveden bakılması gerekir. İslam dininin tebliğinde sadece belli kişilere veya özel gruplara değil

⁵⁶Özcan Demirel, *İlköğretim okullarında Türkçe Öğretimi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999) 80; Veysel Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı* (Ankara: Pegem Yayıncılık, 1994), 100; Recai Doğan, *Din Öğretiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler Ve Örnek Bir Ders İşleniş, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları Ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli)* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 2001) 58-73; Nurullah Altaş, *İlköğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2001), 64.

⁵⁷Selahattin Parlador, “Hz. Peygamber Dönemindeki Eğitim Anlayışı Ve İşleyişi” İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (1983): 259.

⁵⁸Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991): 331.

⁵⁹Celal Kırca, “Kur'an'a Göre Din Eğitimi Genel Metotları Kayseri” Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5, (1998): 102.

bireysel farklılıkların çok olduğu her yaştan ve sınıftan insanları muhatap almıştır. Bu kadar bireysel farklılıkların yoğun olduğu bir toplumda Hz. Peygamber (sav.) kullandığı eğitim ve öğretim metotları incelendiğinde pedagojik temellere dayandığını söylemek mümkündür.⁶⁰

Hz. Peygamber (sav.) tebliğ vazifesini yürütürken bazı eğitim ve öğretim metotları kullanmıştır. O, tebliğ sürecinde İslam dininin ilkelerini öğretirken kullandığı eğitim öğretim metotlarıyla din eğitimcilerinin süreç içerisinde hangi metotları kullanması gerektiği konusunda sözleri ve uygulamalarıyla onlara model olmuştur. Hz. Peygamber (sav.) İslam dininin ilk öğretmeni ve ilk talebesidir. 23 yıllık nübüvvet görevinde parça parça inen Kur'an-ı Kerim'in tebliğinde ve onun muhataplarca anlaşılmasında çeşitli öğretim metotlarını kullanmıştır. Sonraki dönemlerde ise sahabe,⁶¹tabiin⁶² ve etbâu't-tâblîn⁶³ tarafından Hz. Peygamber (sav.)'in öğretim metotları dikkate alınarak uygulanmış ve süreç içerisinde İslam eğitim tarihinde eğitim ve öğretim metotlarının temelleri atılmıştır.

Sahabe ve tabiin dini bilgilerin⁶⁴ rivayetinde son derece önemli bir tabakadır. Çünkü onlar, ilmin kaynağına zaman ve mekân açısından en yakındır. Sahabe Kur'an-ı Kerim ayetlerinin indiği ve hadislerin söylendiği ortama tanıklık ettiği için onların mahiyetini en iyi anlayan tabakadır. Bundan dolayı sahabe, dini birikimin sonraki kuşaklara lâfzen ve manen aktarmaya önem vermişlerdir. Bu süreçte sahabe ve tabiin dini ilimlerin rivayetinde temkinli ve titiz davranmıştır.

Bu nedenle din eğitim öğretimi açısından Hz. Peygamber (sav.), sahabe' tabiin ve etbâu't-tabii'nin uyguladığı öğretim metotlarının iyi bilinmesi ve bu metotların günümüze taşınması gerekir. Çünkü Peygamberler, insanlar içinden seçilmiş öğretmenlerdir. Nübüvvet silsilesinin sonuncusu olan Hz. Muhammed (sav.)'in hayatında insanların eğitim ve öğretimine dair birçok örnek vardır. Onun uyguladığı öğretim metotları inceleyerek onun eğitimci kimliği hakkında bilgi sahibi olmak eğitimcilere özellikle din eğitimcilerine rehber olacaktır. Hz. Peygamber (sav.), sahabe' tabiin ve etbâu't-tabii'nin uyguladığı bazı öğretim metotları şunlardır:

⁶⁰ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya: Esra Yayınları, 1999): 123.

⁶¹ Mehmet Efendioğlu, "Sahabe" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 35: (İstanbul: TDV Yayınları, 2008): 491.

⁶² Arif Ulu, "Tabiin" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 39: (İstanbul: TDV Yayınları, 2010): 328

⁶³ Ulu, "Tabiin" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 40: (İstanbul: TDV Yayınları, 2011): 217.

⁶⁴ Dini bilgiden kastedilen Kur'an-ı Kerim ayetleri ve hadislerdir.

1.1. Teşvik ve Sakındırma Metodu

Muhatabın belirlenen hedefler doğrultusunda eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmek ve muhatap kitlenin öğrenme motivasyonunu arttırmak için kullanılan bir eğitim metodudur. Bu metodu Hz. Peygamber (sav.) günlük yaşam içerisinde meydana gelen durumlara ve muhatapın hazır bulunuşluk seviyesine göre sık kullanmıştır.⁶⁵

Hız. Peygamber (sav.) güzel fiillere bireyleri sevk etmek için özendirme, güzel olmayan fiillerden uzak tutmak için sakındırma ve uyarma metodunu kullanmıştır. Bu metodu kullanırken de dengeli bir yol izlemiş muhatap kitleyi kendinden nefret ettirip uzaklaştırmamıştır.⁶⁶Kullanılan metot ile o, meselenin mahiyetinin daha kolay kavranmasını sağlamıştır. Bu konuyla ilgili şu hadisler örnek verilebilir:

Komşuluk ilişkilerinde güzel olan fiillere insanları yönlendirmek için Hz. Aişe (ra.)’in rivayet ettiği “*Cebrail bana komşuyu o derece tavsiye etti ki, neredeyse komşuyu komşuya mirasçı olacağını zannettim.*”⁶⁷Buyurması Hz. Peygamber (sav.)’in teşvik metodunu kullandığına örnek verilebilir.

Müslim’in Zeyd İbn. Sabit’in rivayet ettiği Hz. Peygamber(sav.), mescitte bulunan bir odada beklerdi. İnsanlar namaz için toplanıncaya kadar burada namaz kılardı. Bir gece onun sesini duyamayan sahabe onu uyudu sandı. Sahabenin bazıları da onun dışarı çıkması için öksürmeye başlamıştı. Bunun üzerine çıkıp Rasulullah şöyle buyurdu: “*Yaptığınızı gördüğüm şey devam edince üzerinize farz kılınmasından korktum. Size farz kılınsa onu yerine getiremezsiniz. Ey insanlar! Namazınızı evlerinizde kılınız. Farz namazlar dışında insanın en faziletli kıldığı namaz evinde kıldığı namazdır.*”⁶⁸ve Ebu Mesut (ra.) şöyle rivayet ettiği “*Bir kimse geldi ve ‘Ya Rasulullah! Falanca bize namaz kıldırırken o kadar uzattıyor ki, adeta namazı terk edecek gibi oluyorum.’ dedi. Hz. Peygamber (sav.)’i hiçbir durumda o günkü kadar öfkeli görmedim. Bu şikâyet üzerine Rasulullah: ‘Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin. Çünkü cemaatin içinde hasta olanı, zayıf olanı ve iş güç sahibi olanı vardır.*”⁶⁹İbni Mace’nin Cündüb el-

⁶⁵Suat Cebeci, *Din Eğitimi Ve Türkiye’de Din Eğitimi* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005), 84-85; Ramazan Gürel, “Hz. Peygamber’in (s.a.) Eğitim- Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar” Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi 1, (2015): 7-29.

⁶⁶Abdul Fettah Ebu Gudde, , *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed Ve Öğretim Metodu Çeviren Enbiya Yıldırım*,(İstanbul: Yasin Yayınları, 2005), 151.

⁶⁷Müslim “Birr”, 140-141; Buhari, “Edeb”, 28.

⁶⁸Buhari, “Ezan”, 81.

⁶⁹Buhari, “İlim”, 79.

Beceli'den tahriç ettiğine, *O, Kurban Bayramı günü, namazı Hz. Peygamber (sav.) ile kıldı. Namaz sonrası oradan ayrıldıktan sonra baktılar ki kurban ve etler var. Hz. Peygamber (sav.), onların namazdan önce boğazlandığını öğrendi. Bunun üzerine şöyle buyurdu: “Kim namaz kılmadan önce kurban kesmişse onun yerine başka kessin. Biz namazı kılincaya kadar kurban kesmemiş olanlarda Allah’ın ismiyle kessin.”*⁷⁰ buyurması Hz. Peygamber (sav.) eğitim ve öğretimde sakındırma metodunu kullandığına örnek verilebilir.

1.2. Soru ve Cevap Metodu

Soru ve cevap, eğitim ve öğretimde en çok kullanılan metotlardan biridir. Bu yöntem geçmişte bilginin keşfi ve kullanımı sağlamada kullanılmıştır. Bu metoda Sokrat metodu veya bulduru metodu olarak da adlandırılmaktadır. Bu metot ile önceden düzenlenmiş bir takım sorularla karşısındakinin saklı olan doğruları açığa çıkarıp ona gerçeği buldurma temeline dayanan öğretim metodudur.⁷¹ Bu metot öğretmen merkezli takrir metodunun sürekli kullanılmasıyla öğrenci aktifliğinin daha az olmasına yol açtığından bu metoda tepki olarak doğmuştur.⁷² Anlatım metodundaki sıkıcılık monotonluktan kurtulmak ve muhatabı düşündürmeye sevk etmek için kullanılır. İnsanların zihinlerini çalıştırmaya, nasıl ve hangi elemanlarla çağrışım yaptığını nasıl düşündüğünü ve karşısındakine nasıl davranması gerektiğini belirlemeye yarayan bir metottur.⁷³ Bu durum sorulan sorulara cevap bulma gayreti muhatabın hazır bulunuşluk seviyesini arttırmaktadır.⁷⁴ Böylece öğrenme daha hızlı ve kalıcı hale gelebilmektedir.⁷⁵ Soru ve cevap metodu buluş yoluyla öğrenmenin temelini oluşturmaktadır. Bu metot ile amaçlanan öğrencide merak uyandırmak ve istenilen kazanımları öğrencinin kendisinin bulmasını sağlamaktadır.⁷⁶

Soru ve cevap metodu, tarihsel olarak kullanım işlevine baktığımızda eğitim ve öğretimde farklı amaçlarda kullanılmıştır. İlk dönemlerde ezberlenen bir bilgiyi aynen

⁷⁰Müslim, "İdeyn", 10.

⁷¹Mehmet Zeki Aydın, "Aktif Öğretim Yöntemlerinden Buldurma (Sokrates) Yöntemi" Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5, (2001): 55-80; Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2004), 46.

⁷²Mürüvet Bilen, *Plandan Uygulamaya Öğretim* (Ankara, Anı Yayıncılık, 1996), 67-68.

⁷³A. Aytuna Hasip, *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik Problemleri* (Ankara: Milli Basım Evi, 1958), 373.

⁷⁴Turgay Akbulut, "İlk Öğretim Okullarında Görevli Öğretmenlerin Soru Sorma Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 1999): 3.

⁷⁵Aytekin İşman ve Ahmet Eskicumalı, *Eğitimde Planlama Ve Değerlendirme* (Sakarya, Değişim Yayınları, 1999), 106.

⁷⁶Mukim Sağır, *İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2002), 81.

tekrarını sağlayan bir metot iken,⁷⁷ zamanla değişen eğitim anlayışı ile birlikte bu metotla soru sorma, onları cevaplama, soruların cevaplarını tartışma, açıklama, elde edilen veriler doğrultusunda yorumlanarak bir takım genellemelere ulaşılmasını sağlar hale gelmiştir. Böylece bu metotla verilen cevaplar doğrultusunda yüzeysel biçimde ezberlenmesi yerine, zihinsel yeteneklerin kullanılması temel alınarak anlamlı kalıcı öğrenmeye katkı sağlayabilmekte⁷⁸ ve doğru kullanıldığında öğrenmeyi denetleme ve geliştirmektedir. Ayrıca bu metot öğrenciyi konuşturduğu için içe dönük öğrencilerin sosyalleşmesine de yardımcı olabilmektedir.⁷⁹ Soruların etkili ve bilinçli kullanılmasıyla duyuşsal alanda alma, tepkide bulunma, değer verme, örgütleme basamağındaki hedef ve davranışların kazandırılmasında kullanılabilir. Bu durum devinışsel öğrenmede uyarma basamağındaki hedef ve davranışlarda gerçekleşebilir.⁸⁰ Soru ve cevap metodu eğitim ve öğretimin yanında ölçme ve değerlendirme amaçlı da kullanılmaktadır.⁸¹

İnsanın bilmediği veya merak ettiği konuların öğretilmesinde soru-cevap metodunun öneminin büyük olduğu bilinmektedir. Talebe derste anlayamadığı veya merak ettiği konularda öğretmenine sorarak bilgisini sağlıklı bir şekilde kalıcı hale getirebilmektedir.⁸² Bu nedenle öğretmenin anlattığı konuya hâkim olup muhtemel gelebilecek soruları tahmin etmesi ve soru-cevaplarıyla öğrencileri yönlendirmesi gerekir. Eğer ki öğretmene bilmediği bir konu hakkında soru gelmişse “bilmiyorum” diyebilmelidir.⁸³

Soru-cevap metodu, yapılandırmacı eğitim anlayışının da temelini teşkil etmektedir. Öğrencilerde eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı düşünme gibi becerilerin gelişmesini sağlar.⁸⁴ Yapılan araştırmalarda öğrenmeye teşvik etme ve bilgi ve düşünciyi örgütleme stratejisi olarak soruların etkinliğinin önemli olduğu gözükmektedir.⁸⁵

Hız. Peygamber (sav) de eğitim öğretim yöntemi olarak soru ve cevap metodunu

⁷⁷Gürhan Can, *Sosyal Bilgiler Öğretimi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998), 94.

⁷⁸Cebeci, *Din Eğitimi Ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 64.

⁷⁹Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi- Model Strateji Yöntem Ve Teknikler* (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016), 129.

⁸⁰Akyürek, *Din Öğretimi- Model Strateji Yöntem Ve Teknikler*, 132.

⁸¹Özden, Yüksel, *Öğrenme Ve Öğretme* (Ankara: Önder Matbaacılık, 1997), 94.

⁸²Rüştü Yeşil, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sınıf İçi Öğretimde Sorulardan Yararlanma Yeterlilikleri (Kırşehir Örneği)” Ankara: Milli Eğitim Dergisi 180, (2008): 105.

⁸³M. Faruk Bayraktar, *İbn Cema’ dan Öğretmen Ve Öğrenciye Öğütler* (İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006), 26.

⁸⁴Sevil Filiz, “Soru Cevap Yönetimine İlişkin Öğretimin Öğretmenlerin Soru Sorma Düzeyi Ve Tekniklere Etkisi” (Gazi Üniversitesi Doktora Tezi, 2002): 2-3.

⁸⁵Kamile Açıkgöz, *Aktif Öğrenme* (İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları, 2004), 254.

çok kullanmış ve kendisine gelen soruların hiç birini geri çevirmemiştir.⁸⁶ Sahabe, yeni bir durumla karşı karşıya kaldıklarında, bilmedikleri ve anlamadıkları konuları ona sorarak öğrenirlerdi. Çünkü vahiy devam ediyordu. Hz. Peygamber(sav), bu sorulara yanıt vererek onlara yol gösterirdi. Ayrıca onlara öğretmek istediği konuya mü'minlerin dikkatini çekmek ve ilgisini toplamak amacıyla bilinçli sorular da sorardı. Bu konuyla ilgili olarak şunlar örnek verilebilir:

Süfyan b. Abdullah: *“Ya Rasulullah! İslam hususunda bana öyle bir söz deki başkasından araştırma yapmayayım. ”*dedi. Bunun üzerine Allah'ın elçisi şöyle buyurdu: *“Allah'a imam ettim de ve doğru ol.”*⁸⁷

Hz. Peygamber (sav.), İslam dinini tebliğinde insanları dinden uzaklaştırmamak için kişilerin hal ve konumlarını dikkate alarak İslam'ın emir ve yasaklarına ilişkin sorularda muhatabın hazır bulunuşluk seviyesi, bireysel farklılıkları kabiliyet ve statüleri ve o anki ruh hallerine dikkat ederek soru ve cevap yöntemini kullanmıştır. Eğer böyle yapmış olmasaydı Hz. Peygamber (sav.)'in etrafından dağılıp gidebilirlerdi. Bu konuyla ilgili şu hadisler örnek verilebilir.

Abdullah b. Mesut bir gün Hz. Peygamber (sav.): *“Allah'ı hoşnut eden ameli sormuş oda vaktinde kılınan namazdır.”* buyurmuştur. *“Sonra hangisi diye sorduğunda anne ve babana iyilik etmendir.”* buyurmuştur. *“Sonra hangisidir diye sorduğunda Allah yolunda savaşmandır.”* Abdullah b. Mesut şöyle sözlerine devam eder: *“Eğer sormaya devam etseydim daha çok şey söyleyecekti.”*⁸⁸

Talha b. Ubeydullah (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadis Hz. Peygamber (sav.)'in eğitim ve öğretimde soru ve cevap metodunu kullandığına örnek verilebilir: *“Necd ahalisinden saçı dağınık bir adam, Hz. Peygamber(sav)'e geldi. Sesinin uğultusunu duyuyorduk, fakat ne dediğini anlamıyorduk. Nihayet Hz. Peygamber(sav.)'e yaklaşıp İslam'ın mahiyetini sormaya başladı. Hz. Peygamber(sav) de ona:*

- *Günde beş vakit namaz kılmaktır, dedi.*
- *Bu namazlardan hariç yapmam gerekli olan bir şey var mı?*
- *Hayır, nafile olarak kılmak istersen başka. Bir de Ramazan orucu var.*

⁸⁶Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 149.

⁸⁷Müslim, “İman”, 69.

⁸⁸Müslim, “İman”, 137.

– *Üstümde bundan başka da bir şey olacak mı?*

– *Hayır, ama istersen nafile oruç tutabilirsin. Yalnız birde zekât vardır.*

– *Yapmam gerekli başka bir şey var mıdır?*

– *Hayır, nafile olarak sadaka vermeyi arzularsan verebilirsin.*

Bunun üzerinde Necidli kalkıp giderken: “*Vallahi bundan ne fazla nede eksik bir şey yaparım.*” dedi. Hz. Peygamber (sav.) de “*Eğer doğru söylüyorsa, kurtuldu gitti*”⁸⁹ buyurdu.

1.3. Takrir (Anlatım) Metodu

Öğretimde takrir metodu, öğretmenin daha çok anlatma ve öğretmesine önem veren öğrencilerin ise dinleyici olarak katıldıkları bir metottur. Öğretimde muhatap kitle açısından konuların yeterince açık olmadığı ve öğrencilerin rahatlıkla anlayamayacağı kısımların ve konunun püf noktalarının açıklanması, az zamanda çok bilginin verilmesi ve bilgilerin özetlenmesi için kullanılır. Bilgiler sistematik düzenle verildiği için kalabalık gruplarda daha kullanışlıdır.⁹⁰ Bu metot içerisinde hikâye etme ve tasvir etme metotları yoğun olarak kullanılır.

Günümüzde bazı eğitimciler tarafından bu metot öğrencileri derse aktif olarak katılımını sağlamadığından eleştirilmektedir. Öğretmen sınıfın sessizce kendini dinlediğini zannederken öğrencilerin bazıları farklı şeyler düşünebilmesi ve dinlemekteki dikkat dağınıklarının ortaya çıkılması muhtemeldir.⁹¹ Günümüz eğitimcileri öğrencilerin kendi kendilerine yaparak yaşayarak öğrenmesinin daha etkili olacağını iddia etmekte ve öğretmenin öğretici değil rehber olması gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁹²

Takrir metodunun bazı sınırlılıkları vardır. Bu öğretim metodu öğretmen merkezli olduğu için öğretmenin konuşma şekli öğrenimi kolaylaştıran veya zorlaştıran etkilere biridir. İbn Cema bu duruma dikkat çekerek öğretmenin ses tonunun sınıf dışına taşmaması ve öğrencilerin rahatlıkla anlayabileceği kadar olması gerektiğini ifade eder.⁹³ Takrir metoduyla öğretimde büyük sorumluluk öğretmene ait olduğu içi

⁸⁹Müslim, “İman”, 8.

⁹⁰Şükrü Ünal, *Türkçe Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2001), 63.

⁹¹Leyla Küçükahmet, *Öğretim İlke Ve Yöntemleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1983), 33.

⁹²Keskinoğlu, *İslam’da Eğitim Ve Öğretim*, 203.

⁹³Bayraktar, *İbn Cema’dan Öğretmen Ve Öğrenciye Öğütler*, 89.

öğrenmenin derse hazırlıklı gelmesi ve ders saatini planlı kullanması gerekmektedir. Öğretmenin öğrencilerin ilgi ve dikkatlerini canlı tutabilmek için vücut dilini iyi kullanması gerekir.

Takrir metodu, özellikle öğretilecek bilgi çok ve zaman da az ise yararlı ve etkili bir yöntemdir. Dolayısıyla zamandan tasarruf sağlar. Başarılı kullanılırsa, soyut konuların öğretiminde yararlıdır. Öğrencide dinleme yeteneği gelişir ve öğretmen öğrenci arasında iyi iletişim kurmada yararlıdır.⁹⁴

Hız. Peygamber (sav.) nesilden nesile devam eden cahiliye zihniyetini değiştirmek için nübüvvetin ilk dönemlerinde ağırlıklı olarak takrir metodunu kullanmıştır. Nübüvvet döneminde onun muhatap kitlesi fiziksel, duygusal, zihinsel olarak farklı özelliklere ve kişiliklere sahip bireylerden meydana gelmekteydi. Bu bireysel farklılıktan dolayı sahabenin hepsi aynı anda Hız. Peygamber (sav.)'in sözlerin idrak etmesi mümkün değildi. Bundan dolayı Hız. Peygamber (sav.), sözlerinin anlaşılıp zihinlere nakşetmesi için takrir metodunda başvurmuştur. Bu metodu kullanırken tane tane konuşmuş ve tekrara başvurmuştur. Eğitimde de tekrar konunun anlaşılmasını için tekrarın, yanıltan dönmede ise ikaz ve nasihat içeren sözlerin etkili olduğu bilinmektedir. Konula ilgili olarak şu hadisler örnek verilebilir:

Hız. Ayşe'nin aktardığına göre: *“Hız. Peygamber (sav.) öyle açık ve net konuşan biriydi ki, birisi onun söylemiş olduğu sözcükleri saymayı istese rahat bir şekilde sayabilirdi.”*⁹⁵

Enes b. Malik bu hususu şöyle belirtmiştir: *“Hız. Peygamber (sav.) bir sözünün anlaşılması için üç defa tekrar ederdi.”*⁹⁶ Fakat bazı önemli konuları üçten fazla tekrar ettiğine de rastlanmaktadır.

Hız. Peygamber (sav.)'in anlatım metodunu kullanırken söylediği sözlere baktığımızda az sözle çok anlamlar ifade eden cevamiul kelim türündendir. Metin olarak bir satırı doldurmadığı halde açıklaması sayfalarca olabilmektedir. Bu durum bilginin ezberlenmesi ve akılda tutulmasını kolaylaştırıp anlatım metodundaki sıkıcılık ve dikkat dağınıklığı gibi dezavantajları en aza indirmektedir. Konuyla ilgili şunlar örnek verilebilir:

⁹⁴Hasan Yılmaz ve Ali Murat Sümbül, *Öğretimde Planlama Ve Değerlendirme* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2003), 32.

⁹⁵Buhari, “Menakıb”, 23; Müslim, “Zühd”, 77.

⁹⁶Buhari, “İlim”, 30.

Müslim'in Ebu Hureyre 'den tahriç ettiğine göre “Hz. Peygamber(sav.), yiyecek satan bir adamın yanına uğradı. Nasıl satıyorsun? diye sordu. Oda bilgilendirdi. Allah ona elini sok diye ilham etti, oda elini soktu, birde baktı ki sattığı şeyler yaş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.), bizi aldatan bizden değildir.”⁹⁷ diye buyurdu.

Bir sahabe Hz. Peygamber (sav.) 'in yanına geldiğinde onun torunlarıyla oynadığını görmüş ve kendisinin de çocuğu olduğunu onları sevmediğini ve onlarla hiç oynamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.) de “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz.”⁹⁸ buyurdu.

1.4. Model Alarak Öğrenme Metodu

Eğitim ve öğretimde önemli öğretim metotlarından biri iyi model olabilmektir. Eğitimde hedeflenen kazanıma uygun olarak model olunabilirse öğrenmenin meleke haline dönüşmesi daha hızlı olabilmektedir. İlahi eğitimin temel prensiplerinden birisi de peygamberlerin model şahsiyet olmasıdır. Onlar sadece yaşadıkları mekân ve zaman için değil tüm zamanlara ve insanlığa örnek olmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de “O'nun getirdiği her şeyi alın, yasaklarından kaçının”⁹⁹ diye buyrulması da Hz. Peygamber (sav.)'in örnekliğini bize göstermektedir. Sahabe, her daim onu izlemiş ve hayatının tüm alanlarında onu örnek alarak kendilerine yön vermeye çalışmışlardır.

Cahiliye geleneklerinin ve davranışlarının değişmesinde Hz. Peygamber (sav.)'in örnekliğinin etkisi büyüktür. O İslam dinine aykırı davranışları törpüleyerek teorik ve pratiği birleştirmiş ve yeniden konumlandırmıştır. Bunları hayatına da yansıtmıştır.¹⁰⁰ Hz. Peygamber (sav.)'in örnekliğinden hareketle bir öğretmenin örnek olabilmesi için terbiyeli, söz ve fiillerinde uygunluk, ilim-amel bütünlüğünün olması gerekmektedir.¹⁰¹ Eğer öğretilmekte bunların arasında bir çelişki olursa öğrenci hedeflenen kazanımı meleke haline getirmekte ikilem yaşayabilir.

1.5. Elçi ve Mektup Metodu

Elçi ve mektup bir haberleşme, anlatılmak istenilenlerin muhataba iletilmesini sağlayan vasıta aracıdır. Tarihi verilere batığımızda elçi ve mektubun Hun ve Göktürk gibi eski uygarlıkların iletişimde yoğun olarak kullandıkları bir metot olduğunu

⁹⁷Müslim, “İman”, 164.

⁹⁸Buhari, “Edeb”, 18; Müslim, “Fedail”, 65.

⁹⁹El-Haşr 59/7.

¹⁰⁰Huriye Martı, “Hz. Peygamber'i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsememenin Önündeki Engeller Üzerine” Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23, (2004): 1-12.

¹⁰¹Bayraktar, *İbn Cema'dan Öğretmen Ve Öğrenciye Öğütler*, 158-163

görmekteyiz.¹⁰² Mektup, sosyal, ekonomik, kişisel veya resmi olarak çeşitli konularda yazılabilmektedir. Bu metot, uzak mesafede olan muhataba söz veya düşüncelerimizi veya yakında olup yüz yüze konuşulması mümkün olmayıp duygu ve düşüncelerimizin yazıyla karşıya aktarılmasını sağlamaktadır.

Mekke'den Medine'ye hicretten sonra İslam dini yaygınlaşmıştır. Medine merkez olunca dini ilkeler buradan iletilmiştir. Mekke'nin fethiyle İslam'ın gücü iyice artmış ve Arap yarımadasının dışındaki medeniyetlerle ilişkiler başlamıştır. İslam'a yeni giren kabilelerin İslam'ı öğrenebilmesi için Hz. Peygamber (sav.), öğretmenler göndermiştir. İslam'a davet etmek için sınırındaki bazı krallara özel yetiştirilmiş elçilerde göndermiştir. Hicretin IX. yılında bu durum sistematik hale gelerek civar kabile ve ülkelerden elçilerin gelip ve gitmelerindeki yoğunluktan bu yıl elçiler yılı olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde bazı kabileler Müslüman olduğunu bildirmek için Hz. Peygamber (sav.)'e elçi göndermiştir. Bu duruma Benü Kılâb kabilisinin Müslüman olduğunu bildirmek için Hz. Peygamber (sav.)'e elçi göndermesi örnek verilebilir.

Kabilelerin bazılarını da Hz. Peygamber (sav.), kendisi çağırmıştır. Onlarda öğrendiklerini kavimlerine ulaştırmıştır. Nitekim bu duruma Malik b. Huveyris'in (ö.74/693) naklettiği şu olay örnek verilebilir: *“Yanımda kaviminden bazıları ile Hz. Peygamber(sav.)'in huzuruna çıktım. Onun yanında yirmi gün kaldık. O, ailemizi özlediğimizi fark edince dönmemizi istedi ve burada öğrendiklerimizi gittiğimizde kavimize öğretmemizi istedi.”*¹⁰³

Hız. Peygamber (sav.), diplomatik yoldan bazı devlet başkanlarına elçilerde göndererek onları İslam Dinine davet etmiştir. *“Amr b. Umeyye ed-Damri'yi, Habeşistan Kralı Necâşi'ye; Dıhye b. Halife el-Kelb'i, Bizans imparatoru Hırakl'e; Hatib b. Ebi Beltea'ya, İskenderiye Kralı Mukavkıs'a; Abdullah b. Huzafe es-Sehm'i, Fars Kralı Kisra'ya; Şüca b. Vehb el-Esedî, Haris b. Ebi Şemir el-Gassani'ye; Salih b. Amr el-Amir'i, Yemame reisi Hevze b. Ali'ye”*¹⁰⁴ göndermiştir.

1.6. Temsil (Benzetim) Metodu

Eğitimde temsil metodu, bir kavramın anlatılmasında benzer özelliklerinden dolayı öğrencinin anlamakta güçlük çektikleri soyut kavramları genellikle başka görsel

¹⁰²Nevzat Köseoğlu, *Eski Türklerde, İslam'da Ve Osmanlı'da Devlet* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1997), 45.

¹⁰³Buhari, “Ezan”, 17; “Cihad”, 42; “Edeb”, 27; “Ahad”, 1.

¹⁰⁴Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları* (Ankara: İnkılap Yayınevi, 2011), 60.

ve somut ifadeler kullanılarak anlatılmasıdır. Temsil metodu öğretim ortamına öğrencinin aktif biçimde katılabilmesini sağlamaktadır.¹⁰⁵

Hız. Peygamber (sav.), öğretim metodu olarak temsil metodunu çok kullanırdı. Benzettiği nesnelerin çoğu herkesin bilebileceği ve çevrede kolaylıkla bulunabilen nesnelerden seçerek temsil metodunun daha verimli ve etkili olmasını sağladı.¹⁰⁶Konuyla ilgili şunlar örnek verilebilir:

Hız. Peygamber (sav.), gelen vahyi insanlara tebliğ görevini yerine getirirken kendisine verilen ilmi aktarmada insanlar arasındaki bireysel farklılığı şu şekilde aktarmıştır: *“Allah’ın benimle gönderdiği ilmi, kurak toprağa düşen damla gibidir. Bazıları suyu kabul eder, üzerinde ot yetiştirir; bazıları suyu tutar, üzerinden canlıların içmesini sağlar.”*¹⁰⁷

İyi ve kötü insanlarla beraber olduğumuzda sonuçlarının nasıl olacağı konusunu şekilde ifade etmiştir: *“İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla körük çeken insanlar gibidir. Misk sahibi ya sana kokusundan veriri ya da sen ondan satın alırsın. Körük çekene gelince ya elbiseni yakar yahut üzerindeki pis kokusu üzerine siner.”*¹⁰⁸

Hız. Peygamber (sav.), Kur’an-ı Kerim okuyan ve okumayan kimsenin farkını anlatırken de benzetme yöntemini kullanmıştır. *“Kur’an okuyan mü’min portakal gibidir; kokusu da güzeldir tadı da güzeldir. Kur’an okumayan mü’min hurma gibidir; kokusu yoktur ama tadı güzeldir. Kur’an okuyan münafık reyhan otu gibidir; kokusu güzeldir ama tadı acıdır. Kur’an okumayan münafık ise Ebu cehil karpuzuna benzer; kokusu olmadığı gibi tadı da acıdır.”*¹⁰⁹

1.7. Kıssayla Öğretim Metodu

Kıssa, kelime olarak *bir şeyi takip etmek, hikâye etmek, haber ve söz manalarına gelmektedir.*¹¹⁰ Terim olarak ise, *yalan ihtimali veya hayalin karışması mümkün olmayacak bir tarzda tarihin derinliklerinde kaybolmuş, unutulmayıp zihinlerde varlığını devam ettirebilen bazı hadiselerin, muhatapların nezdinde yeniden canlılık vermektir.*¹¹¹Kıssalar, tarihi ve temsili kıssalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

¹⁰⁵Belgin Tanrıverdi, *Öğretim Yöntemleri* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2011), 125.

¹⁰⁶Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız. Muhammed*, 174.

¹⁰⁷Buhari, “İlim”, 20.

¹⁰⁸Müslim, “Birr”, 146.

¹⁰⁹Buhari, “Fezâilü’l-Kur’an”, 17; “Tevhid”, 36.

¹¹⁰İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed b. Mükrim, *Lisanü’l Arab* (Beyrut, Dar-ü Sadır, 1990), 23: 73.

¹¹¹İdris Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine* (İzmir, Işık Yayınları, 1995), 46.

Olaydaki şahısların, zaman ve yerin belli olduğu veya bunlardan bazılarının belli olduğu kıssalar tarihi kıssalar denir. Her dönemde gerçekleşmesi mümkün olan, yer, zaman, mekân ve şahısların belli olmadığı olayların ön planda tutulduğu kıssalara ise temsili kıssa denilir.¹¹²

Kıssa metodu, anlatımda kolaylığı sağlaması, edebi tasvire imkân vermesi, akla, duylara ve duygulara aynı anda hitap etmesi, muhatabın hazır bulunuşluk seviyesini yükseltmesi gibi birçok özelliği ile genel eğitim ve din eğitiminde çok kullanılan bir metotlar arasındadır.¹¹³ Kıssaların anlatılmasındaki amaç onlardan ders çıkarmaktır.

Kıssaların dinleyenlerin dikkatini çeken ve onların hazırbulunuşluk seviyesini arttıran bir yapısı vardır. Özellikle çocukların somuttan soyuta geçiş evresinde kıssalar, onların hayal dünyasının gelişmesini ve eğitimindeki hedefe hızlı ulaşılmasını sağlamaktadır. Anlatılan kıssalar muhatabın zihninde bazı bilgi, tutum, ilke ve kaidelerin şemalaşmasını sağlar.¹¹⁴ Bilinçli bir şekilde seçilen kıssalarla muhatap kendini kıssada anlatılan kahramanla özleştirerek muhataba ahlaki ve dini değerlerin kazandırılması mümkündür. Çünkü dini yaşayan âlim ve salih insanların hayat hikâyeleri ve anlattıkları ruhlara fazilet eken büyük gaye ve davalar uğrunda zorluk ve sıkıntılar göğüslemeye iten en hayırlı vesilelerdendir.¹¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de yer alan surelerin mahiyetine baktığımızda Hz. İbrahim'in, Hz. Yusuf'un, Hz. Musa'nın kıssalarının yer aldığını ve bu kıssaların anlatılmasındaki amacın ders çıkarmak olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında yakın zamanda yazılan Mesnevi, Bostan, Gülistan gibi klasik eserleri incelediğimizde de ahlaki muhtevaları muhataba kazandırmak için yazarlar birçok kıssaya yer vermiştir.

Kanaatimizce Hz. Peygamber (sav.) de kıssaların insanları etkilediğini ve daha kalıcı izler bıraktığını bildiği için öğretimde zaman zaman bu metoda başvurmuştur. Konuyla ilgili olarak salih amelleri sıralarken girişini taşın kapattığı mağaraya sığınan üç kişinin kıssası,¹¹⁶ halis bir niyetle bir fâhişeye yardım eden adam kıssası¹¹⁷ ve nimetlere şükür ve yardıma teşvik etmekte kel, kör ve alaca hastalığı olan üç kişinin

¹¹²Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitapevi, 1988), 72.

¹¹³Kıssa metodu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Bayraktar, *İbn Cema'dan Öğretmen Ve Öğrenciye Öğütler*, 48-52; Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 195-2010.

¹¹⁴Ahmet Cevat Emre, *Çocuklara Hikâye Anlatma Sanatı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 200), 14-17.

¹¹⁵Muhammed Nur Süveyd, *Peygamberimiz Sünnetinde Çocuk Eğitimi Çeviren Zekeriya Güler* (Konya: Ünsal Kitabevi, 1998), 344.

¹¹⁶Buhari, "İcâre", 12.

¹¹⁷Buhari, "Enbiyâ", 46.

kıtası¹¹⁸ örnek verilebilir.

1.8. Yazıyla Kayıt Altına Alma Metodu

Yazma metodu, bireyin öğrenme esnasında duyu organları ile elde ettiği bilgilerin kalıcılığını sağlamak için çeşitli nesnelerin üzerine aktarılmasıdır.¹¹⁹ Özellikle karmaşık ve anlaşılması güç meselelerin unutulmamasını ve daha sonra tekrar edilmesini sağlar.¹²⁰ Dinleme ile elde edilen verilerin verimli olmasını, dikkati toplamayı, kavramayı, hatırlamayı, bilgi ve ifadeleri kontrol etmeyi sağlar. Bundan dolayı bilginin yazıyla kayıt altına alınmasının öğrenmede başarıyı arttırdığı ifade edilmektedir.¹²¹

Nübüvvetin ilk dönemlerinde Müslüman Arapların çoğunluğu ümmiydi. Onlar okuma ve yazma bilmeyen tahsil görmemiş kimselerdi. Fakat hafızaları berrak ve ezber kabiliyetleri kuvvetliydi. Onların yazılı kültürünün temelini Kur'an-ı Kerim oluşturmaktadır. Kuran-ı Kerim ilk vahyin gelişi ile birlikte vahiy kâtipleri tarafından çeşitli malzemeler kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Hz. Peygamber(sav.)'in vefatıyla birlikte vahiy safhası tamamlandıktan sonra Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinde Mushaf haline getirilmiştir. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in toplanması esnasında bazı şartlara göre gerçekleşmiştir. Bu şartların başında getirilen metnin vahiy olduğunu ispatlamak için iki tane şahit istenmesidir. Nitekim Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi önemli sahabeler şahidi olmayan rivayetleri kabul etmemiştir.¹²² Hz. Osman döneminde ise bu Mushaf çoğaltılarak önemli merkezlere gönderilmiştir. Böylece vahiy hiç değişmeden günümüze ulaşmıştır.

Kur'an-ı Kerim'in toplanmasında gösterilen titizlik Hz. Peygamber (sav.) öğrenilen hadislerin kayıt altına alınıp yazılma sürecine de yansımıştır. Hz. Peygamber (sav.) hayatta iken bilginin yazı ile kayıt altına alınması iki devreye ayırmak mümkündür. Birinci dönem Kur'an- Kerim ayetleri dışındaki bilgilerin yazılmasına izin vermediği dönemdir. İkinci dönem ise, bu yasak ruhsata dönüşmüştür. Hz. Peygamber (sav.), ilk dönemde Kur'an- Kerim ayetleri dışındaki bilgilerin Kur'an- Kerim ayetleri ile karışma tehlikesi, yazı yazmayı bilenlerin azlığı, yazı araç ve gereçlerinin yeterli olmayışı ayrıca hafızaların güçlü olup ezber kültürünün gelişmiş olmasından dolayı

¹¹⁸Müslim, "Zekât", 106.

¹¹⁹Ziya Selçuk, *Gelişim Ve Öğrenme*(Ankara: Nobel Yayınları, 2004), 196.

¹²⁰Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme Ve Öğretim: Kuramdan Uygulamaya*, 564.

¹²¹Münire Erden, *Öğrenme Sürecinde Not Tutmanın Rolü* (Eskişehir, Yaşadıkça Eğitim, 1998), 16.

¹²²Abdulvahap Özsoy, "Hz. Ebu Bekir Dönemi Cem'i Faaliyetinde Şahit İstenmesiyle İlgili Rivayetlerin Kaynak Değeri" Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 43, (2015): 104-138.

hadislerin yazı ile kayıt altına alınması yasaklamıştır. Bu yasakların zamanla büyük ölçüde kalkması sonucunda Kur'an-ı Kerim ayetleri dışında hadislerin yazılmasına izin vermiştir. Kur'an-ı Kerim ayetleri dışında hadislerin yazıldığı sahafelerden bazıları: *Abdullah b. Amr el-As (63/682)*, *Ebu Hureyre (59/678)*, *Semura b. Cündeb (58/677)*, *Abdullah b. Abbas (68/687)*, *H. Ali'nin sahafeleridir.*¹²³

1.9. İlim Öğrenmede Nöbetleşme Metodu

Sahabe, H. Peygamber (sav.)'in teşviki ile ilim öğrenimine büyük çaba harcamıştır. Onlar günlük yaşamda, savaşta, her an H. Peygamber (sav.) ile beraberdi. Böylece onun her söz ve fiillerini izleme imkânı buluyor ve can kulağı ile onu dinliyorlardı.

Sahabeden bazıları her daim H. Peygamber (sav.)'in dizi dibinde olurken bazıları bu imkânâ sahip olamamışlardır. Sahabeden dini ilim bakımından donanımlı sahabelerden biri olan Ebu Hureyre bu durumu şu sözleri ile ifade etmiştir: “*Muhacir kardeşlerimiz çarşıda ticaretle, ensar kardeşlerimiz kendi bağ ve bahçelerinde uğraşırken, kendinin karın tokluğuna H. Peygamber(sav.)'in yanında bulunduğunu ve diğer sahabelerin göremediklerini görme imkânı olduğunu ifade etmiştir.*”¹²⁴

Sahabeden bazıları günlük yaşam akışında her daim H. Peygamber (sav.)'in yanında olamamıştır. Dini bilgileri ve yeni gelen ayetleri öğrenebilmek için sıra ile H. Peygamber (sav.)'in yanında bulunmaya özen göstermişler ve nöbet usulü ile yeni hükümleri birbirlerine ulaştırmışlardır. İkinci halife H. Ömer şöyle nakleder: “*Ben ve ensardan bir komşum şehrin dışında oturduğumuz için nöbetleşe H. Peygamber (sav.)'in yanına gider ve öğrendiklerimizi birbirimize anlatırdık.*”¹²⁵

1.10. Müzakere Metodu

Müzakere iki taraf arasındaki anlaşmazlık ve görüş beklenti farklılıklarını, tarafların tatmin edecek şekilde çözmeye yarayan bir eğitim metodudur. Bir kişinin tek başına halledemeyeceği bir konu karşısında iki veya daha fazla kişinin bir araya gelerek ortak bir görüş ile sonuca ulaşmasıdır.¹²⁶ Bir konu veya soru üzerine muhatapları düşündürmeye yönlendiren, iyi anlaşılmayan noktaları açıklanmasını ve öğrenilen

¹²³Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 44-67.

¹²⁴Buhari, “Büyü”, 1.

¹²⁵Abdullah Parlıyan, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi* (Konya: Konya Kitapçılık 2004), 209.

¹²⁶ Banu Gökçül, *Strateji İlişki Kurulması: Müzakere* (İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri Anonim Şirketi, 2005), 23.

bilgilerin pekiştirilmesini sağlayan bir metottur.¹²⁷ Bu metot daha çok bir konunun veya bilginin kavranma aşamasında karşılıklı görüşler ortaya konurken, bir sorunun çözüm yollarını araştırılırken ve değerlendirme çalışmaları yapılırken kullanılır.¹²⁸ Bu nedenle buluş yoluyla öğrenme modeline uygun bir metottur.¹²⁹

Sahabenin çoğunun ailelerinin geçimini sağlamak için çeşitli meşguliyetler içinde olması, Hz. Peygamber(sav.)'i her daim yanında olmalarını engellemiştir.¹³⁰ Sahabe, öğrenme imkânı bulamadıkları dini bilgileri bir araya geldiklerinde aralarında müzakere etmiştir. Böylece o bilgiyi duymayanlar öğrenme imkânı olmuştur. Ayrıca kendi öğrendiklerini de tekrarlayarak akılda daha iyi kalmasını sağlamışlardır.¹³¹

Sahabe, Hz. Peygamber (sav.)'den daha çok şey öğrenmeyi gaye etmiştir. Mescitte Hz. Peygamber (sav.) namazdan önce ve namazdan sonra sahabeye İslam dinini anlatmıştır. Onlarda mescitte sohbetin bitiminde öğrendiklerini aralarında müzakere ederek daha iyi kavrama çabası içinde olmuşlardır. Bazen ise bir şeyler öğrenme isteği ile birinin Hz. Peygamber (sav.)'e soru sormasını beklemişlerdir.¹³²

İslam'ın ilk döneminde kadınlar arasında da ilim öğrenimi yaygındı. Hz. Peygamber (sav.) onlara bir gün belirlemiştir. Ders niteliğindeki bugünde kadınları bilgilendiriyordu. Ayrıca kadınlar, Hz. Peygamber(sav.)'e inen ayetleri öğrenmek için eşi Hz. Aişe ile bir araya geliyor ve ona merak ettiklerini sorup aralarında müzakere ediyorlardı. Hz. Aişe kadınların ilim öğrenmedeki çabasını şu şekilde dile getirmiştir: *“Ensar'dan kadınlar ne kadınlardı. Utanma duygusu onların ilim öğrenmesini engelleyemedi.”*¹³³

Bu metotların yanında nübüvvet ile hicri üç yüzyıl arasındaki süreçte gerçekleşen dini ilimlerin tahsil faaliyetlerinden ana gayesi dini ilimlerin çeşitli kaynaklardan sıhhatini araştırmaktır. Bu gaye için bir hadisin daha az ravi ile Hz. Peygamber (sav.)'e ulaşır ulaşmadığını araştırmak için rihleler yapılmıştır. Âlimler yapmış olduğu bu ilmi faaliyet ile kendilerinin yaşadığı döneme kadar olan dini bilgi birikimini koruma altına almışlar ve sonraki nesle bu birikimi aktarmışlardır.

¹²⁷Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 177.

¹²⁸Fersahoğlu Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1998) s. 468.

¹²⁹Necdet Aytaç, ve Hasan Aydın, *Öğrenme-Öğretme Sürecinde Planlama Ve Uygulama* (Ankara: Pegem Akademi, 2006), 189.

¹³⁰Buhari, “Büyü”, 1.

¹³¹Parlıyan, *Süneni Tirmizi Tercümesi*, 209.

¹³²Şakir Göztok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2002), 134.

¹³³Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992) 4: 148.

II. BÖLÜM

2. EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE BİR METOT OLARAK RİHLE

Arapçada rihle, göç, gezi ve yolculuk anlamına gelen ra-ha-le kökünden türemiştir. Yani bir kişinin istediği yere gitmesi demektir.¹³⁴ Bu yolculuğa çıkmış olan kişiye râhil, bu amaçla çok seyahat yapmış olanlara rahhâle, ruhle, cevvale, tavnâfî'l-ekâlîm isimleri verilmektedir.¹³⁵ Terim olarak ise, talebelerin ve âlimlerin ilim öğrenmek için yaptıkları seyahatleri ifade etmektedir.¹³⁶

Bazı âlimler rihle kavramını sınıflandırmışlardır. Örneğin Gazali (ö.505/1111), rihle kavramını iki kısma ayırmıştır:

1. *Bedensel Rihle: İnsanın bedenlen memleketinden veya vatanından değişik yere gitmesidir.*
2. *Düşünsel Rihle: Kişinin kendini meşgul eden bir konu hakkında uzun süre düşünerek anlamaya çalışmasıdır.*¹³⁷

Bu iki rihle çeşidini karşılaştırdığımızda düşünsel rihle daha faziletli görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "Yeryüzünde inanç sahipleri için birçok ibretler vardır; kendiniz hala görmeyecek misiniz?"¹³⁸ ayetiyle düşünsel rihleye teşvik ederken "Ya o bir yerde niye dolaşmadılar ki, kendileri için akıllanmalarına sebep olacak kulakları olsun; çünkü gerçek şudur ki, gözler körelmez, ancak sineler ve kalplar

¹³⁴İbn Mansur, Ebu Fadl, Cemâlüddin İbn Manzûr el- Ensari, Lisânu'l-Arab, c. 11, (Beyrut: Dâru'l Sadr, 1414): 274-275; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 314.

¹³⁵İbrahim Hatipoğlu, "Rihle" Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, c. 35, (Ankara: TDV Yay. 1999), 106.

¹³⁶Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yay. 1997), 97.

¹³⁷Abdülcelil Candan, "Kur'an-ı Anlamak İçin Yapılan Seyahatler" İslami Araştırma Dergisi 3, (2005): 227-235,

¹³⁸Ez- Zariyat 57/20-21.

körelir.”¹³⁹ ayetiyle de bedensel rihlelerdeki amacın ders çıkarmak olduğunu belirtmektedir.

Âlimler, “*İlim tahsilini amacıyla yola çıkan kimse, Allah yolunda cihat eden gibidir*”¹⁴⁰ ilkesinden hareketle düşünsel ve bedensel rihleyi birleştirerek rihle yapmanın en meşakkatli döneminde binlerce kilometre yol kat edip pozitif ve dini ilimlere önemli bir katkı sağlamışlardır.

İlim elde etmek için uzun mesafeler kat etmek çok eskilere dayanır. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa’nın ilim elde etmek için Hz. Hızır’la rihle yapmasından bahseder.¹⁴¹ Hz. Peygamber(sav.) döneminde ise nübüvvet ile şereflendiğini duyanlar onu tanımak ve İslam dinini öğrenebilmek için rihleler gerçekleştirmişlerdir. İslam dini hakkında Hz. Peygamber (sav.)’den öğrendiklerini de çevrelerine aktarmışlardır.

Sahabe, Hz. Peygamber (sav)’e en yakın tabakadır. Onlar dini ilimleri ilk kaynaktan alanlardır. Hz. Peygamber (sav)’in vefat etmesiyle birlikte sahabe, farklı coğrafyalara dağılmıştır. Hz. Peygamber (sav)’den dini ilimleri öğrenmek ve öğrendiklerinden emin olmak isteyenler, sahabenin yaşadığı yerlere rihleler yapmaya başlamıştır. Hz. Peygamber (sav.) döneminde dini ilimlerin temelini Kur’an-ı Kerim ayetleri ve hadisler oluşturduğu için ilim yolculukları asr-ı saadet döneminde bu alanda yoğunlaşmıştır. Konuyla ilgili şunlar örnek verilebilir:

Kesir b. Kays şöyle nakleder: *Ebu’d Derda ile beraber mescitte otururken biri ona yaklaştı. Ona Hz. Peygamber(sav)’den naklettiğini işittiği bir bilgiyi almak için Medine’den geldiğini belirtti. Ebu’d Derda bir kaç aylık bu mesafeyi başka bir amaç için gelip gelmediğini sordu. Sadece o hadis için geldiğini anlayınca Ebu’d-Derdâ o hadisi açıklamıştır.*¹⁴² Ayrıca Cabir b. Abdullah’ın, Abdullah b. Üneys’ten Allah Resul’ünden duyduğunu işittiği bir hadisi dinlemek için Şam’a;¹⁴³ Ebu Eyüp’te Ukbe b. Amir’den Hz. Peygamber (sav)’in müminin kusurunu örtmeyle alakalı olan hadisini dinlemek için Medine’den Mısır’a uzun ve meşakkatli bir rihle yapmıştır.¹⁴⁴

Tabiin de sahabeyi örnek alarak ilim öğrenmek için rihle faaliyetlerini sürdürmüştür. Konuyla ilgili olarak şu misal verilebilir: Amir Eş-Şihab, Rasulullah (sav.) döneminde sahabenin ve ashabı kiram döneminde tabiin bir hadis için Medine’ye

¹³⁹El- Hac 25/46.

¹⁴⁰Parlıyan, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, 334.

¹⁴¹El- Kehf 187/ 66-82.

¹⁴²Buhari, “İlim”, 62.

¹⁴³Abdulfettah Ebu Guddi, *Safahat Min Sabri’l Ulema Ala Şeda’idi- İlmi Ve’t Tahsil, Çeviren R. Orhan Özel, Semih Yolaçan, İlim Yolunda(İstanbul: Erkan Yayınları,2017), 44.*

¹⁴⁴Ebu Bekir El-Hatib Ahmet b. Ali b. Sabit El-Hatib El- Bağdadi, *Er-Rihle Fi Talebi’l Hadis*, Tahkik Nurettin İtr, (Beyrut: Darul Kitap Evi, 2004), 50.

kadar rihle yaparlardı.¹⁴⁵

Daha sonraki dönemlerde ise ilim öğrenmek için yapılan rihleler, âlimler arasında ilmi bir gelenek haline dönüşmüştür. İlmi birikimini artırmak isteyenler, farklı beldelerde yaşayan meşhur âlimlerden ders almak için rihleler yapmıştır. Böylece onların ilmi donanımları, rihle yapmayan akranlarından daha fazla olmuş ve onlar meşhur âlimler sınıfına girmiştir.¹⁴⁶ Hadis hafızı ve seyyah olan Ebu'l Fityan (ö.428/503), Horasan, Irak, Şam, Mısır, Hicaz ve Cezire gibi çeşitli yerlere yaptığı rihlelerle akranlarından daha donanımlı bir âlim olup asrın âlimi diye anılması konuya örnek verilebilir.¹⁴⁷

Âlimlerin bazıları ise çocuk yaşta ilim öğrenmek için rihlelere başlamıştır. Onlar yaşıtları gibi çocukluklarını yaşayamadan kendilerini ilim yollarında bulunmuşlardır. Ebu'l Vakt es-Siczi 457 yılında dünyaya gelmiş 465 yılında (sekiz yaşındayken) ilim öğrenimi için rihlelere başlamıştır. Horasana, Isfahan, Kirman, Hemadan ve Bağdat'ta ilim meclislerinde rivayette bulunmuştur. Bilgileri kaynağından elde ederek ilmi kendinde toplamıştır. Küçük yaşta babasıyla birlikte ilim öğrenmek için rihleler gerçekleştirmiştir.¹⁴⁸

Ahmet b. Hanbel gibi meşhur âlimlerde öğretim metodu olarak rihleyi desteklemiştir. Ona: *“Çok ilme sahip birine mi tutunup kalmalı yoksa ilim için yolculuk mu yapmalı?”* diye sorulduğunda *“Yolculuğa çıkıp değişik şehirlerin âlimlerinden not tutmalısın. Farklı kişilerden yakinen tetkikte bulunmalı ve her birinden ilim öğrenmelisin.”*¹⁴⁹ diye cevap vermiştir.

Sahabe ve tabiin, dini ilimleri doğruluğunu denetlemek ve sonraki kuşaklara nakletmek için tüm hayatı boyunca uğraşmıştır. Yapılan rihleler ile dini ilimleri geniş kitlelere ulaştırmıştır. Rihle olarak adlandırılan ve o dönemin en meşakkatli ilim faaliyeti olan bu yolculuklar, sadece dini ilimleri bir mekândan başka bir mekâna taşınması ile sınırlı kalmamıştır. Nitekim ilim talep etmek için rihleye katılan kişiler İslam ilimlerine katkı sağladığı gibi farklı kültürlerin tanınmasına da vesile olmuştur. Zaman içerisinde bu rihle faaliyetleri dini ilimlerin dışına taşarak dil ve pozitif bilimleri de kapsamış genel anlamda ilmi yolculuklar halini almıştır.

¹⁴⁵Buhari, “İlim”, 31.

¹⁴⁶Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 48.

¹⁴⁷Zehebi, *Tezkiratul Huffaz* (Haydarabad: Dekkan Basımı, 1956): 4: 1237.

¹⁴⁸Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 52.

¹⁴⁹Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 23.

Dini ilimlerin yanında âlimler dil bilimsel araştırmalar doğrultusunda arı ve duru Arapça konuşan Bedevilerin yaşadığı çöllerde rihleler yaptıkları bilinmektedir.¹⁵⁰ Onlarla karşılaştıklarında ağızlarından şiirleri ve rivayetleri derletip kayıt altına almışlardır.

Basra filoloji okulunun kurucusu olarak kabul edilen Ebu Amr bin el-Ala'nın (ö.154/770) Mekke'de Arapların soylu aşk geleneğinin buluşunu atfettikleri Beni Uzra kabilesinin bir üyesinden dizeler derlemek için rihleler yaptığı bilinmektedir. Ayrıca onun çağdaşı, memleketlisi olan ve yanında küçük yazı tahtalarını almadan ne yola düşen ne de hangi gerekçeyle olursa olsun rihleler yapan Hasan bin Cafer ed-Diba'i, bir bedevini Kâbe'ye karşı söylediği dizeleri bu tahta levhalardan birine kaydetmiştir.¹⁵¹

Diğer Müslüman eyaletlerin Arap dil bilgisi öğrenme amaçlı rihleler yapan âlimler, hem çölde bedevileri hem de Irak şehirlerinde meşhur müderrisleri bulmak için büyük çaba harcamışlardır.¹⁵²

Büyük bir kitap meraklısı olan filolog ve Kur'an Tefsircisi İbn Hlikan'dan bir anlatı bu tür seyahatlerin nasıl hız kazandığını bize yansıtmaktadır: *"Kufe first yazarı İbn el-Arabi'nin (ö. 21/845) medresesindeyiz. Müderris, çeşitli milletlerden yüz kadar kişiden oluşan dinleyicilerine zor dizeleri açıklıyordu. Onu izleyenlerden ikisi aralarında fısıldaşıyorlardı ve sonunda hocayı rahatsız ettiler. Hoca müdahale edip sordu: Nereden geliyorsunuz? Endülü's'ten diye yanıt aldı. Hoca diğerine sordu: Ya sen? İsbicab'dan cevabını alınca İslam dünyasının iki uzak ucundan dil eğitimi için rihle yapmaları karşısında diğer öğrenciler utandılar."*¹⁵³ Meşhur Belhi Afeş (ö.215/830) ve Sicistanlı Ebu Hatim (ö.255/868) gibi bazı âlimler ilim öğrenmek için buralara yaptığı rihlelerle Irak'ta filolog unvanını almıştır.¹⁵⁴

Çalışmamızda gerçekleştirdiğimiz literatür taramasında Hz. Peygamber (sav.) döneminde gerçekleşen rihleleri incelediğimizde bayan ismine ulaşamadık. Kanaatimizce bu dönemde yapılan rihlelerin meşakkatli olması, ailevi sorumluluk, bayanlar arasında okuma- yazma oranının düşük olması, sosyal baskı, yol ve barınmada güvenlik probleminin gibi nedenlerden dolayı bayanların rihlelere katılamamasıdır.

¹⁵⁰Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı Ve İlk Görüntüleri" Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6, (2007): 155-183.

¹⁵¹Hourai Touati, *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* Çeviren Ali Berkay (İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004): 50.

¹⁵²Şahabettin Ergüven, "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı Ve İlk Görüntüleri" Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4, (2007): 155-183.

¹⁵³Touati, *Orta Çağda İslam Ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 50.

¹⁵⁴Touati, *Orta Çağda İslam Ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 50.

2.1. Hz. Peygamber (sav.) Döneminde Rihle Metodunun Amaçları

Hz. Peygamber (sav.) yüklendiği görevin neticesinde her alanda insanlara rehber olmuştur. O, insanları ahlaki ilkelerle bir arada tutarak toplum bilincini oluşturuyor ve onlara İslam dinini tebliğ ediyordu. Nübüvvet sürecinde İslam dini Mekke ve Medine’den farklı mekânlara yayılmıştır. Farklı mekânlarda yaşayan insanlar Hz. Peygamber (sav.)’in nübüvvetini duyduktan sonra onun yaşadığı Mekke ve Medine’ye rihleler yapmaya başlamışlardır. Yapılan bu rihlelerin amaçlarından bazıları şunlardır:

2.1.1. Hz. Peygamber (s.a.v.)’i Görmek ve Onu Tanımak

Hz. Peygamber (sav.)’e nübüvvetin gelmesiyle onun ismi çeşitli bölgelere yayılmıştır. Onu tanımayan kişiler bu ismin sahibini merak etmişlerdir. Onu tanımak ve görmek gayesi ile çeşitli bölgelerden Mekke ve Medine’ye rihle yapmışlardır. Hz. Peygamber(sav.)’i tanımak ve onu görmek için rihle yapan sahabeden biri de Ebu Zer’dir. Buhari, Sahihinde, Ebu Zer’in Müslüman olması bölümünde İbn Abbas’tan şöyle rivayet etmiştir:

“Nebi (sav.)’in Mekke’de Peygamber olarak gönderildiği haberi aldığıında Ebu Zer kardeşi Üneys’e:

—Git şu vadiye ve gökten haber geldiği iddia edilen bu kişi hakkında bilgi al, sözünü iyi dinle sonra da yanıma gel. Dedi.

Üneys bunun üzerine oradan ayrıldı Mekke’ye geldi ve onun sözlerini dinledi ve sonra döndüğünde Ebu Zer’e:

— Onu, güzel ahlaki emrederken gördüm ve şiir olmayan bir söz söylerken işittim deyince bunun üzerine Ebu Zer kardeşine istediğime çare olamadın deyip yol azığını hazırlayıp Mekke’ye doğru yola çıktı. Mekke’ye geldiğinde Hz. Peygamber (sav.)’i birine sormayı uygun görmeyip onu aramaya başlamış birkaç gün burada kalmıştır. Hz. Peygamber (sav.)’in huzuruna çıktığında onunla sohbet etikten sonra Müslüman olmuştur.¹⁵⁵

2.1.2. İslam Dinini Öğrenmek ve Öğretmek

Nübüvvet döneminde İslam dininin ilkelerini toplumda herkes tarafından

¹⁵⁵Buhari, “Edeb”, 39.

bilinmediğinden İslam dinini ilk kaynaktan öğrenmek ve öğrendiklerini başkalarına da öğretmek isteyen sahabe çeşitli yerlere rihleler gerçekleştirmiştir. Bu amaçla yapılan rihlelere şunlar örnek verilebilir:

Cerir (r.a.) şöyle anlatıyor. *“Adamın birisi Hz. Peygamber (sav.)’in yanına gelerek kendisine İslam’ı öğretmesini istemiştir. Allah Resulü de İslam, Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed (sav.)’in onun kulu ve elçisi olduğuna inanman, namazı dosdoğru kılman, zekâtı tam olarak vermen, Ramazan orucunu tutman, hacca gitmen, kendin için istediğini başkaları içinde istemen ve kendin için istemediğini başkaları için istememendir.”*¹⁵⁶buyurdu.

Kabisa b. Muharik’in naklen: *“Hz. Peygamber(sav.)’in yanına gelmiştim. O da ‘Bana neden geldiğimi sordu?’ Bende yaşımın ilerlediğini kemiklerimin güçsüzleştiğini belirtip faydası olan bir ilmi bana öğretmen için geldiğimi söyledim. Rasulullah da bana dua etti.”*¹⁵⁷.

Hz. Peygamber (sav.) hayatta iken günlük meşgale içerisinde onunla görüşme imkânı bulamayanlar bazen sahabeye sorular sorduğu da olmuştur. Sahabe de bu soruları Hz. Peygamber (sav.)’den öğrendikten sonra öğrendiği bilgiyi soran kişiye nakletmiştir. Bu konuyla ilgili Ebu Rıfa şöyle nakleder: *“Rasulullah hutbe okurken yanına varmışım. Ona Ey Allah’ın Resulü! Yabancı bir adam geldi. Dini bilgisi olmadığı için benden bazı şeyler öğrenmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber(sav.), hutbeyi bırakarak yanıma geldi. Bu sırada bir iskemle getirildi. İskemlenin ayağı demirden olduğunu zannediyorum. Hz. Peygamber(sav.) iskemleye oturdu. Bana Allah’ın vahiy ettiği bazı ayetleri öğretti. Sonra yerine dönerek hutbesini tamamladı.”*¹⁵⁸

Hz. Ali (ra.) şöyle anlatıyor: *“Yemenli bir grup insan Allah Resul’üne gelerek İslam’ın esaslarını ve senin sünnetini öğretecek, aramızda Allah’ın kitabı ile hüküm verecek bir heyet istedi. Rasulullah da beni gönderdi ve onlara İslam’ı ve sünnetlerimi öğret, aralarında Allah’ın kitabı ile hüküm ver buyurdu.”*¹⁵⁹

İslam dinini teorik ve pratikte insanlara aktaran Hz. Peygamber(sav.), İslam dininin ilkelerini gözden uzak ve gizli evlerde ilk Müslümanlara tebliğ etmiştir. Mekkeli müşriklerin baskısının yoğun olduğu dönemde Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evinde nazil

¹⁵⁶Müslim, “İman”, 1.

¹⁵⁷El- Haysemi, *Mecmau'z Zevaid*, 1: 21.

¹⁵⁸Müslim, “Cuma”, 60.

¹⁵⁹Ibn Mace, “Ahkâm”, 1.

olan ayetleri anlatmak için toplantılar düzenlemiştir. İman eden herkes, bu toplantılara her zaman katılma imkânı bulamadığından nöbetleşerek katılmışlar ve öğrendikleri dini bilgileri de birbirine aktarmışlardır. İmam Buhari, Hz. Ömer'in şöyle dediğini nakleder: *“Ensar'dan olan komşum Evs b. Haveli el-Ensar-i, Medine'nin yüksek yerlerinden olan Beni Ümeyye b. Zeyd'de oturuyorduk. Hz. Peygamber(sav.)'in yanına nöbetleşe inerdik. Ben gittiğimde o gün gelen vahiy ve öteki haberleri getirirdim. O da gittiğinde aynı şeyi yapardı.*¹⁶⁰

Mekkeli müşriklerin, Müslümanları dininden dönmeleri için uyguladığı baskı, şiddet ve ambargo nedeniyle Hz. Peygamber(sav.), Müslümanların Habeşistan'a hicretine izin vermiştir. Müşriklerin Müslümanlara şiddet ve zulmü iyice artıp dayanılmaz hale gelince Medine'ye hicret gerçekleşmiştir. Medine sözleşmesiyle huzur ortamı sağlandıktan sonra dini eğitim daha sistemli hale gelmiştir. Burada inşa edilen Mescid-i Nebi ve Suffe'de oluşan ilim halkalarıyla, namazlardan sonraki sohbetlerle dini eğitim canlılığını arttırmıştır. Hz. Peygamber (sav.)'in dizi dibinde yetişen Suffe'deki ilim talebeleri bazılarını Hz. Peygamber (sav.), ihtiyaç halinde çeşitli beldelelere İslam'ı öğretmek ve günlük yaşamda aralarındaki problemleri çözümlmek için öğretmen olarak göndermiştir. Yani Suffe'de yetişen bazı ilim talebeleri öğrendiğini anlatmak için rihleler gerçekleştirmiştir. Bu konuyla ilgili şunlar örnek verilebilir:

Adel ve Kare kabilelerinden bir grup insan Hz. Peygamber (sav.)'e gelerek halkının İslam'ı kabul ettiğini ve Kur'an-ı Kerim okumasını ve İslam dininin esaslarını öğrenmeleri için bir heyet istedi ve Hz. Peygamber(sav.) de Suffe'de eğitim görmüş bir heyet gönderdi. Fakat Beni Lihyân'ın kışkırtmasıyla Adel ve Kare kabileleri gönderilen sahabelere ihanet ederek onları şehit etmiştir. Geriye kalan iki sahabe de Mekkeli müşriklere menfaat karşılığı satılmıştır.¹⁶¹ Bu hadiseye katılanların ismi kaynakta *“Asım b. Sabit, Mersed b.Ebi Mersed el Genevi, Hubeyb b. Adiyy, Zeyd b. Desine, Abdullah b. Tarık, Halid b. Bükeyr el-Leys ve Muattib bi Ubeyd”* olarak geçer.¹⁶²

2.2. Sahabe, Tabiin ve Etbau't-Tabiin Döneminde Rihle Metodunun Amaçları

Sahabenin ilme gösterdikleri çaba herkesçe bilinmektedir. Bu çaba sonraki kuşaklarda da devam etmiştir. Hz. Peygamber (sav.)'e zaman ve mekân olarak yakınlık

¹⁶⁰Parlıyan, *Süneni Tirmizi Tercümesi*, 209.

¹⁶¹İbn İshak, *Siretü'n Nebeviyye* Nşr. Ahmet Ferid El-Mezidi, (Lübnan: Daru'l Kütübü'i İlmiyye, 2009): 371.

¹⁶²İbn İshak, *Siretü'n Nebeviyye*, 371-372.

arttıkça dini ilimlerde samimiyet, heyecan ve bilgi birikimi de artmıştır. İlmi faaliyet içinde bulunanlar da bu dönemde övülmüştür. Nitekim Muaz b. Cebel'den şöyle nakledilmiştir: “İlim öğrenin. Çünkü Allah’a olan saygınızı arttırır. İlim talep etmek ibadettir. Beraber çalışmak zikirdir. Araştırma yapmak cihattır. Bilmeyenlere öğretmek sadakadır. İlmi layık olan kişiye vermek insanı Allah’a yaklaştırır. İlim cennet ehlinin gideceği yolda kandil, yalnızlıkta dost, gurbette arkadaş, tenhada yoldaş, sevinçli ve üzüntülü günlerde kılavuz, düşmana karşı silah ve dostlar nezdinde bir meziyettir. Allah, medeniyetleri ilimle yükseltir ve onları iyilikte güzel şeylerde önder yapar. Diğer milletleri ilim sahibi medeniyetin izinden yürütür. Melekler bile onlarla arkadaşlık yapmak ister. Kanatlarıyla onları okşar. Denizdeki ve karadaki hayvanlar onlar için istiğfar eder. Çünkü ilim cehaletten kararan kalpleri aydınlatır. Kul ilim sayesinde dünyada seçkin kimselerin ulaştığı en yüksek mertebelere ulaşır. İlme kafa yormak, gündüzleri oruç tutmaya, ilimle müzakerede bulunmak geceleri ibadetle ihya etmeye denktir. Helal ve haram ilim sayesinde birbirinden ayrılır. İlim çalışanlara yol gösterir. Bahtiyar kimseler ilimle ilham bulur.”¹⁶³

İbni Mesut da şu sözleriyle araştırmaya ve ilmin aktarılmasına verdiği önemi vurgulamıştır. “İlim yok olmadan evvel ilmi öğrenin. İlmin yok olması demek âlimlerin ölmesi demektir. İlim öğrenin. Çünkü öğrendiklerinizin ne zaman işe yarayacağını bilemezsiniz. İlim öğrenmek için çabalayın. Abartıdan kaçının. Ashap yolundan yürüyün. Çünkü ileride Kur’an-ı Kerim’i okuyup uygulamayan nesiller gelecek.”¹⁶⁴

Sahabe döneminde ilmin mekânı Mescid-i Nebi idi. Sahabeler buraya gelerek Kur’an-ı Kerim ayetlerini ve hadisleri hıfzediyorlardı. Nitekim Ebu ed-Derda bu durumu “Mescide koşarak ilim öğreten ve öğrenen hiçbir kimse yoktur ki ganimetsiz dönmeyen mücahit sevabı almasın.”¹⁶⁵ sözüyle belirtmiştir.

Sahabe ve ondan sonraki nesil, Hz. Peygamber (sav.)’in hadisleri ve Kur’an-ı Kerim’in İslam dininin ana kaynağını oluşturduğunun bilincindeydi. Bundan dolayı hadisleri ve isnatlarını tespit için büyük çaba harcamıştır. Her çeşit zorluğa göğüs gererek, çok uzak yollara rihleler düzenlemişlerdir. Bu seyahatlerin tek amacı, İslami ilimlerde önemli bir yeri olan hadisleri öğrenmek ve onların senetlerini araştırmak olmuştur.

¹⁶³İbn Abdilber, *Cami’ul Beyanil İlmi Ve Fadlihi* Çevirenler Mahmut Varhan ve Ali Yücel, *İlmi Taşımak Ve Aktarmak İçin Gerekli Olan Hususlar* (İstanbul, Polen & Karınca Yayınevi, 2015): 2: 112.

¹⁶⁴İbn Abdilber, *Cami’ul Beyanil İlmi Ve Fadlihi*, 1: 87.

¹⁶⁵İbn Abdilber, *Cami’ul Beyanil İlmi Ve Fadlihi*, 1: 32.

Sahabe, Hz. Peygamber (sav.)’in vefatından sonra ilimde ehil olanları bulmak ve onlardan ders almak için çeşitli talebeler beldelelere rihleler yapmıştır. Onlar, Hz. Peygamber (sav.)’in “*ilmin ehilden alınmaması kıyamet alametlerindendir.*” hadisini gaye edinmişlerdir.¹⁶⁶ Ayrıca Ukbe b. Amir, ölüm döşeğinde çocuklarına “*dini ilimleri ancak güvenilir kimselerden duyduğunuzda kabul edin*” diye nasihatte bulunmuştur.¹⁶⁷

Tabiin dönemine, Amr b. Meymûn (ö.74/693) ilim için bir harf öğrenmek için dahi rihle yapacağını söylemesi,¹⁶⁸ Said b. el-Müseyyeb (ö.94/712)’in ilim için birkaç günlük uzaklıktaki yola çıkmış olması.¹⁶⁹ Hasan el-Basri (ö.110/728)’nin Basra’dan Kufe’ye kadar rihle yapması,¹⁷⁰ Ebu Osman en-Nehdî (ö.100/718)’nin tam olarak niyeti hacetmek olmasa bile sırf Ebu Hureyre’den ilim öğrenmek için o yıl hacca çıkması¹⁷¹ Mekhul (ö.113/731)’un Mısır’dan Hicaz’a, oradan Irak’a, ardından Şam’a rihle yapması¹⁷² tabiin dönemindeki muhaddislerin ilim öğrenmek için rihlelere verdiği önemi bizlere gösteren örneklerden bir kaçıdır.

Tabiinler, sadece kendi bölgesinde yaşayan sahabeler ile yetinmeyip dini anlamda ilmi bilgi birikimini arttırmak için başka şehirlere rihle yapmışlardır. Bu yolculukları esnasında duydukları her sözü kesin bilgi olarak almayıp incelemişlerdir. Bunun için bazı kurallar koymuşlardır. Dini ilimlerde bilginin kaynağı(isnat)kuralını getirmişlerdir. Bu kural ile bir bilgiyi rivayet edenlerin isimleri zikredilerek kimden aktarıldığı da belirtilmiştir. Tabiin âlimlerinden İbn Sirin (ö.110/728), “*Bu ilim dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin.*”¹⁷³ sözleriyle hadisin naklinde hangi raviden alındığının önemini belirtmiştir.

Emeviler döneminde iç savaşlar meydana gelince dini ilimlerde bilginin kaynağı yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca savaştan sonra siyasi fırkalar ve onların taraftarları İslami ilimleri kendi çıkarları için tahrif edip uydurmaya başlamıştır. Bu dönemde dini ilimlerin güvenilirliğini belirlemek için bilginin kaynağı kuralı bir nevi eleme aracı olarak görülmüştür. Bu dönemde İbni Şihab el-Zühri, *dini ilimleri kaynaksız elde etmekte olanı, çatıya merdivensiz çıkmakta olan birey gibi görmüş*, kaynaksız rivayet edilmiş

¹⁶⁶İbn Abdilber, *Cami’ul Beyanil İlmi Ve Fadlihi*, 1: 157.

¹⁶⁷Nureddin El- Haysemi, *Mecmau’z Zevaid Ve Menbau’l Fevaid*, Çeviren İlker Mermer, (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 1: 40.

¹⁶⁸Zehebi, *Siyeru Âlimin Nübela* Tahkik Muhammed Abdulkadir, (Beyrut: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 2010), 4: 346.

¹⁶⁹El- Bağdadi, *Er-Rihle Fi Talebi’l Hadis*, 127-128.

¹⁷⁰El- Bağdadi, *Er-Rihle Fi Talebi’l Hadis*, 143.

¹⁷¹El- Bağdadi, *Er-Rihle Fi Talebi’l Hadis*, 133.

¹⁷²Ebu Davud, *Sünen*, Çevirenler Hüseyin Kayapınar ve Necati Yeniçel (İstanbul: Şamil Yayınları, 1987): “Cihad” 146.

¹⁷³Müslim, “Mukaddime”, 7.

olan dini bilgileri kabul etmemiştir.¹⁷⁴ Ayrıca hicri I. asrın sonları ve II. asrın başlarında Ömer b. Abdülaziz (ö.101/719)'in emirleriyle dini ilimlerin özellikle hadisleri tedvin ve tasnif faaliyetlerine başlamıştır. Ebu Hureyre'nin öğrencisi Hemmam b. Münebbih (ö.101/719?) de hadis ilminde yapılan en eski telifin sahibi olarak kaynaklara geçmiştir.¹⁷⁵

İlim talep etmek için gerçekleştirilen meşakkatli rihlelerin yapılmasında çeşitli nedenler etkili olmuştur.

2.2.1. Hz. Peygamber (sav.)'in Rihle Metoduna Teşviki

Hz. Peygamber (sav.) inanç ve ahlaki olarak karanlığa gömülen cahiliye anlayışını Kur'an-ı Kerim ve sünnet ile aydınlığa çıkarmıştır. O, Mekke ve Medine dönemlerinde kendisinden öğrenilen dini bilgileri öğrenme imkânı bulamayanlara ulaştırılmasını övmüş ve rihle metoduna teşvik etmiştir. Hz. Peygamber (sav.)'in *"Benim sözüümü işiten güzelce öğrenip başkalarına ileten kişinin yüzünü Allah ak aylesin."*¹⁷⁶, *"Bir ayet olsa bile benden tebliğ ediniz."*¹⁷⁷ ve *"Siz benden işitiyorsunuz. Sizden de başkası işitir, sizden işitense bir başkasından duyar."*¹⁷⁸ sözleri bu konuya örnek verilebilir. Ayrıca veda hutbesinde Hz. Peygamber (sav.): *"Dikkat edin ki! Burada bulunan, bu anlattıklarımı, bulunmayana tebliğ etsin! Olur ki, bazı tebliğ olunan, bunu bazı işitenden daha iyi anlamış olur."*¹⁷⁹ sözüyle orada bulunma imkanı olmayanlara konuştuklarının aktarılması istemiştir.

Hz. Peygamber (sav.) dini ilimlerin öğreniminin yanında diğer ilimlerin öğrenimine de büyük önem vermiştir. Zeyd b. Sabit'i (ö.45/665) yabancı dil öğrenimine teşvik etmesi bunun göstergesidir.¹⁸⁰

2.2.2. Âlimler Tarafından Rihle Metodunun Özendirilmesi

İslam dininde ilmin öğrenilmesi, öğretilmesi ve nakledilmesi için yapılan rihleler onurlu bir iş ve övülen bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Buda ilim yolunda hayatlarını adayan âlimlerin ortaya çıkmasına etki eden sebeplerden birisi olmuştur.

¹⁷⁴Raşit Küçük, "İsnad" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 23 (Ankara: TDV Yayınları, 2001): 155.

¹⁷⁵S. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 81.

¹⁷⁶Parlıyan, *Süneni Tirmizi Tercümesi*, 339.

¹⁷⁷Parlıyan, *Süneni Tirmizi Tercümesi*, 339.

¹⁷⁸Necati, Yeniel, *Sünenü Ebu Davud Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1987), 23: 266.

¹⁷⁹Buhari, "İlim", 9,10, 37; "Hac", 132; Müslim, "Hac", 446; "Kaseme" 29, 30.

¹⁸⁰Buhari, "Ahkâm", 40.

Hatib el- Bağdadi (392-463) hadis ilmini diğer İslami ilimleri kapsayan bir ilim olarak görmüştür. Dinin temel yapı taşlarından birinin yok olup gitmemesi için derlenmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸¹Eserlerinin çeşitli yerlerinde dini ilimlerin muhafazası için yapılan rihleleri övmüştür. Konuya onun Şeref adlı eserinde İbn Abbas'tan naklettiği şu anekdot örnek verilebilir. *“Ali b. Ebi Talip'i şöyle demekten duyduğum: ‘Rasulullah bir gün bizlerin yanına geldi ve Allah'ım halifelerime şefkat eyle şeklinde dua etti.’ Biz de ‘Halifelerin kimdir ya Rasulullah?’ diye sorduk. Hz. Peygamber (sav.): ‘Benim ardından gelerek hadislerimi, sünnetlerimi anlatacak ve kişilere öğretecek olandır.’* buyurdu.”¹⁸²

2.2.3. Âlimlerin Çeşitli Bölgelere Dağılıması

İnsanoğlu bilgisiz olarak dünyaya geldiğinden diğer insanlardan bazı şeyleri doğrudan veya dolaylı yoldan öğrenir. Bundan dolayı bir öğrenci her zaman bir öğretmene muhtaç olmuştur. Özellikle İslami ilimlerde ilmi bizzat âlim kimselerden öğrenilmesine özen gösterilmiştir. Çünkü *“şeyhi olmayan kimsenin şeyhi şeytan”*¹⁸³ olabilmektedir.

Ebu Hanife'nin Hammad'ın yanında; Ebu Yusuf'un ise Ebu Hanife'nin yanında yetişmesi gibi büyük İslam âlimlerine baktığımızda hep bir öğretmenin dizi dibinde ilimde yüksek seviyelere ulaştığını görmekteyiz. Bizzat ilim öğretmenden almak, gözle görmek ve aletlerle bizzat işleyerek elde etmek; tarif ile öğrenmekten daha faydalıdır. Bilfiil işleyerek elde edilen bilgiler daha kalıcı izli olabilmektedir. Bu konuyla ilgili Zernüci: *“İlim en güzel hocanın ağzından alınan bilgidir. Çünkü onlar, okuduklarının ve duyduklarının en güzelini muhafaza eder. Muhafaza ettiklerini de en güzel şekilde anlatır.”*¹⁸⁴denildiği bilinmektedir.

Âlimler, dini ilimlere kaynaklık etmesi açısından İslam literatüründe önemli bir tabakadır. Özellikle sahabe sıfatını taşıyan âlimler, Hz. Peygamber (sav.)'den Kur'an'ı Kerim ayetlerini ve hadisleri ilk duyup onların hangi ortamda nasıl söylendiğini bilenlerdir. Onlar, dini ilimlerde kaynağa en yakın olan isimlerdir. Sahabe, Hz. Peygamber (sav.) daha hayattayken çeşitli sebeplerden farklı yerlere göç edip yerleşmişlerdir. Fetih hareketlerinde bazı sahabeler ordunun içerisinde yer alarak

¹⁸¹Ebubekir Ahmed B. Ali B. Sabit El-Hatib El-Bağdadi, *Takyidu'l-İlm* Tahkik Yusuf El-As (Beyrut: Dar'ul İhyai's Sürneti'n Nebeviyye, 1974), 64-65.

¹⁸²Ebubekir Ahmed . Ali B.. Sabit El-Bağdadi Hatib, *Şerefu'l Ashabi'l Hadis* Derleyen Mehmed Said Hatipoğlu (Ankara: Kitap Store, 1991), 30-31.

¹⁸³Celebi, *İslam Eğitim Öğretim Tarihi*, 208.

¹⁸⁴Burhaneddin Ez-Zernuci, *Ta'limu'l Muteallim* (İstanbul: Kitap Kalbim Yayıncılık, 1323), 26.

fethedilen bölgelere yerleşmiştir. Özellikle Mısır, Basra ve Kufe gibi şehirlerin fethedilmesiyle sahabelerin bazıları, Medine'ye geri dönmeyip buralarda yaşamaya başlamıştır. Fetihlerle birlikte sahabe yerleştikleri yerlere İslam'ı anlatmışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber (sav.) de hayattayken bazı sahabeleri İslam'ı anlatması için farklı beldelere öğretmen olarak göndermiştir. Örneğin Muaz b. Cebel'i İslam'ı öğretmesi için Şam'a göndermiştir.¹⁸⁵ Bazı sahabeler de fethedilen beldelerde idari görevlere atanmış ve oraya yerleşmişlerdir. Örneğin Abdullah b. Abbas (ö.68/687) Basra'ya vali olarak atanınca burada yaşamaya başlamıştır.¹⁸⁶ Tabiin zamanla farklı beldelere dağılmıştır. Bazı tabiilerin yaşadıkları yerler şunlardır:

- Mekke'de İkrime (ö. 93/711, Ata b. Ebi Rabah (ö.114/733), Muhahammed b. Müslim (ö.124/741).
- Medine'de Ebu Hureyre'nin damadı Said el-Müseyyeb (ö. 93/711), Ebu Bekir'in torunu Kasım b. Muhammed b. EBİ Bekir (ö. 102/720), Hz. Ayşe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr (ö.93/712), Zeyd b. Sabit'in oğlu Harice b. Zeyd b. Sabit (ö.99/717), Ebu Seleme b. Abdirrahman b. Avf (ö.104/722), Ubeydullah b. Abdilllah b. Utbe (ö.98/716), Süleyman b. Yesar (ö.107/725), Süleyman b. Yesar (ö.107/725), Nafi (ö.117/735), İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/741).
- Kufe'de Akame b. Kays (ö.62/681), İbrahim en- Nehai (ö.95/713), eş-Şabi(ö.105/723).
- Basra'da Hasan el- Basri (ö.110/728), Muhammed b. Sirin (ö.110/729) Katade b. Diame(ö.117/735).
- Yemen'de Tavus b. Keysan (ö.110/719), Vehb b. Münebbih (ö.113/731).
- Şam'da Kabisa b. Züeyb (ö.86/705), Mekhul ö. 112/730) Ömer b. Abdullaziz (ö. 101/719).¹⁸⁷

Sahabeve tabiin 'in, çeşitli beldelere dağılmasıyla öğrendiği bilgileri de beraberinde götürmüştür. Bu durum sahabe ve tabiini ilim öğrenimi için çeşitli beldelere rihle yapmaya sevk etmiştir.

Âlimler zayıf ve uydurma gördükleri bazı bilgiler için bile rihleler gerçekleştirmiştir. Kanaatimizce bunun nedeni azda olsa o bilginin güvenilirliği barındırma ihtimalinin olmasıdır. Bazı âlimlerde bu bilgilere kitaplarında yer vermiştir. Örneğin Hatib el-Bağdadi (463/1071) gibi önemli bir hadis âliminin kitabına zayıf, hatta

¹⁸⁵ Ahmet Meylani, (1990), *Hayatu's Sahabe* (Konya: İslami Neşriyat, 1990) 3: 354.

¹⁸⁶ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 94.

¹⁸⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1962), 40.

uydurulmuş gibi nitelenmekte olan “İlim Çin’de de olsa alınız.”¹⁸⁸ hadis anlatımıyla başlaması sıhhat açısından sıkıntılı gözükken dini bilgilere ne kadar önem verildiğini bize göstermektedir. Sahabe ve tabiin döneminde ilim öğrenimi için yapılan rıhleler, meyvesini etbau’t-tabiin döneminde vermiştir.

2.2.4. Bilginin Kaynağına Ulaşma Çabası

İslami dininin temel kaynağını oluşturan dini bilgiler nesilden nesile aktarılmıştır. İlk dönemde İslam dininde bilgi Kur’an-ı Kerim ve hadisler olmuştur. Kur’an-ı Kerim yazılı olarak Mushaf haline getirildikten sonra hadislerin tedvin sorununu gündeme gelmiştir. Bundan dolayı bu konuda ele aldığımız bilgiden kast edilen hadisler olmuştur. Hadislerin güvenilirliğini genellikle metin ve rivayet edenlerin durumları belirlemektedir. Metin söylenen sözü oluştururken bilginin kaynağı *sözün asıl sahibine raviler aracılığıyla yükseltilmesi başka ifadeyle bilgiyi başkasına nakleden ravinin, onu kimden aldığını varsa aldığı kimsenin kimden naklettiğini bir takım özel terimler kullanarak ilk kaynağa ulaşıncaya kadar kesintisiz bir nakil zinciri ile ifade edilmesidir.*¹⁸⁹ Rivayet eden kişi sayısı azaldıkça ve metini söyleyen kişiye yakınlık arttıkça metindeki hata payı azalmaktadır. Bu nedenle âlimler kendi dönemlerindeki âlimlerden dini ilimleri tahsil etseler de onun doğruluğu araştırmak ve rivayetteki kaynak sayısını azaltmak için rıhleler metodunu kullanmışlardır. Ravinin yaşadığı yerlere giderek onun hakkında bilgi toplamışlardır.

Kaynaklara göre hadislerin kaynağını araştırmak hicri 1. yüzyılın ortalarında rastlamaktadır. Nitekim Muhammed İbn Sirin’in (ö. h.110/m.728) şu sözü bunun delillerindendir: “*Önceden bilginin kaynağını sormazlardı; ne zaman ki fitne koptu. Bize ravilerinizi bildirin dediler. Ehl-i sünnetten olursa, hadisi alıyorlardı. Ehl-i bidat olursa, hadis almıyorlardı.*”¹⁹⁰

Dini ilimlerin sıhhati ve güvenilirliğini araştırılması bilginin kaynağı ve rical kavramlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim Süfyan es-Sevr’i (97-161) *bilginin kaynağının araştırılmasını mü’minin silahına benzetmiştir.*¹⁹¹ Abdullah b. Mübarek ise (118-181) bu hususta “*Benim fikrime göre bilginin kaynağı dindendir. Eğer bilginin kaynağı araştırılmasaydı olmamış; dileyen dilemiş olduğunu derdi. Dini bir emri kaynaksız kabul etmiş olan merdivensiz duvara tırmanmaya çalışmakta olan kişiye*

¹⁸⁸Ebu’l-Ferec Abdurrahmân B. Ali B. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *El-Mevzûât*, Thk: Tevfik Hamedân (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995): 1: 215-216.

¹⁸⁹Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 165.

¹⁹⁰Müslim, “Mukaddime”, 15.

¹⁹¹El-Bağdadi, *Şerefu’l Ashabi’l Hadis*, 41-42.

bezemektedir.”¹⁹² ifadesiyle bilginin asıl kaynaktan alınması gerektiğinin önemini vurgulamışlardır.

Ahmet b. Hanbel’in bilginin kaynağını “*bilginin kaynağını araştırmak, seleflerimizin sünneti olarak nitelendirmesi*” ve Yahya b. Main’ine “*Hasta yatarken, canının istediği bir şey var mı?*” diye sorulduğunda “*Vakit, sessiz ortam ve kaynağa yakın bir bilgi yanıtını vermesi*” bilginin kaynağının mahiyetini en güzel şekilde ifade eden örneklerdendir.

2.2.5. İslami İlimlerin Kayıt Altına Alma İsteği

İnsan okuma, yazma, konuşma gibi özellikleriyle diğer canlılardan ayrılmakta ve onlardan üstün olmaktadır. İlimde insanı diğer canlılardan ayıran bu özelliklerle elde edilip gelecek nesillere nakledilir. Yazının icadı insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Sadece ezberlenen bilgi zamanla hafızadan silinebilmektedir. Yazılanlar ise daha kalıcı olmakta ve bilginin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte öğrenci her duyduğu bilgiyi yazmamalı anlayıp ve idrak ettiği bilgileri kayda geçirmelidir. Bu konuyla ilgili ez-Zernüci Şöyle der: “*öğrenci çok tekrarla iyice öğrendikten sonra dersten anladığını yazmalıdır.*”¹⁹³ Hedeflenen kazanımları içeren konuyla ilgili kişi anladığı bilgileri yazdığında o bilgiyi kavrama ve hatırlaması kolaylaşırken mahiyetini bilmeyip anlamadığı birçok bilgiyi elemeyen not tutması hedeflenen kazanımın elde edilmesini zorlaştırabilmektedir.¹⁹⁴

Hz. Peygamber (sav.), ilk dönemde Kur’an-ı Kerim ayetleri dışında dini bilgilerin yazılmasına izin vermemiştir. Bu bilgilerin yazılmasını yasaklanma sebeplerine çalışmamızda değindik. Nübüvvetin ilk yıllarında Hz. Peygamber (sav.)’in dini ilimlerin yazılmasını yasakladığına dair birçok rivayet vardır. Bu hususa Ebu Said el-Hudri tarafından rivayet edilen şu hadis örnek verilebilir: “*Benden bir şey yazmayınız. Kim benden, Kur’an’dan başka bir şey yazdı ise onu imha etsin. Ama rivayet etmenizden bir beis yoktur. Kim benim adıma kasten yalan söyleyse cehennemdeki yerini hazırlasın.*”¹⁹⁵

Hz. Peygamber (sav.), sahabelerin bazılarına da dini bilgileri yazmasına izin vermiştir: “*Huzalılar, Mekke’nin fethi sırasında, daha önceleri öldürülen bir Huzalı’ya karşılık Beni Leyg’ten birini öldürmüşlerdi. Bu olay Hz. Peygamber(sav.)’e haber*

¹⁹²El-Bağdadi, *Şerefu’l Ashabi’l Hadis*, 41-42.

¹⁹³Ez-Zernüci, *Ta’limu’l Muteallim*, 18.

¹⁹⁴Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 345-347.

¹⁹⁵Buhari, “İlim”, 38.

verilince Mekkelilere hitaben, Mekke şehrinde adam öldürmenin, hatta dikenini kesmenin, yitirilmiş mala el uzatmanın kendisi için bile haram kılındığına dair bir hutbe vermiştir. Hutbeyi dinleyenlerden Ebu Şah, isminde bir Yemenli, Hz. Peygamber(sav.)'e başvurarak hutbenin kendisi için, yazılmasını istemiş, Hz. Peygamber(sav.)'de Ebu Şah için hutbenin yazılmasına izin vermiştir.”¹⁹⁶ Daha sonraki dönemde ise Abdullah b. Amr gibi sahabilere de dini bilgilerin yazması konusunda izin vermiştir.¹⁹⁷ Ayrıca çeşitli devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda ilk yazılı bilgi kaynakları sahifeleri arasındadır.

Hicaz bölgesi kapalı bir toplum özelliğini korumaktaydı. Fakat tabiin döneminde yapılan fetihlerle farklı kültürlerle tanışılmıştır. Bu kültürlerin geleneklerini sonraki kuşağa aktarılmasında yazının etkisi fark edilmesi âlimleri de İslami ilimlerin yazılmasına yönlendirmiştir. İlk dönemde tek bir dini bilgi duyan veya nakledenin yanına gidip o bilgiyi öğrenmekle gerçekleşen rihleler, zamanla yerini kitap icazeti almak için yapılan rihlelere bırakmıştır.¹⁹⁸ Bu durum meşhur âlimlerden ders almak için yapılan rihlelerin sayısını azaltırken yazılı eserlerin rivayeti için yapılan rihlelerin sayısını arttırdığını düşünmekteyiz.

2.2.6. Bilginin Ekonomik Bir Araç ve Güç Olarak Kullanılması

İnsan fitri olarak öğrenme içgüdüğü ile dünyaya gelir. Hayatını devam ettirmek, ihtiyaçlarına cevap bulmak için her zaman bilgiye ihtiyacı vardır.¹⁹⁹ Bilginin gücüyle ilkel toplumlar yerini tarım toplumuna; tarım toplumu yerini sanayi toplumuna bırakmıştır.²⁰⁰ İyi olanı arzu etme çabası bilginin arz ve talep durumunu gündeme getirmiştir. Süreç içerisinde bu durum bilgiyi ekonomik bir geçim kaynağı haline getirmiştir. Toplum içinde bireylerin mesleki ve ekonomik güçlerinde farklılaşmasında eğitim önemli bir etken olmuştur. Bu durum zamanla statü olarak eğitilmiş insanlar sınıfını oluşturmuştur. Zamanının büyük bir bölümünü ilim ile uğraşanlar bu alanda yeterli vakti ve imkânı olmayan bireylere bilgiyi pazarlamaya başlamışlardır. Süreç içerisinde ülkenin kalkınması ve refahı için bu işlemler devlet eliyle yürütülmeye başlanmış ve devlet nezdinde çeşitli mekânlarda ve unvanlarda kadrolar tahsis edilmeye

¹⁹⁶Buhari, “İlim”, 40.

¹⁹⁷Buhari, “İlim”, 39.

¹⁹⁸Hatipoğlu, İbrahim, “Rihle” Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi c. 35, (Ankara: TDV Yayınları, 1999): 106-108.

¹⁹⁹Peter Burke, *Bilginin Toplumsal Tarihi* Çeviren Mete Tuncay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004), 53.

²⁰⁰Hasan Çoban, *Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997), 5-6.

başlanmıştır.²⁰¹

Dini ilimlerin rivayeti zamanının en meşakkatli işlerden biri olarak görülmüştür. Bu meşakkatli iş, âlimlerin vaktinin çoğunu almıştır. Bu çaba onların geçim kaynağı için çalışacakları zamanı engellemiştir. Bazı âlimler de dini ilimlerin rivayetini geçim aracı olarak görmüştür. Bu yolla maddi menfaat sağlamaya başlamıştır. Haris b. Ebu Usame (ö.282/895) bunlardan biridir. Aşırı fakir olduğundan geçimini sağlamak için bu yola başvurmuştur. Bu davranışıyla bazı âlimler tarafından tenkit edilmiştir.²⁰²

Âlimler, dini ilim öğreten kişinin bu hizmetten dolayı devletten ücret alması üzerine ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber (sav.) döneminde Hz. Ömer ve Hasan Basri gibi Kur'an-ı Kerim öğretmenlerin maaşı devlet bütçesinden karşılanmıştır.²⁰³ Öğretmenin dini ilimi öğretmek için öğrencisinden maddi bir sağlaması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. İhtilafa düşülmesine neden olan bazı rivayetler şunlardır:

Abdullah b. Abbas, Hz. Peygamber (sav.) şöyle nakletmiştir: *“Karşılığında ücret aldığımız şeylerin en haklı olanı, Allah'ın kitabı mukabilindekidir”*²⁰⁴

Usame b. Sâmit, Hz. Peygamber (sav.) şöyle nakletmiştir: *“Suffe ehlindekilerin bazılarına Kur'an-ı Kerim ve yazı öğrettim. Onlardan birisi bana ok hediye etti. Bunu Rasulullah'ın bildirdim o da şöyle buyurdu: “ Onu alırsan, ateşten bir yay almış olursun.” Bende onu geri sahibine iade ettim.*²⁰⁵

Bu konuyla ilgili rivayetleri naklettikten sonra ücret karşılığında dini ilimlerin öğretilmesini Ebu Hanife, ez- Zührî ve İbrahim en- Nehaî caiz görmezken²⁰⁶ İmam Şafi, İmam Malik, Ahmet b. Hanbel, İbn Hazm, Hasan Basri, İbn Sîrîn, Ebu Kâlâbe, Kurtubî, Nevevî ve Atâ b. Ebî Rebâni²⁰⁷ caiz görmüştür.

2.3. Rihle Metodunu Kullanan Âlimlerin Karşılaştıkları Sıkıntılar

Arzu edilen ve sevilene ulaşabilmek için hoşlandığımız diğer şeylerden feragat

²⁰¹Martin Cornay, *Eğitim Ve Ekonomi İlişkileri* Çeviren Nejla Tural, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi 2, (2019): 486-492

²⁰²Ahmet Yücel, “Haris B. Ebu Usame” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 16 (Ankara: TDV Yayınları, 2013): 195.

²⁰³Buhari, “Mevâkit”, 41.

²⁰⁴Buhari, “İcârâ”, 16.

²⁰⁵Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*(Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1970), 7: 48

²⁰⁶Nevevi, *Et-Tibyânî Adabi Hamaleti'l Kur'an* (Beyrut: Dar'ul Kalem, 1986), 43

²⁰⁷Kamil Miras, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 7: 49-50.

etmemiz gerekir. İlimde de yüksek gayelere ve zor hedeflere ulaşabilmek için âlimler maldan, vakitten, eş dostla ünsiyetten ve meşru faydalardan fedakârlık yapmışlardır.

Âlimler, bir bilginin sıhhati hakkında bilgi edinmek için isnat zinciri metodunu benimsemiştir. Isnat zincirinde önemli simaların yer alması o bilginin güvenilirliğini arttırmıştır. Bu durum meşhur hocalardan ilim öğrenme gayretini ortaya çıkarmıştır. Onlardan icazet alıp öğrendikleri bilgileri nakletmişlerdir. Bu yöntemde genel bir kural haline gelmiştir. Âlimleri de büyük hocaların bulunduğu yerlere rihleler yapmıştır. Bu rihleler esnasında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Bunlarda bazıları şunlardır:

2.3.1. Rihle İçin Yeterli Maddi İmkânın Olmaması

İnsan, nefsi gereği mal ve mülk edinmeyi sever. İhtiyaçlarını gidermek için mal ve mülke ihtiyaç duyar. Mal ve mülkünü cömertçe harcayıp paylaşmak insanın nefsine zor gelebilir.

Rihleyi gerçekleştirmek için âlimlerin maddi imkânlarının yeterli olması gerekir. Yolculuk halindeyken yemeği, kalacak yeri, binek hayvanın temin ve bakımı, ilim için araç ve gereçler, hesaba katılmayan çeşitli sıkıntıların masrafını taşıma gücüne sahip olmalıdır. Âlimler, ilim yolunda malını ve mülkünü cömertçe harcamışlardır. Bu, onların musibetlere sabretmesinin yansımasıdır. İlim sevgisi mal sevgisinden üstün gelmiştir.

Yahya b. Main'in babası Abdullah b. Melik'in kâtibiydi. Daha sonra Rey şehrine vergi tahsildarı olmuştur. Vefat ettiğinde, oğluna yüz elli bin dirhem para bırakmıştır. Yahya b. Main bu paraların tek kuruşunu bırakmayarak ilim öğrenmek için gerçekleştirdiği rihlelerde harcamıştır. Hatta giyecek bir pabuç alamayacak hale gelmiştir.²⁰⁸

İmam-ı Malik'in hocası olan, Rabia er-Ra'y'ın annesi de bu uğurda büyük paralar harcamıştır. Eşi savaşa giderken kendisine bıraktığı yaklaşık otuz bin dinarı oğlunun eğitimi için harcamıştır.²⁰⁹

Ziyad b. Abdullah b. Et- Tufeyl el- Bakkai el Kufi, İbn-i İshak'ın Meğazi adlı eserini dinleyebilmek için evini satıp o meblağ ile rihle yapmıştır.²¹⁰

²⁰⁸Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 275.

²⁰⁹Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 275.

²¹⁰Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 278.

İlim taliplerinin birden fazla büyük âlimden ilim öğrenebilmek için farklı beldelere seyahat etmeleri onların masraflarının artmasına sebep olmuştur. Ebu Abdullah Zuhali (ö.258/871) ilmin peşinden giderek Irak, Suriye, Mısır, Hicaz, Yemen'e gitmiş ve bu yolculuk esnasında 150.000 gümüş dirhem harcamıştır.²¹¹ Endülüslü Yahya bin Ömer (ö.283/896), Fustad eğitim için 6000 altın dinar harcamıştır.²¹²

Âlimler, rihleleri genellikle bir aile hayatı kurmadan gerçekleştirmeye çalışmıştır. Aylarca uzun ve meşakkatli rihlelerin ağırlığı omuzlarında olan âlimlerin, aile sorumluluğunu da bu omuzlara ağır geleceğinden genellikle evlenmeden genç yaşta rihlelere çıkmışlardır. Bu rihlelerin maddi külfeti de âlimlerin aileleri tarafından karşılamaya çalışılmıştır. Bu âlimlerden birisi olan Muhammed Kesir (ö. 310/922) konaklama yerlerinde ailesi tarafından gönderilen parayla ilim tahsili için çıktığı rihleleri gerçekleştirmiştir. Bir gün parası gecikince, karnını doyurabilmek için giysilerini satmak zorunda kalmıştır.²¹³ Yine birçok ülkeye rihle yapan Taberi'nin (ö.310/922) de rihle masrafları ailesi tarafından karşılanıyordu. Bir gün ailesinin maddi yardımı gecikince gömleğini satmak zorunda kalmıştır.²¹⁴

Âlimlerin bazılarının akrabalarının tüccar olması onların rihle yapmasını kolaylaştırmıştır. Onların, ticaret kervanıyla hareket etmesi rihlenin meşakkatini az da olsa hafifletmiştir. Örneğin, Ebu Bekir es-Sicistani (ö316/928), babası Ebu Davut'un (ö.275/888) tüccar olmasından dolayı onun himayesi altında rihleler yapmıştır.

Bazı âlimlerde ilim ve ticareti birleştirerek gittikleri yerde hem rihle masraflarını karşılamak için ticaret yapmış hem de ilim tahsil etmeye çalışmışlardır. Çünkü çeşitli yerlerden gelen tüccarlar, konakladıkları mekânlara ilmi de taşıyarak kervan güzergâhlarını ilim merkezi haline getirmiştir. Abdullah b. Mübarek'in (ö.181/797) duruma örnek verilebilir. Zengin bir aileye mensup olan bu âlim ticaret için gittiği yerlerde tacirlik işini bir vekile devrederek ilimle uğraşmış ve ticaretten kazanılan kazancıda ilim yolunda harcamıştır.²¹⁵

Mervli Muhammed bin Nasr (ö. 294/906) Bağdat'ta doğmuş olmasına karşın, Horasan'da büyümüştü. Başarıları arasında iki rihle yer almaktadır. 873'te gerçekleştirdiği ikinci rihle sırasında Nişabur'a yerleşmiştir. Servet sahibi olduğu için orada bir iş kurmuştur. Kendisi ilim ve ibadetle uğraşırken ortağı bu ticarethaneyi

²¹¹El-Hatib El-Bağdadi, *Tarihu'l Bağdad (Beyrut: Lübnan Darul El-Kitab El -Arabi, 1931)*, 3: 362.

²¹²Zehebi, *Siyeru Âlimin Nübela*, 13: 462.

²¹³Touati, *Orta Çağda İslam Ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 80.

²¹⁴El- Bağdadi, *Tarihul Bağdad* 2: 164.

²¹⁵Touati, *Orta Çağda İslam Ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 81.

yönetmiştir. 888'de kesin olarak Semerkant'a yerleşmiştir. O yokken Nişabur'da ortağı işini yürütmeye devam etmiştir.²¹⁶

Bir bilginin peşinden farklı beldelere seyahat eden âlimler en çok harcama yapan âlimler arasında yer almıştır. Bazen bu yolculuklarda kendi hayatlarını bile tehlikeye atmışlardır. Genel olarak seyahat eden âlimler zengin statüsünde değildi. Aileleri onların maddi ihtiyaçlarını her zaman karşılayamıyordu. Maddi imkâna sahip olmayan bu ilim talipleri karınlarını doyurmakta zorlanmış ve vücutları zayıf düşmüştür. Kurtubalı Baki bin Muhled (ö.276/889) bilgi peşinde yola düştüğü dönemde tüm parasının bittiği tek yiyeceğinin lahana yaprağı olduğunu anlatmıştır.²¹⁷

Meşhur âlim Buhari'nin (ö.256/869) seyahat arkadaşlarından biri, Basra'da *“Dini bilgileri kayda geçirmekle meşguldük. Onu günlerce göremedik.”* diye anlatır; *“Onu aramaya çıktık ve odasında yarı çıplak bir halde bulduk, neyi var neyi yok, hepsini satmıştı. Onu sıkıntıdan kurtarabilmek için, aramızda para topladık ve giydirip birkaç dirhem de para verdik.”*²¹⁸

Ahmet bin Hanbel (ö.241/855) ilim için ilk kez rihleye çıktığında on altı yaşındaydı. İlim aşkıyla, Irak, Suriye, Hicaz ve Yemen'i dolaştı. Ailesinin durumu iyi olmadığı için uygun koşullarda seyahat etme imkânı yoktu. Bir gün Küfe'de iken, yoksul olmanın sıkıntısı ile karşılaştı. Tanınmış bir âlimi görmek için Rey'e gitmeye karar vermişti. Fakat yeterli maddi imkânı olmadığı için diğer okul arkadaşlarıyla birlikte gidemiyordu. O da yayan olarak gitmek zorunda kaldı. Memleketlilerinden biri onu Mekke'de öyle acınılacak bir halde görüp kaygılandı. Genç âlim, tükenmiş ve gücünün sonuna gelmişti. Yemen'den gelirken o kadar çok yol yürümüştü ki, tabanları yarılmıştı. Karnını doyurabilmek için sandaletlerini satmak zorunda kalmıştı. Felaketler hep birbirini izledi. Evinde kaldığı kadının evi soyulmuş ve hırsızlar azıcık malını da alıp gitmişlerdi. Okul arkadaşları ona giysi hediye edebilmek için aralarında para toplamışlardır.²¹⁹

Bazı âlimlerde ilim için çıktıkları bu yolda ün yapmak için servetlerini cömertçe harcıyıp tüketmişlerdir. Bir yere ulaştıklarında hemen diğer yerin hayalini kurmaya başlamışlardır. Âlimler, dünyevi nimetlerden ayrılarak kendilerini ilme adanmıştır. Ömer

²¹⁶Touati, *Orta Çağda İslam Ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 52.

²¹⁷Ez-Zehebi, *Siyeru Âlimin Nübela*, 1: 630.

²¹⁸Taciddin Es-Subkî, *Tabakat Eş-Şafiye El-Kübra* (Beyrut: Dar El-Kütüb El-İlmiye, 1999), 2: 217.

²¹⁹İbn Manzur, *Muhtasar Tarih-i Dimaşki İbn Asakir*, Tahkik İbrahim Salih, (Dimaşk: Daru'l İlmiyye, 1989), 2: 31-41.

er- Ravasi²²⁰ ve İmam Ebu'l Ferec Abdurrahman b. El-Cevzi²²¹ gibi genç bir âlimlerin uzun ve meşakkatli ilk rıhleleri, onları uykusuz gecelere, aileden ve toplumdan uzak yalnızlığa götürmüştür. Hatta bazen rahle önünde öyle vakit geçirmişler ki günleri bile unuttur olmuşturlar. Gündüzleri icazet alabilmek için ilim peşinde koşan gözleri, geceleri mum ışığında öğrendiklerini kayda geçirmekle uyku nedir bilmemişlerdir.

2.3.2. Açlığa ve Susuzluğa Tahammül Etmeleri

İnsanın fizyolojik ihtiyaçlarındaki bazı eksikler kişinin akli melekelerini kullanamamasına ve gönül huzuru sağlayamamasına neden olmaktadır. Bu tür sıkıntılar ilim ehlinin başına daha çok gelmiştir. Vakar sahibi ilim ehli başkalarına minnet etmeyip sabretmişlerdir. Sürekli ilimle uğraştıkları için karınlarını doyuracak bir mala da sahip olamamışlardır. Aç ve susuz bir şekilde ilim peşinde rıhleler yapmışlardır. Bazı âlimlerin hayat hikâyeleri bu konuya örnek verilebilir:

Buhari'nin Sahihi 'nin Kitab'ul İlim ve Kitab'ul Büyü' bölümünün başında Ebu Hureyre'nin muhacir ve ensardan çok hadis rivayet etmesinin sebebini kendisi şöyle nakletmiştir: *“Muhacir kardeşlerimin bazısını pazarda alışveriş, ensar kardeşlerimin bir kısmını da mal ve mülk meşgalesi oyaladı. Bense karın tokluğuna Hz. Peygamber(sav.)'den hiç ayrılmadım. Onların bulunmadıkları yerlerde bulundum ve ezberlemedikleri hadisleri ezberledim.”*²²²

Zehebi, Ebu Bekir b. Ali'den rivayetle İbn-i Mükri Muhammed b. İbrahim (ö.381)'den söz ederken şöyle demiştir: *“Ben Tebarani ve İbn-i Hayyan Medine'de idik. Bu sırada maddi bakımdan darlığa düştük. Bu darlıktan dolayı savm-ı visal tutuyorduk. Akşam yemeği vakti geldiğinde Hz. Peygamber(sav.)'in kabri başına geldim ve ‘Ya Rasulullah! Açlık canıma tak etti.’ diye ağlamaya başladım.”*²²³

İlim konusunda pek titiz olan Ebu Muhammed Abdurrahman b. Yusuf, 283 yılında vefat etmiştir. Hayatı boyunca uzun ilim yolculukları yapmıştır. İlim uğruna yaptığı yolculuklarda susuzluktan dolayı 5 defa idrarını içmek zorunda kalmıştır.²²⁴

İbn-i Cevzi, gerçekleştirdiği rıhlelerdeki çektiği sıkıntıları anlatırken bir nehrin kenarına oturup eline kuru bir ekmek parçası alıp her lokmayı yedikten sonra su

²²⁰Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 49.

²²¹Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 68.

²²²Buhari, “Büyü”, 1.

²²³Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 190.

²²⁴Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 198.

içtiğinden bahseder.²²⁵

Âlimlerden bazıları ilim yolunda mal ve mülkünü harcadıkları için ellerinde sadece maddi değer kabul edilebilecek kitapları kalmıştır. Açlığa tahammül edemeyenler kitaplarını dahi satmak zorunda kalmışlardır.

2.3.3. Sağlığının Olumsuz Etkilemesi

Âlimler rihlelerini gerçekleştirirken karşılaştıkları zorlu sıkıntılar, züht yaşam ve yeterli beslenememesi onların sağlığını olumsuz etkilemiştir. Gündüz tahsil edilen ilmin, gece geç saatlere kadar mum ışığında kayda geçirilmesi ve uykusuzluk onların göz sağlığının bozulmasına neden olmuştur. Hatta sürekli kitaplarla uğraşan Harun bin Maruf (ö.231/845) gözlerini kaybetmiştir.²²⁶ İlimde zirveye ulaşabilmek için sağlığını önemsememişlerdir. Nitekim Buhari'nin (ö.286/869) arkadaşının tanıklığına göre: *“Buhari'nin de öğrenim yılları boyunca her gece defterlerini açıp kendisine sorun çıkaran hadisleri yeniden gözden geçirmek için arka arkaya on beş yirmi kez uyandığı oluyordu.”*²²⁷

Ahmet b. Hanbel gibi bazı âlimler ilim öğrenmek gayesi içinde olduklarından vücudunun gıda ihtiyacını karşılayamamıştır. Vücudu yorgun ve bitkin düşmüştür. Ahmet b. Hanbel bir gün ilim meclisinde bulunanlara namaz kıldırırken bir hata yapmıştır. Bunun nedeni kendisine sorulduğunda oda içinde bulunduğu durumu anlatmış günlerce yeterince beslenemediğini belirtmiştir.²²⁸

İlim talibi zengin âlimlerin sayısı genellikle azdır. Büyük çoğunluk uykusuzluk, susuzluk ve gıdasızlıkla imtihan olmuşlardır. Onlar, yorgunluk ve bezginliklere hiç önem vermezdi. Yaptıkları harcamalarla ellerinde avuçlarında ne varsa tüketmişler ve insanı korkutan beldelere rihleler yaparak hayatlarını tehlikeye atmışlardır.²²⁹

Yapılan bu zorlu yolculuklar, âlimler arasında destansı bir şekilde anlatılarak bir rekabet ortamı oluşturmuştur. Bu durum âlimler arasında rihleleri hızlandırmış ve züht hayatın tercih edilmesine neden olmuştur. Bu durumda rihle yapan âlimlerin sağlığını olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

²²⁵Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 194.

²²⁶Ez-Zehebi, *Siyeru Âlimin Nübela*, 9: 193.

²²⁷El-Bağdadi, *Tarih 'ul Bağdad*, 2: 13.

²²⁸Ez-Zehebi, *Siyeru Âlimin Nübela*, 9: 194.

²²⁹El-Bağdadi, *Tarih 'ul Bağdad*, 2: 52-53.

2.3.4. İlim İçin Bekârlığı Tercih Etmeleri

İslam'da aile önemli bir müessesedir. Gerek hadislerde gerek Kur'an-ı Kerim'de evliliğe teşvik edilmiştir. Evlilik fitri ve asli bir ihtiyaçtır. Aile insan neslinin devamı için önemli bir kurumdur.

İslam dini, insanı günahlardan kalkan gibi koruyan evliliği emreder. Bekârlıktaki şehvi düşünceler insanın düşünce ve görüşlerini bulandırıp kötülüğe sürüklemeye ihtimalini içinde barındırır. Bundan dolayı İbn Abidin²³⁰ ve eş- Şirbini²³¹ gibi bazı âlimler, evliliği ibadet olarak görmüşlerdir.

Evlilik bazı sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Eşinin ihtiyaçlarını karşılamak, şefkat göstermek, çocukların bakımıyla ilgilenmek; yaşlılık zamanı ve yaşlılığın getirdiği zorluklar insanın zamanının büyük bölümünü doldurmaktadır. Âlimler ilim uğrunda bir rihle bitmeden başka bir rihleye başlamışlardır. Onlar bu uğurda başına gelen sıkıntılardan haz duymuştur. Bu durumdayken evliliğin getirdiği sorumluluğu kaldıramayacağının ve evlendiğinde sevgi bağının ilimde geri bırakacağının farkında olan âlimler, ilimi evliliğe tercih etmişlerdir.

Önemli âlimlerden biri olan Ma'mer b. Raşit el-Basri kendisinde bulunmayan dini bilgileri toplamak için diyar diyar rihle yapmıştır. Yemen'e vardığında Yemen halkı ilminden faydalanmak için Ma'mer b. Raşit'i Yemen'de kalması için onu Yemenli bir kızla evlendirmişlerdir. Bundan sonra Ma'mer b. Raşit, ilimi rihlelerden mahrum kalmıştır. Hatta hayatının sonuna kadar kendi memleketine bile dönememiştir.²³²

Bişr el-Hafi 77 yıllık ömrünün her anını ilim yolunda geçirmiş ve evlenmemiştir. İlmi birikiminden dolayı birçok âlimin takdirinin kazanmıştır. Ayrıca Ebu el- Farisi de evliliği ilme seçen âlimlerdendir.

Zehebi, dönemin en çok hadis ezberleyen âlimlerinden biri olan Ebu Nasr es-Siczi (ö.444) ile ilgili Hafız Ebu İshak el- Habbal'den şöyle nakletmiştir: *"Bir gün Ebu Nasr es-Siczi 'nin yanındayken kapı çalındı. Kalkıp kapıyı açtım. İçeri bir kadın girdi ve içinde bin dinar olan keseyi çıkarıp onu üstadın önüne koyarak: kadın kendisine hizmet etmek için evlenmek istediğini dile getirdi. Bunun üzerine Ebu Nasr es-Siczi ona keseyi*

²³⁰ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdulaziz Ed- Dımaşk İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2011), 2: 258.

²³¹ Şemsüddin Muhammed B. Ahmed El- Hatib Eş-Şirbini, *Muğni'l-Munhâc İla Ma'rifeti Ma'rife* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1993), 2: 124.

²³² Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 252.

*alarak ayrılıp gitmesini emretti. Kadın gidince Şicistan'dan ilim talibi olmak niyetiyle yola çıktığını ne zaman evlenirsem talebeliğimde o vakit son bulacağını söyledi. O, ilim öğrenmenin sevabını başka hiçbir şeye tercih etmedi.*²³³

Âlimlerin ilimden aldıkları haz, diğer alacakları hazlardan daha üstün gelmiştir. İlimin tahsilini kendinden sonrakilere aktarabilmeyi; evliliğin güzelliği ve zürriyetin devamlılığına tercih etmişlerdir. Onlar, çevresindekileri de kendi tercihlerini benimsemeye teşvik etmemişlerdir. Kendilerini de üstün gösterme gayesinde olmamışlardır. Âlimler takva ve iman koruması sayesinde bekârlığın getirdiği olumsuz durumlardan selametle çıkmışlardır.

2.4. Başlıca Rıhle Merkezleri

Hız. Peygamber (sav.)'e nübüvvetin gelişı ve vefatına kadar olan zaman zarfı içinde tüm Arap yarımadası İslam Devleti sınırları içindeydi. Hız. Peygamber(sav.)'in vefatından sonra ashabı da onun yolundan yürümüş ve onun bu fetih politikasını sürdürmüştür. Hız. Peygamber (sav.) döneminden Hicri III. asra kadar İslamiyet'in sınırları: Doğuda Kaşgar ve Sind, Batıda Endülüs dâhil Atlas Okyanusu'na kadar; Kuzeyde, Asya cihetinden Türkistan dâhil Sibiryâ, Aral Gölü, Hazar Denizi ve Kafkas hattına, Avrupa cihetinden Pirene dağlarına kadar; Güneyde, Hint Okyanusu, Basra Körfezi ile Afrika'da Nube ve Büyük Sahra'ya kadar uzanan geniş bir arazi parçasına ulaşmıştır.²³⁴ Fetihlerle birlikte sahabeler İslam'ı anlatmak için çeşitli bölgelere dağılmıştır. Bu bölgelerde mescit inşa edip ilim halkalarını kurmuşlardır. Bu ilim faaliyetinden şahsi hiçbir karşılık beklemeden Kur'an-ı Kerim ayetleri, hadisleri ve dini ilimleri aktarmışlardır.

İslam eğitim tarihinde erken dönem ilim merkezleri genellikle önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, bu şehirleri ilim ve kültür bakımından geliştirmiştir. Bu merkezlerin tespit edilmesiyle ilgili şehirlerin tarihi süreçte iniş-çıkışları, âlimlerin rıhle yönü, şehirlerarası ilişkiler, şehirlerdeki mezhepsel yoğunluk, formal ve informal olarak eğitim metotları, ilim ehli arasındaki meslek sahibi olma oranları ve buradan hareketle sahip olunan maddi imkânların veya resmi görevlerin ulema- umera ilişkisinde ne gibi bir rolü bulunduğı gibi pek çok konu İslami ilim geleneğinin daha iyi anlaşılmasında

²³³Ez-Zehebi, *Tezkiratul Huffaz*, 3: 119;

²³⁴Zeydan Corci, *Medeniyet-i İslam Tarihi*, Çeviren Zeki Megamiz (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1913), 1: 93.

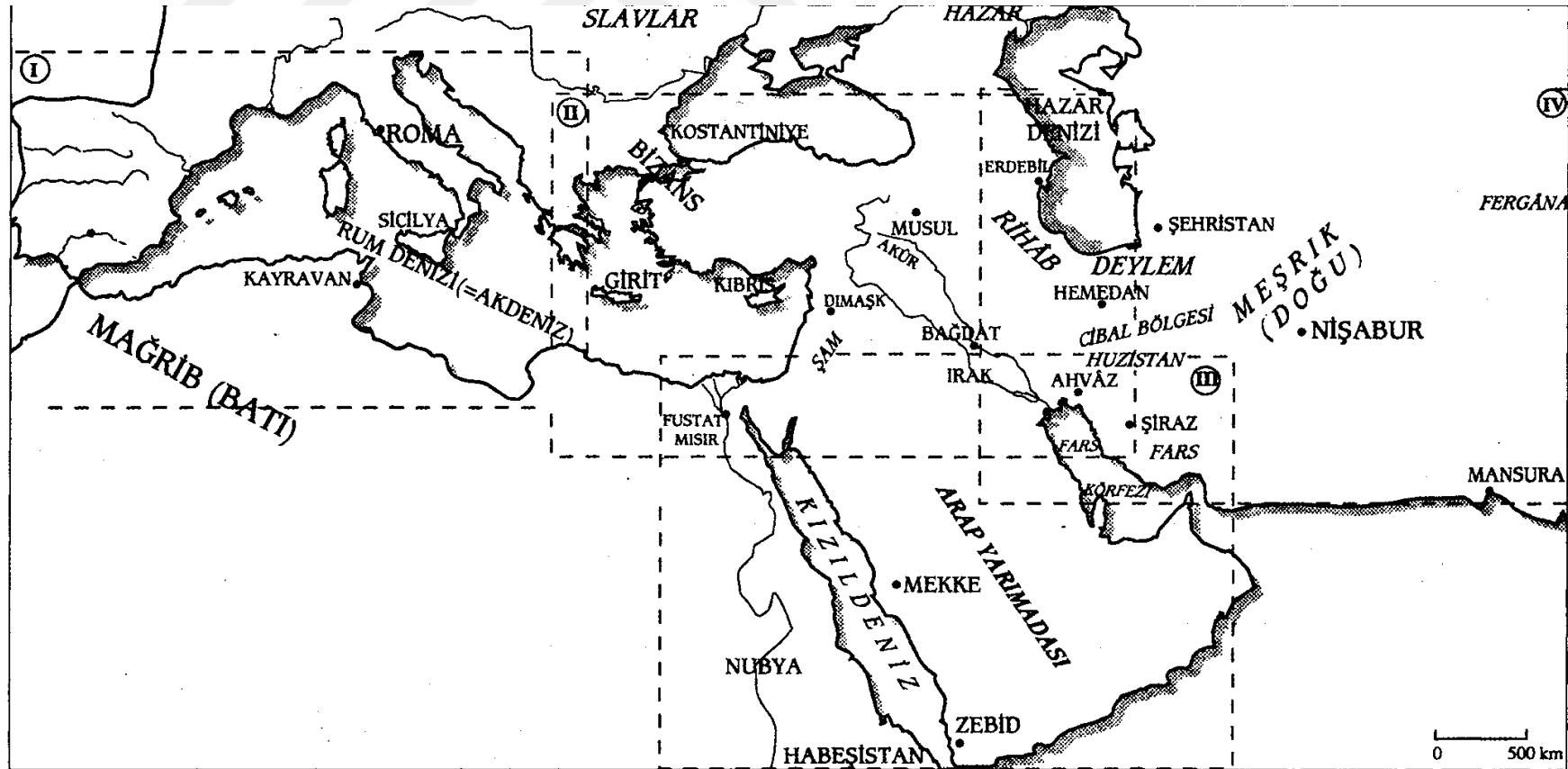
önem arz etmektedir.²³⁵ Ayrıca ilim merkezlerine rihle yapan âlimlerin nisbeleri²³⁶ incelenerek mezhepsel olarak âlimlerin ve ilim talebelerin hareketliliğinin yönü ve güzergâhları hakkında bize bir takım bilgiler sunabilmektedir. İslam eğitim tarihinde erken dönemde ilim merkezlerinden bazıları şunlardır:

²³⁵Muhammed Enes Topgöl, “Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri Ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Anlayış: Nisbeler” Divan Disiplinler Arası Çalışma Dergisi 42, (2017): 1-32.

²³⁶Nisbe: Âlimin, bir yere, bir aileye, kabileye, bir din veya mezhebe, bir meslek veya sıfatla ilişkilendirilmesi ve bağlanmasıdır.

Şekil 2.1. : Hicri 3. Yüzyılda ilim tahsili için yolculuk yapılan önemli rihle merkezleri

Kaynak: Hourai Touati, *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi Ve Antropolojisi* Çeviren Ali Berkay (İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004): 8.

2.4.1. Mekke

Mekke'nin adı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Kaynaklarda Mekke veya Bekke biçiminde geçmektedir.²³⁷ Mekke vilayetinin adı iken Bekke, Beytul- Haram'ın adıdır veya Mekke haram bölgesinin tümünü kapsamaktadır. Bekke ise yalnızca Kâbe'yi kapsamaktadır. İki dağın arasında kalmalarından dolayı ya da insanların kalabalık olması sebebiyle Mekke isminin verilmiş olduğu ifade edilmektedir.²³⁸

İslami ilimler açısından Mekke diğer şehirlerden farklı bir konuma sahiptir. İslam dininin ilk vatanı burasıdır. İnsanlar için kurulmuş olan ilk mabettin de²³⁹ (Kâbe) burada yer alması önemini daha da artırmaktadır. Hz. Peygamber (sav.), burada doğmuştur ve burada büyümüştür. İslamiyet'i Mekke'de tebliğ etmiş ve yaygınlaştırmıştır. Burası müminlerin kiblesi, umre ve hac ibadetlerinin yapıldığı şehirdir.

İnsanlığın toplanması amacıyla güvenli bölge olarak kılınan Kâbe²⁴⁰ inşa edilirken Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dualarına mazhar olup²⁴¹ Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e insanları hac maksadıyla çağırmasını istemesinin²⁴² ardından, önemi daha da artmış ve insanlık açısından bir cazibe merkezi konumuna gelmiştir. Bundan dolayıdır ki, Mekke Ebrehe'nin saldırısına maruz kalmıştır.²⁴³ Mekke bu özel durumundan dolayı (tenha kıyılar arasında kurulmuş olsa bile) İslam öncesi ve sonrasında da bölgenin önemli ticaret merkezi durumuna gelmiştir. Habeşistan'dan Irak'a, Yemen'den Suriye'ye gitmekte olan yolların rastlaştığı noktada bulunması sebebiyle coğrafi konumu buna müsait bir durumdadır.²⁴⁴ Buranın sakinleri de bu bölgenin konumu sebebiyle, serbestçe seyahat yapabilmiş kış ve yaz seyahatlerini kolay bir vaziyette gerçekleştirebilmişlerdir.²⁴⁵

Mekke'nin fethedilmesinden sonra İslam dininin emir ve yasaklarının öğretilmesi için Hz. Peygamber (sav.) Muaz b. Cebel'i öğretmen olarak seçmiştir.

²³⁷ Muhammed El-Erzaki Ebu'l Velid, *Kâbe Ve Mekke Tarihi*, Çeviren Y. Vehbi Yavuz (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1974), 24.

²³⁸ Yakût Ebû Abdillâh Yakut B. Abdillâh El-Hamevi Er-Rumi el-Bağdadi El-Hemevi, *Mu'cemu'l Buldan* (Beyrut: Dâru'l İhyâi't Turâsî'l Arab 1980), 5: 181-183.

²³⁹ Al-i İmran 3/96.

²⁴⁰ El-Bakara 2/125.

²⁴¹ El-Bakara 2/126-127.

²⁴² El-Hac 22/27.

²⁴³ İsmail Ebu'l Fida İbn Kesir, *Tefsir'ul Kurani'-l- Azim* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 1986), 4: 550.

²⁴⁴ W. Montgomery Watt, *Hz Muhammed Mekke'de*, Çeviren M. Sami Ayas, Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1986), 10.

²⁴⁵ El-Kureyş 106/ 1-4.

Mu'az İbn Cebel'le beraber Mekke'de birçok sahabe ikamet ediyordu. Bunlardan bazıları; fetva ve tefsir ilminde ün yapmış muksirundan olan Abdullah İbn Abbas, Kur'an-ı Kerim tilavetiyle şöhret kazanan Mucâhid İbn Cebr, fıkıh ilminde kapsamlı bilgiye sahip Ata İbn Ebi Rabah'tır.

Önemli sahabelerin bu bölgede yaşaması ve hac ibadetinin bu beldede yapılması her sene birçok ziyaretçinin buraya gelmesini ve buraya rihlelerin artmasını sağlamıştır. Bu durum da önemli toplantı ve müzakerelerin yapılmasına zemin hazırlayıp ilmî canlılığın aktif bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Mekke'ye rihle yapan bazı âlimler ve rihleleri hakkında şu örnekler nakledilebilir:

Ahmed b. Mahmud, İbn Mukri (ö.381) ile ilgili olarak: *“kendisi şarkta ve garpta çeşitli yerlere rihleler yapmıştır. Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir kaynak olan Mufaddal b. Fadale el-Mısri Nüshası için yetmiş yere rihle yaptığını bu yerler arasında Mekke de olduğunu ifade etmiştir.”*²⁴⁶

Nizamiye medresesinde müderrislik görevinden ayrılan Gazali, Şam'a rihle yapmış ve iki yıl kadar burada kaldıktan sonra Kudus'e ardından Mekke'ye oradan da memleketi Tus'a rihle yapmıştır. Bağdat Nizamiye Medresesinden ayrıldıktan sonra on bir yıl süren halvet ve inziva hayatından sonra Nişabur'a dönerek buradaki Nizamiye Medresesi'nde tekrar ders vermeye başlamıştır.²⁴⁷

Maverahunnehir bölgesinde bir şehir olan Çaganiyan'dan Lohor'a yerleşen bir aileye mensup olan es- Sagani, Arap dili ve belagati alanında kendisini geliştirmek için 559/1201 yılında Mekke'ye rihle yapmış ve burada yaklaşık beş yıl kalmıştır. Mekke'de Burhaneddin Ebu'l- Futuh Nasr el- Husri'ye (ö. 619/1222) talebelik etmiş ve ondan Buhari'nin el- Cami'u's Sahihi'ni okumuştur. Ayrıca kendisi Aden, Mogadişu, Delhi, Bedaun, Yemen'e rihleler yapmıştır.²⁴⁸

2.4.2. Medine

İslam literatüründe Mekke'den sonra ikinci önemli vilayet Medine'dir. İslamiyet'ten önce tarihi kaynaklarda ismi Yesrib'tir. Batlamyus, bu vilayetten

²⁴⁶Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 41.

²⁴⁷Hüseyin Zerrinkub, *Medreseden Kaçış: İmam Gazali'nin Hayatı, Fikirleri Ve Eserleri Çeviren Hikmet Soylu* (İstanbul: Anka Yayınları, 2001), 285-289.

²⁴⁸Zehebi, *Târîhu'l-İslâm Vefeyâtü'l Meşâhîr Ve'l-A'lâm* Tahkik Ömer Abdüsselâm Et-Tedmüri, (Beyrut: Darü'l-Katibi'l-Arabi, 1993), 46: 444.

“*Lathrippc*” Bizanslıstephanos’sa, “*Latrippa Polis*” diye söz etmektedir.²⁴⁹ Bu vilayete Yesrib isminin verilmiş olması hususunda çeşitli görüşler mevcuttur. Fakat bunların en mantıklı olanı, vilayetin güneydoğusunda yer almakta olan bir mahallenin isminden bu ismi almış olmasıdır. Bunun yanı sıra bu vilayete, Tabe, Tayyibe ve Taibah da denilmektedir.²⁵⁰ Hicretten önce Yahudiler vilayetin yönetiminde söz sahibi olan kişilerdir.²⁵¹

Kur’an-ı Kerim’de, bu vilayetin adı birkaç yerde farklı farklı geçmektedir. Şehrin tarihi geçmişine atıfta bulunurken Yesrib,²⁵² Hz. Peygamber (sav.)’in hicret yeri,²⁵³ Hz. Peygamber (sav.) vilayeti manasında ise Medine isminin kullanılmış olduğunu görmekteyiz.²⁵⁴ Medine vilayeti Hz. Peygamber (sav.)’in hicretinin ardından Medinetu’n Nebi (Peygamber vilayeti), El Medinetu’l- Münevvera (nurlu şehir) şeklinde El-Medine olarak anılmıştır.

Coğrafi yer olarak Medine, Hicaz bölgesinde hafif kuzeye yönelik bir vadi üstünde bulunmakta olan, kuzeyde ve güneydoğuda yüksek Arabistan yaylasıyla sahilin alçak ovaları arasında yer almakta olan dağ silsilesinin çıkıntısı konumundaki, Uhud ve Ayr dağlarıyla çevrili bir konumdur.²⁵⁵

Hz. Peygamber (sav.) ve ona inananların Miladi 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicretin gerçekleşmesiyle İslam devletinin temelleri atılmıştır. İnşa edilen Mescid-i Nebi ile İslam’ın yaygınlaşması en çok bu dönemde olmuştur. Hz. Peygamber (sav.)’den dini ilimlerin çoğu burada tebliğ etmiş ve vefat edince de buraya defnedilmiştir. Sahabe ise ondan uzakta yaşamak istemeyip kabrine yakın olmak istemişlerdir. Bundan dolayı Medine’de kalmışlardır. Bu sahabelerden bazıları: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer İbnu’l-Hattab, Hz. Ali İbn Ebu Tâlib, Ebu Hureyre, Hz. Aişe, Abdullah İbn Ömer, EbuSa’îd el-Hudrî ve Zeyd İbn Sabit’tir. İslami ilimlere kaynaklık eden birçok sahabe’nin burada yaşaması âlimleri buraya çekmiş ve rihle merkezi haline getirmiştir. Medine’ye rihle yapan bazı âlimler ve rihleleri hakkında şu örnekler nakledilmektedir:

²⁴⁹Philip Hitti, *Siyasi Ve Kültürel İslam Tarihi*, Çeviren Salih Tuğ (İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2011), 1: 156.

²⁵⁰Muhammed Hamidullah (1982), *İlk İslam Devleti* Çeviren İhsan Süreyya Sırma, (İstanbul: Beyan Yayınevi, 2007), 11.

²⁵¹Ahmed İbrahim Eş-Şerif, *Mekke Ve’l Medine Fi’l- Cahilliye Ve Ahdi’r-Resül* (Kahire: Dar’ul Fikri’l Arabi, 1985), 315-316.

²⁵²EL-Ahzab 33/13.

²⁵³Et-Tevbe 9/ 101; 120.

²⁵⁴El-Münafikün, 63/ 8.

²⁵⁵Frantz Buhl, “Medine” İslam Ansiklopedisi (Eskişehir: MEB Yay. 1997), 7: 459.

Ebu Kılabe el- Cermi el- Basri (ö.104) Medine'ye gerçekleştirdiği rihleyi şu şekilde dile getirmiştir: *“Medine’de üç gün kaldım. Orada kendisinden bana bir hadis ulaşan kişinin gelmesini beklemekten başka bir işim yoktu. O’nun geleceğini duydum. Bunun üzerine o gelip de bana bir hadis rivayet edinceye kadar hiçbir yere ayrılmadım.”*²⁵⁶

Hafız b. Hatim, babası Ebu’l Hatim b. İdris er- Razi’nin (ö. 277)ilim yolculuğuna değinirken şunları söylemektedir: *“Kufe’den Bağdat’a kaç defa rihle yaptığımı, aynı şekilde Mekke’den Medine’ye birçok kez rihle yaptığımı hesaba koymadım. Fas’ta yer alan Sela şehri yakınlarında deniz yolundan çıkıp Mısır’a ve Mısır’dan da Remle’ye rihle yaptım. Buradan da Askalan’a ve Taberiyeye’ye, Taberiyeye’den Dimeşke, Dimeşk’ten Hıms’a; buradan Antakya’ya ve Antakya’dan Tarsus’a rihle yaptım.”*²⁵⁷ Ayrıca Abdullah b. Mesut’tun ashabı da Hz. Ömer’den hadis dinlemek için Kufe ’den Medine’ye rihle yaptığı bilinmektedir.²⁵⁸

2.4.3. Mısır

Mısır, Afrika kıtasının kuzey doğusunda yer alır. Kuzey Afrika çöl kuşağında yer aldığı için kurak ve sıcak çöl iklimine hâkimdir.²⁵⁹ Mısır medeniyeti İskenderiye antik kültürünün en önemli merkezlerinden birisidir. Bölgede Roma, Fatımiler, Memluk, Osmanlı ve İngiliz hâkimiyetinde kalan Mısır, 1922’de bağımsızlığını kazanıp 1953’te cumhuriyeti ilan etmiştir. Coğrafi konum gereği dış tehlikelere karşı korunmuştur. Burada yaşayan halkın geçimi Nil nehrinin hareketlerine bağlıdır. Bu durumda toplumda matematik ve astronomi ilimlerinin gelişmesini sağlamıştır.²⁶⁰

Mısır’ın Amr b. As tarafından fethedilmesiyle birlikte buraya birçok sahabe yerleşmiştir. Onlar burada İslam’ın yaygınlaşmasını sağlamışlardır. Bunlardan en önemlileri Ömer İbn-i Haris, Yezit İbn-i Ebu Hubeyb ve çok hadis nakletmekle şöhret kazanan Abdullah İbn Amr İbni As’tır. Abdullah’ın babası Amr İbn’ul As Muaviye tarafından Mısır’a vali olarak atanınca buraya yerleşmişlerdir. Vefat edinceye kadar burada yaşamıştır. Ayrıca Harice b. Huzafe’de Mısır’a yerleşmiş ve burada kadılık görevinde bulunmuştur. Harice b. Huzafe, babasının Mısır’a vali olarak atanmasıyla buraya yerleşip ilimde kendini geliştirmiştir. Buradaki medresede imamlık yapmıştır.

²⁵⁶Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri’l Ulema Ala Şeda’idi- İlmi Ve’t Tahsil*, 28.

²⁵⁷Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri’l Ulema Ala Şeda’idi- İlmi Ve’t Tahsil*, 37.

²⁵⁸El-Bağdadi, *Er-Rihle fi Talebi’l Hadis*, 125-126.

²⁵⁹Suna Doğaner, “Mısır fiziki Ve Beşeri Coğrafyası” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 553.

²⁶⁰Ersan Yavi ve Necla Nazırlıoğlu, *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır* (İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2001), 6-9.

Onların burada yaşadığını duyan ilim talebeleri, Mısır'ı rihlelerin uğrak noktası haline getirmiştir.²⁶¹

Doğu İslam ülkelerini İstila eden Moğolları ve Haçlıları yenerek bölgeyi tehlikelerden kurtaran Memlukler döneminde Mısır'da kozmopolit bir nüfus hâkim olmuştur. Özellikle Bağdat'ın Moğollar tarafından işgal edilmesiyle İslam dünyasının kültürel başşehri haline gelmiş buraya her yerden ulema akını başlamıştır. Sünni eğitim veren medreselerin açılması, zengin kütüphanelere sahip olunması, ayrıca çeşitli darulkur'an ve darül hadislerin burada yer alması rihlelerin yönünün Mısır'a çevrilmesinde etkili olmuştur.

Kütüb-i Sitte musanniflerinden Nesai (ö.303),²⁶² Abullatif Bağdadi (ö.629),²⁶³ Ebu'l Hayr Mersed İbn Abdullah, Yezid İbnü Ebi Hubeyb, Ömer İbnü'l Haris, Hayve İbn Şurayh et-Tucibi, Cabir b. Abdullah gibi âlimler buraya rihleler yapmıştır.²⁶⁴

Ebu Zür'a'nın Kufe, Kazvin, Nişabur, Şam, Irak ve Mısır'ı içine alan geniş coğrafyadaki rihleleri arasında Mısır'a da rihleler yapmıştır. Ebu Zür'a, burada on beş gün kalarak-kendinin ifadesiyle Şafii'nin kitaplarını en iyi bilen- Rebi' b. Süleyman el-Cizi'den (ö.256/870) Şafii fikhını öğrenmiştir.²⁶⁵

Dini ilimlerin yanında pozitif bilimler alanında meşhur matematikçi ve filozof İbnü'l Haysem, Bemrillah'ın daveti üzerine Mısır'a rihle yaparak Nil nehri hakkında çalışmalar yapmıştır. Önemli bir tabip olan Ali b. Rıdvan, Şair Umare el Yemeni de Fatimiler Veziri Talai'b. Ruzzik'in isteği ile buraya yerleşmiştir.²⁶⁶

²⁶¹ Fahrettin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 70.

²⁶² Sa'd b. Abdullah Ali Hamid, *Menahicü'l-Muhaddisin*, Tahkik Ebu Ubeyde Mahir Salih Ali Mübarek (Riyad: Dâru'l Ulûmi's-Sünne, 1999), 232.

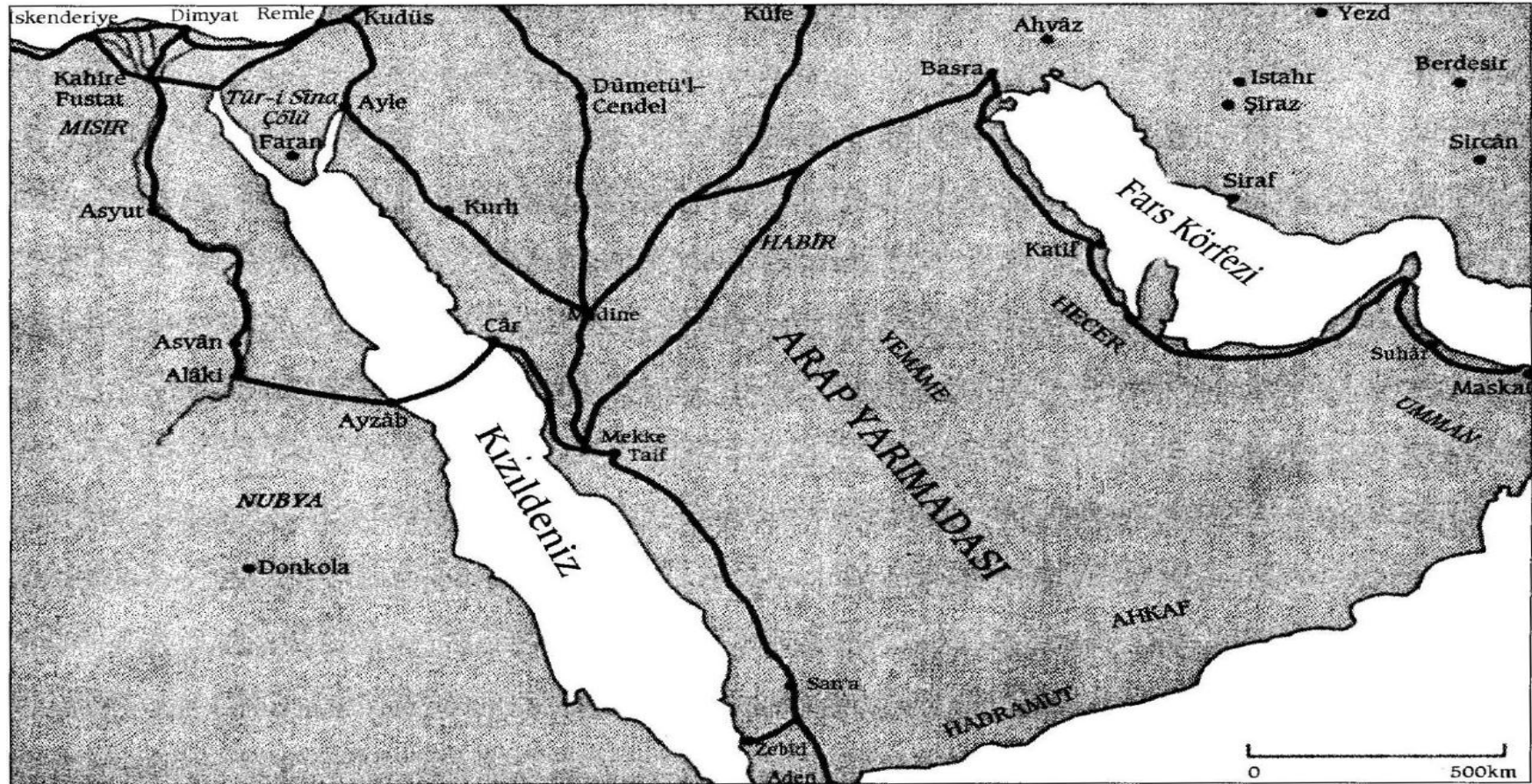
²⁶³ Mahmud Kaya, "Abdüllatif El- Bağdadi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 1 (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 254-255.

²⁶⁴ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 97.

²⁶⁵ Ebu Muhammed Abdurrahman B. Muhammed B. İdris İbn Ebi Hatim, El- Cerh Ve't-tadil, (Haydarabad: Dairetü'l Maarif El- Osmaniyye, 1952), 1: 340.

²⁶⁶ Cengiz Tomar, (2004), "Mısır" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 588.

Şekil 2.2. : Mekke, Medine ve Mısır şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları.

Kaynak: Hourai Touati, *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* Çeviren Ali Berkay (İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004): 54.

2.4.4. Kufe

Kufe adı konusundaki tarih kaynaklarında farklı görüşler vardır. İsmi Süryanice veya Farsça kökenli olduğu düşünüldüğü gibi arazi şeklinden hareketle “*yuvarlak kum tepesi, çakıl taşları ile karışmış kum tepesi*” veya “*insanların toplandıkları yer*” anlamlarını taşıyan Arapça Kufe kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Ayrıca şehrin ismini buradaki Kufân adlı bir tepeden aldığı da kaydedilmektedir.²⁶⁷ Kaynaklarda şehrin hicri 14-19 (635-640) yılları arasında kurulduğuna dair farklı rivayetlere yer verilmekle birlikte genellikle hicri 17'de (638) tesis edildiği belirtilir.²⁶⁸

Şehrin kuruluş tarihiyle ilgili ihtilâfların temeli, Kufeliler ile Basralılar arasındaki rekabete ve her iki tarafın kendi şehirlerini diğerine göre daha önce kurulmuş olduğunu gösterme çabasına dayanmaktadır.²⁶⁹

Kufe, batıya gerçekleştirilen fetihleri sırasında ordu için karargâhlık yapmıştır. Bununla beraber bu şehrin bulunduğu ülke (Irak), geçmiş asırların medeniyet izlerini taşıyan bir yer olup Babillilerin, Asurların, Keldanilerin, Fars ve Rumların hepsi burada birbirinden farklı devletler kurmuşlardır. Müslümanlar, Ömer İbnu'l-Hattâb devrinde burayı fethedip Basra ve Kufe şehirlerini kurunca, Medâin'in hazineleri Babil ve Hire'nin medeniyeti buralara intikal etmiş, her iki şehir de kısa bir zamanda ilim dünyasının iki büyük merkezi haline gelmiştir.

Hiz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından kurulan şehir, Bâbil harabelerinin güneyinde Fırat'ın batı kenarında kurulmuş olup Necef ile Kerbelâ arasında ve Hire'nin 5 kilometre kuzeyindedir. Bağdat'tan uzaklığı ise 170 kilometredir. Bağdat'tan bir asır önce kurulmuş olan Kufe İslam tarihinde önemli kültür ve idare merkezlerindendir.

Kâdisiye Savaşı'nın ardından fethedilen Medâin şehrine geçici olarak yerleştirilen Arapların sağlığı, yörenin rutubetli iklimi ve sivrisineklerinin çokluğu sebebiyle bozulmuş aynı şekilde deve ve koyunlar da zarar görmüştür. Bugün türbesi Çorum'da bulunan kendisi ilk Müslümanlardan ve cennetle müjdelenen on sahabeden biri olan ayrıca Irak'ın fethinde başkomutan olan Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın durumu Hiz. Ömer'e bildirmesi üzerine halife, ordugâh şehir olması için Medine ile arasında nehir

²⁶⁷İbnü'l-Esir, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, Çeviren M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1985),2: 482.

²⁶⁸Ebi'l-Abbâs Abbas B. Yahya B. Cabir Belâzürî, *Futûhu'l-Buldan*, (Beyrut: Müessesetü'l-Maarif,1987) 2: 238.

²⁶⁹Koçyiğit, *Hadis Tarihi*,92.

engeli olmayan daha uygun bir yer tespit edilmesini istedi. Çeşitli araştırmalardan sonra uygun arazi bulunarak Haddülezrâ (Sûrestân) denilen yerde 17/638 yılında Kufe adıyla yeni bir şehir kuruldu.²⁷⁰

Sa'd b. Ebî Vakkas, burayı kent merkezi olarak tespit ederken bölgenin yapılacak seferler için stratejik bir konuma sahip olması, İslam'a yeni girenlerden farklı etnik kökene mensup insanların burada yaşayabilmeleri, arazinin zengin tarım havzasına sahip olması ve ticaret güzergâhının üzerinde bulunması gibi özelliklerini göz önüne alarak karar vermiştir.²⁷¹

Hiz. Peygamber (sav.)'in vefatının ardından sahabe; idari görevler, gerekse İslamiyet'i geniş kitlelere ulaştırmak için fethedilen İslam beldelerine dağılmışlardır. Oralarda birçok kişi, bilhassa da âlimler bu sahabelerin çevresinde birleşmişlerdir. Onlardan İslam dini hakkında ilim tahsil etmişlerdir. Ayrıca günlük yaşamdaki problemlerin çözümünde de bu sahabeler, başvuru kaynağı olmuştur. Sahabenin yerleşmiş olduğu önemli merkezlerden birisi de Kufe'dir. Bu bölgeye yerleşen önemli sahabelerin başında Abdullah b. Mes'ud ve Hiz. Ali gelir. Zamanla bu şehir önemli bir ilim merkezi konumuna gelmiştir.

İlim merkezi olmasının yanında siyasetin de aktif olduğu bir beldeydi. Kozmopolit bir yapıya sahip olan Kufe, havra, kilise ve caminin yanında çeşitli fıkhi tartışmaların yapıldığı platformlar ve kütüphanelerin yoğun olduğu bir yerdir. Özellikle fıkhi tartışmalar ve müzakerelerin neticesinde çeşitli mezheplerin (özellikle Hanefi mezhebinin) temelleri burada atılmıştır.²⁷²

Bu önemli yerleşim merkezinde tefsir hadis ve fıkıh alanında birçok âlim yetişmiştir. Hadis alanında Abdullah b. Mesut ve Kufe'de en son vefat eden sahabe olarak bilinen Abdullah b. Ebu Evfa'nın burada yaşamış olması hadis rihlelerinin güzergâhı olarak belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Amir b. Şerahil eş Şabi, Ebu İshak es-Sebi, Süfyan es-Sevri, İbn Ebu Zaide. Veki b. Cerrah gibi önemli âlimlerin burada olması Yahyab. Main, Ali b. Hucr gibi âlimlerin rihlelerinin yönünü bu şehre çevrilmesinde önemli bir etken olmuştur.²⁷³

²⁷⁰Yahya Mahayuddi, *Kufelilerin Miladi VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasi Muhalefetleri*, Çeviren Ünal Kılıç (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi), 2: 229.

²⁷¹Hayati Ülkü, *İslam Tarihi*, (İstanbul: Çile Yayınları, 1979) 322.

²⁷²Ali Yüksel, "İslam Hukuk Tarihinde Kufe'nin Yeri" *Uluslar Arası Türk veya Türk Dilleri Edebiyat Dergisi* 9, (2014): 2165-2178.

²⁷³Dilek Tekin, "Müslim'in Sahihî'nin Yazılı Kaynaklar Üzerine Bazı Tespitler" *Hadis Araştırmaları* 4, (2015): 129-160.

2.4.5. Basra

Basra, Bağdat'ın 420 km. güney doğusunda Dicle ve Fırat nehirlerinin birleştiği noktanın 50 km güneybatısında yer alır.²⁷⁴Müslümanlar tarafından kurulan en eski şehirlerden biridir. Hicri 14. yılda Hz. Ömer'in emriyle kurulmuştur. Kurulmasında Ukbe b. Gazvan (ö.17/638) önemli görevler almıştır.²⁷⁵Şuan ki Basra'ya 25 kilometre uzaklıkta kurulan eski Basra'dan göç edilerek bugünkü Basra'nın olduğu mekâna yerleşilmiştir. Buranın seçiminde bedevi saldırılarına karşı korunaklı ve su bulma imkânının kolay olması etkili olmuştur.

Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Emevi ve Abbasi Devleti dönemlerinde iktisadi ve idari alanlarda önemli bir şehir konumuna gelmiştir. Süreç içerisinde haricilerin saldırılarına maruz kalmıştır. Abbasi Devletinin zayıflamasıyla birlikte 1258'de Moğollar tarafından işgal edilmiştir. 1335'te İlhanlılar, 1383'te Timurlar, 1410'da Karakoyunlar, 1470'de Akkoyunlar, 1508 'de Safeviler ve 1534'de Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir.²⁷⁶

Şehir inşa edildikten sonra Ebu Musa el-Eş'ari (ö.44/665), Enes b. Malik (ö.93/1712) ve Mugire b. Şu'be (ö.S0/670) gibi önemli sahabeler bu bölgede yaşamıştır. Onların düşünceleri süreç içerisinde Basra Mektebi'ni inşa etmiştir. Bundan dolayı Basra'da yaşayan halkın Hz. Peygamber (sav.)'e yakın olan sahabelerden ilmi almış olduklarını göstermektedir. İlk üç asır boyunca burada dil, kıraat, fıkıh, tefsir ve hadis dallarında ilim tahsil edilmiştir. Abbasiler zamanında çeşitli etnik unsurları bir araya getiren bir kültür merkezi haline gelmiştir.²⁷⁷

Hicri ikinci asrın başından ise, Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde okunup anlamasını ve İslam'a yeni girmiş Arap olmayan insanların Arapçayı rahat bir şekilde öğrenebilmesini sağlamak amacıyla Arapça dil bilgisi kuralları tespit edilmiştir. Böylece Arap dil biliminin kurulması, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, bunun yanı sıra gerek duyulan dil bilgisi ve sözlük çalışmaları ilk kez Basra'da başlamıştır. Tesis edilen bu ilmi ortam, gün geçtikçe gelişmiştir. Bu birikimden yararlanmayı arzulayan birçok âlim Basra'ya rihle yapmıştır. Yani Basra, ilk üç asır boyunca İslami ilimleri açısından her nesilden çok sayıda güvenilir âlimi bünyesinde

²⁷⁴Abdulhalik Bakır, "Basra" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 5 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 109

²⁷⁵Halife b. Hayyat, *El-Uşuri Et-Temimi El-Basri, Kitabu't-Tabakat*, Tahkik Ekrem Ziya Umeri (Riyad 1982) 23.

²⁷⁶Bakır, "Basra" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 5, 111.

²⁷⁷Musa Erkaya, "Hicri 3. Asır İtibariyle Basra'da Hadis Faaliyetlerine Genel Bir Bakış" Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13, (2008): 177.

toplamıştır.²⁷⁸

Basra'ya rıhle yapanların arasında İsfahan'da doğup yine bu şehirde vefat eden Ebü's Şeyh'i (ö. 369/979)²⁷⁹, gençliğini Nişaburda geçiren Muhammed b. Nasr Merzevi'yi (ö. 204/820),²⁸⁰ Vasıtlı Şu'be b. El- Hacac'ı, (ö.160/788)²⁸¹ ve Said b. Müesseyeb'i (97/713)²⁸² sayabiliriz.

²⁷⁸Kenan Demirayak ve M. Sadi Çögenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1994), 157.

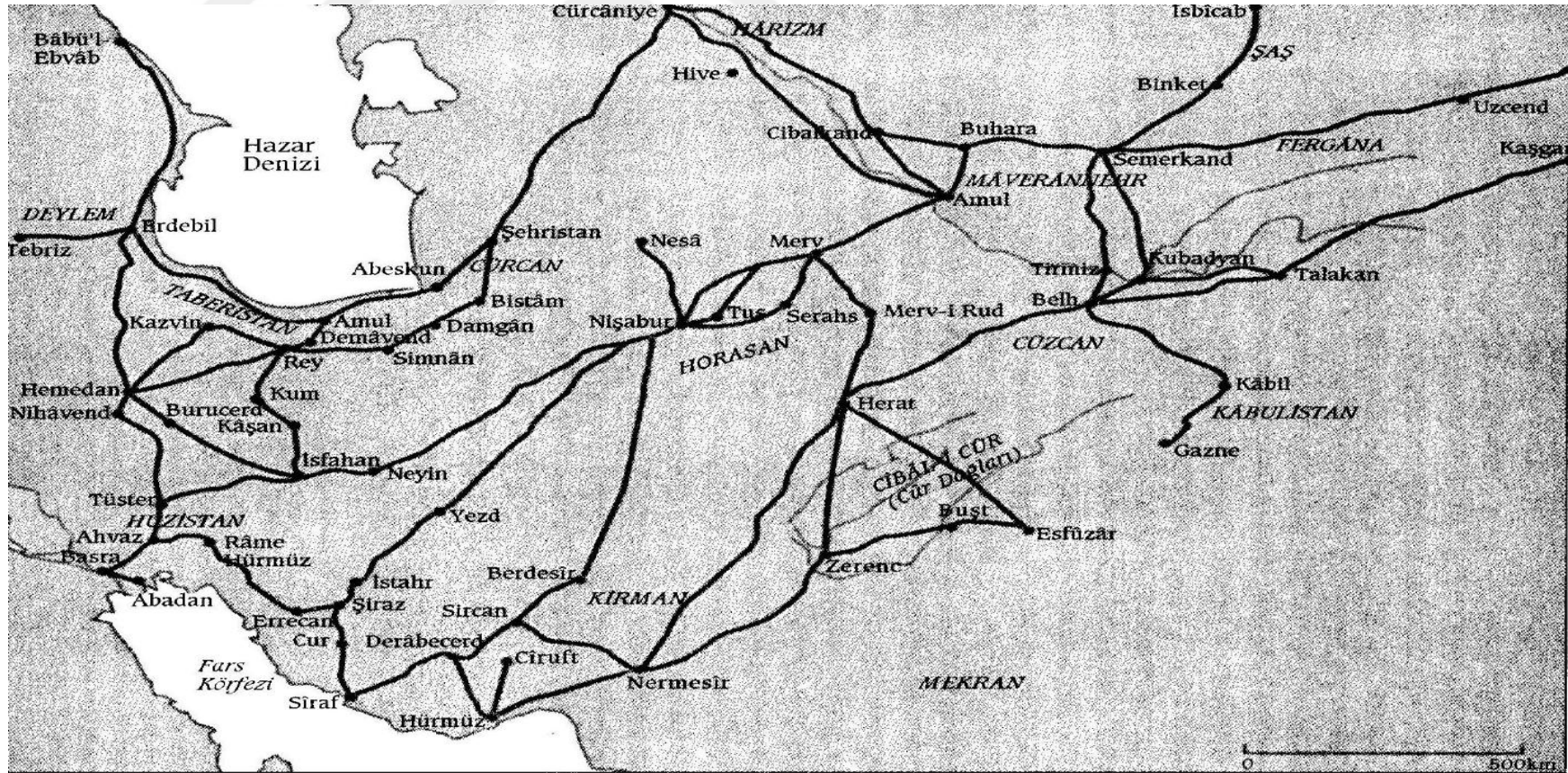
²⁷⁹Mustafa Akdoğan, "Ebu's Şeyh'in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri Ve Eserleri" Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2, (2017): 582-598.

²⁸⁰Topgül, "Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri Ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Anlayış", 11.

²⁸¹El-Medini, Ali B. Abdullah B. Ca'fer, *El-İlel* Tahkik Mustafa El-A'zami (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslami, 1980), 38.

²⁸²El-Hatib, *Er-Rihle Fi Talebi'l Hadis*, 127.

Şekil 2.3. : Kufe ve Basra şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları

Kaynak: Hourai Touati, *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* Çeviren Ali Berkay (İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004): 54.

2.4.6. Bağdat

Bağdat, Dicle nehrinin iki ucuna kurulmuş olup Irak'ın merkezinde yer almaktadır. Ebu Ca'fer Mansur tarafından 766 tarihinde kurulmuştur. Mansur, Bağdat kasabasında kurulan bu şehre “*Medinetüsselam*” adını vermiştir.²⁸³ Daha sonra halk arasında eski adı (Bağdat) kullanılmaya devam edilmiştir. Bağdat isminin kaynağı hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Farsça bir kelime olup Tanrı'nın ihsanı ve armağanı anlamına gelir.
- Bağdat kasabasında kurulan panayırlardan Çinli tüccarlar büyük kazançla döndükleri için zenginliklerini belirtmek için Çinli “Bağ” isimli hükümdara nispet edilmiştir.²⁸⁴
- Aramice’de koyun ağılı anlamına gelir.²⁸⁵

Hilafetinin sonuna kadar Medinetü’s-Selam’da kalan Mansur,²⁸⁶ 158 Zilhiccesinde (775 Ekim) Mekke’ye giderken oraya varmadan hastalanıp vefat etmiş ve Hacun ile Bir-i Meymune arasında defnedilmiştir.²⁸⁷

Bağdat 1258’de Moğollar tarafından istila edilmiştir. Cengiz Han'ın torunu Hulagu Bağdat'ı kuşattıktan sonra Halife Mustasım'ı ve ardından hanedan mensuplarını öldürmüştür.²⁸⁸ Moğollarla başlayan bu yıkım süreci 1534’te Osmanlı Devleti şehre kavuştuğunda bitmiştir.

Kurulmasından itibaren Bağdat şehri İslam medeniyetinin en önemli ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir. Ticaret merkezinin kavşağında bulunması ilim ve kültür bakımından gelişmişliğini de doğrudan etkilemiştir. Konumu gereği farklı kültür ve düşünceye sahip insanları içinde barındırmıştır.

Abbasi ve Emeviler döneminde yaygınlaşan tercüme faaliyetleriyle çeşitli eserler İslam kültürüne kazandırılmıştır. İlim ve kültürün gelişmesinde halife ve devlet adamlarının katkılarıyla Bağdat’ta Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî (ö. 235/ 850), Kindî, Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925), Bettânî (ö. 317/929), Fârâbî (ö. 339/ 950) ve İbn Sînâ

²⁸³El-Hemevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, 1: 457; Abdülaziz Ed-Düri “Bağdat- Genel Bakış” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 4 (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 425.

²⁸⁴El-Hemevi, *Mu'cemu'l-Buldan*, 1: 456.

²⁸⁵Ed-Düri, “Bağdat- Genel Bakış” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 426.

²⁸⁶Belâzürî, *Futuhu'l Buldan*, 416.

²⁸⁷Abdurrahman B. Ebî Bekir B. Muhammed b. Celâluddîn Es-Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ* Tahkik Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Mısır: Matbaatu'a-Saâde, 1952):262-263.

²⁸⁸İbn Haldun, *Mukaddime* Derleyen Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 105.

(ö. 428/1037) gibi ünlü düşünürler ve ilim adamları yetişmiştir.²⁸⁹

Matematik alanında yapılan tercüme faaliyetleriyle sayılar İslam dünyasında yayılmasını sağlamıştır. Öklid'in Usulü'l-hendese'si İranlı bilginlerin yardımıyla Arapça 'ya çevrilmiştir. Matematikte olduğu gibi astronomi alanında gelişmeler yaşanmıştır. Astronomi alanındaki gelişmeler Sinbad adlı eserle başlamış ve rasathane kurulmuştur. Battani, Ömer Hayyam ve Biruni gibi âlimler Bağdat'ta bu alanda emek vermiştir.²⁹⁰

Dini ilimlerde ise Bağdat bir medrese görevi görmüştür. Kelam alanında çeşitli mezheplerin (Mu'tezile, Selefiyye, Eş'ariyye ve Şia) merkezi olmuştur. Abbasiler döneminde yönetimin desteklediği Mu'tezile mezhebi buradan doğup gelişmiştir. Yapılan felsefi tercümeler bu durumu desteklemiştir. Tasavvuf alanında ise, Ma'ruf Kerh-i, Haris el-Muhasibi, Ebu Said el- Harraz ve İbn's Semmak gibi mutasavvıflar yetişmiştir. Hallac 922'de buraya defnedilmiştir. Ayrıca tarikat faaliyetleri de burada etkin bir şekilde bulunmaktadır. Kadirilik tarikatının kurucusu Abdulkadir Geylani gibi tanınmış sufiler, Şünuziye Mezarlığı'nda meftundur. Tefsir ilminde ise İbnu'l Cevzi, İbn Kuteybe ve Taberi gibi âlimler yetişmiştir. Hadis ilminde ise devlet adamlarının (Halife Me'mun ve Mu'tasım) destekleriyle burada Haccac, İbn Sad, Yahya b. Main, Ebu Hayseme, Ahmet bin Hanbel ve Yakup bin Şeybe gibi muhaddisler yaşamıştır. Ayrıca Ahmet bin Hanbel el-Müsned isimli eserini Bağdat'ta kaleme almıştır. Fıkıh alanında ise Bağdat önemli bir mihenk taşıdır. Halife Mansur döneminde İmam-ı Azam'ı Bağdat'a çağırması ve burada Hanefi ile Hanbeli mezheplerinin güçlenmesini sağlamıştır. Harun Reşit zamanında ise Bağdat'a kadı kudatlık müessesesi kurularak fıkıh ilmine canlılık kazandırılmıştır. Felsefe ve tarih alanında ise Beytül Hikme'de yapılan tercüme faaliyetleriyle sistemli bir ilim merkezi haline gelmiştir. İslam hat sanatında ise Hicri II. yüzyılda İshak b. Hammad gibi meşhur âlimlerin dizi dibinde önemli talebeler yetişmiştir.²⁹¹

Bağdat'ın kültür ve medeniyet mirasında kütüphane ve medreseler önemli bir yere sahiptir. Selçuklu Sultanı Alparslan ve veziri Nizâmülmülk'ün gayretleriyle kurulan Nizamiye Medresesiyle devlet kontrolünde eğitim faaliyetleri başlamıştır. Bu kurumlar günümüzdeki üniversiteler düzeyinde eğitim vermiştir. Kurulan bu medreseler

²⁸⁹ Abdülkerim Özeydin, "Bağdat", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c.4, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999): 437-441

²⁹⁰ Seyfettin Kaya, "Ömer Hayyam İsfahan Rasathanesi'nde Astronomi Çalışmaları" Capadocia History Journal 9, (2017): 513.

²⁹¹ Özeydin, "Bağdat" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 4: 437-441.

de batıya örnek olmuştur. İlk kütüphane ise Bağdat'ta Harun Reşit tarafından kurulmuştur. Bu kütüphane Me'mun döneminde zenginleştirilmiş ve Abbasiler döneminde Bağdat'ın en büyük kütüphanesi olan Beytül Hikme ismiyle tercüme faaliyetlerinin yapıldığı bir yuva haline gelmiştir.²⁹²

Bağdat'ın ilim ve kültür ışığı önemli âlimleri buraya toplamıştır. Bu âlimlerden ders almak isteyen talebelerde Bağdat'a ilim için yolculuklar yapmıştır. Ahmet b. Hanbel gibi önemli muhaddislerin Bağdat'ta olması, muhaddislerin rihlelerini buraya yönlendirmesinde etken olmuştur. Ahmet b. Hanbel'den ilim öğrenmek için Bağdat'a rihle yapan bazı âlimler ve rihleleri şöyle sıralanabilir.

Endülüslü Baki bin Mahled'in ilk rihlesi 14 yıl, ikinci rihlesi ise 20 yıl sürmüştür.²⁹³ Zehebi Siyer-u A'lami'n-Nübela adlı eserinde Bâkî b. Mahled'in doğuya gerçekleştirdiği rihlenin temel amacının İmam Ahmet b. Hanbel'le karşılaşip ondan ilim alma amaçlı olduğunu ifade etmektedir. Ne var ki Bağdat yakınlarında, İmam'ın ev hapsinde olduğunu öğrenince Şehirde ilk olarak Yahya b. Main'in ders halkasına katılmıştır. Daha sonra araştırarak Ahmet b. Hanbel'in evini bulmuştur. Olayı şu biçimde nakletmiştir: *"Kapısını çalmıştım, çıkıp açtı. Karşısında durmakta olan, tanımadığı adama bir süre baktı. Bunun üstüne, 'Ey Ebu Abdullah! (Ahmet b. Hanbel) Bu görmüş olduğun adam yabancısıdır. Bu vilayete ilk kez gelmektedir. Hadis öğrencisidir. Yolculuğunun amacı da sizden hadis dinlemektir.' Bunun üstüne, evin içine geçmek amacıyla kullanılmakta olan koridora girip gözden kaybolmamı söylemişti. Ardından 'Nerelisin?' diye sordu. Endülüslü olduğumu dile getirince, Ülken ciddi anlamda uzak, senin durumunda olanların ilimle alakalı olarak arzularını yerine getirmeye yardımcı olmaktan bana daha iyi gelen bir şey yoktur. Fakat şu sıralar büyük bir dert içindeyim. Ona, durumdan haberdar olduğumu, vilayete ilk defa geldiğimden kimse tarafınca tanınmamış olduğumu, eğer izin verilirse dilenci kıyafetiyle hadis dinleme amacıyla kapıya gelip dilenciler gibi konuşacağımı, kendisinin sadaka verir gibi şu an bulunmuş olduğumuz yere çıkıp, bana her gün bir hadis anlatmasını, bunun da bana yeteceğini söyledim. Ders halkalarında ve hadis âlimlerinin yanında gözükmemem koşuluyla önerimi kabul etti. Baki, her gece eline bir değnek alır. Bezle başını sarar, kâğıt ve diviti de elbisenin altına koyar İmam Ahmet b. Hanbel'in kapısının önüne gelir, bölge dilencisi üslubuyla "el-ecr rahimekümullah" diyebağırırdım. Oda evinden çıkar, evin kapısını kapatır; ona iki, üç ya da daha fazla*

²⁹² Muhammed b. Yakup İbn Nedim, *Kitabu'l Fihrist*. (Beyrut: Daru'l Mesirah, 1998), 303.

²⁹³ Fuat Sezgin, *Tarihu't-Türasi'l- Arabi* (Riyad, Camiatü'l-İmam Muhammed B. Suud El-İslamiyye, 1913) 1: 238.

*hadis rivayet ederdi.*²⁹⁴Baki b. Mahled, Ahmet b. Hanbel'den hadis aldıktan sonra kalacak yer bulmaya koyulmuştur. Bağdat'ta bir hana yerleşmiş zamanla kaldığı hanın parasını ödeyemez hale gelmiş ve yeterli beslenemediğinden dolayı hastalanmıştır. Parası bitince dilenci gibi tekrar Endülüs'e dönmüştür. Bu âlim, Endülüs'ün rahat hayatını bırakıp Allah Resulü'nün hadislerini güvenilir bir kaynaktan dinlemek için bu kadar yol kat edip çile çekmiştir. Bağdat'tan aldığı hadisleri memleketi Endülüs'e taşımıştır.²⁹⁵

Herat'lı Ebu Ubeyd, hadis, fıkıh, tefsir öğrenebilmek için Kufe, Basra ve Bağdat'a rihleler yapmıştır. Bağdat'ta Ahmet b. Hanbel'in sohbetlerine katılmıştır. Tarsus'ta kadılık yaptıktan sonra Yahya b. Main ile Mısır ve Şam'a gitmiştir. Tekrar Bağdat'a dönmüş burada garibul hadis dersleri vermiştir. Sonra Hacca gidip rüyasında Hz. Peygamber (sav.)'i gördüğü için burada kalmış ve h. 224 yılında burada vefat etmiştir.²⁹⁶

Kütüb-i sitte âlimleri Buhari, Müslim, Ebu Davud, Nesai, İbn-i Mace gibi âlimlerin hadis rihleleri için uğrak yerleri Bağdat olmuştur. Tirmizi ise Bağdat'a gitme imkânı bulamamış fakat Ahmet b. Hanbel'den Buhari'nin talebesi olduğu için dolaylı olarak yararlanmıştır.²⁹⁷

Müslümanlar tarafından en güvenilir hadis kitabı olarak kabul edilen el-Cami'u's-Sahih adlı eserin yazarı Buhari 16 yaşında başladığı rihlelerine 46 yıl devam etmiştir. Ailesiyle hacca gittikten sonra orada kalıp ilim yolculuklarına başlamıştır. Bağdat'a sekiz defa gitmiş ve her defasında Ahmet b. Hanbel ile görüşmüş ve ondan ilim tahsil etmiştir.²⁹⁸

Müslim, Nişabur'da h.206'da dünyaya geldikten sonra 12 yaşında dini ilimleri öğrenmeye başlamıştır. Basra, Mısır, Kufe ve Bağdat'a rihleler yapmış ve doğduğu yer olan Nişabur'da (h.261) vefat etti. Defalarca Bağdat'a yaptığı rihlelerde Ahmet b. Hanbel ve Ahmet b. Meni' gibi âlimlerden hadis ilminde faydalanmıştır.²⁹⁹

²⁹⁴Ebu Gudde, *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 50.

²⁹⁵Ali Et-Tentavi, *Kıyas Mine't Tarih* (Cidde: Dârü'l Menare, 1986), 315-321.

²⁹⁶Zülfikar Tüccar, "Ebu Ubeyd" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 244.

²⁹⁷M. Yaşar Kandemir, , "Tirmizi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.41 (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 203.

²⁹⁸M. Mustafa El-Azami, , "Buhari" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 371.

²⁹⁹M. Yaşar Kandemir, "Müslim" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 32 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 94.

Zengin bir aileye mensup olan Ebu Davud (ö.275/889) ilmi tahsiline Sicistan'da başlamıştır. İlmi bilgisini arttırmak için 18 yaşında rihleler gerçekleştirmiştir. Bağdat ve Basra'ya gitmiştir.³⁰⁰

İbni Mace, Kazvin'de dünyaya gelmiş ve burada ilk ilim tahsilini yapmıştır. Kufe, Basra, Şam, Mısır, Hicaz bölgesi ve Bağdat gibi ilim merkezlerini dolaşmıştır. Bağdat'ta Ebu Hayseme ve Züheyr b. Harb' den hadis tahsili yapmıştır.³⁰¹

Horasan bölgesinde dünyaya gelen Nesai (ö.303/915) on beş yaşında dini ilimlerin tahsiline başlamış Hicaz, Mısır, Irak ve Suriye'ye rihleler yapmıştır. Bağdat'a gelerek Ahmet b. Hanbel'in ilim meclisinde bulunmuştur.³⁰²

Ebu Zür'a er-Razi (ö. 264/878) ilim tahsiline babasının katkılarıyla başlamıştır. On üç yaşına geldiğinde diğer İslam ülkelerine rihleler gerçekleştirmiştir. İlk olarak Kufe'ye gitmiş hac görevini yaptıktan sonra Mısır'a geçmiştir. Şam, Irak, Basra ve Bağdat'ta rihleler yapmıştır. Bağdat'ta Ahmet b. Hanbel 'den faydalanmıştır. Onunla sağlamlığı konusunda tereddüt ettiği hadisleri müzakere etme imkânı bulmuştur. Hatta Ahmet b. Hanbel onunla hadis müzakere etmeyi nafîle ibadete tercih ettiği rivayet edilmektedir.³⁰³

Basra' da dünyaya gelen Alib. Medîni (ö.234/848) İlelü'l hadis alanında ihtisas yapmıştır. Bağdat'a yaptığı rihlelerde Yahyab. Main, Ahmet b.Hanbel ve Muayti gibi âlimlerin ihtilaf ettiği hadislerde son noktayı o koymuştur. Fakat Mihne olayında yapılan işkenceler sonucu "Kur'an mahlûktur." akidesini kabul etmek zorunda kaldığı için itibarını kaybetmiştir. Bundan dolayı Ahmet b. Hanbel Müsnet'inde onun rivayet ettiği hadislere yer vermemiştir. Buhari Sahih' inde ondan 303 hadis rivayet ederek güvenilir olduğunu göstermiştir.³⁰⁴

Merv'de dünyaya gelen Ebu Bekir Mervezi (ö.292/905) Humus ve Şam'da ilmi seyahatler yaptıktan sonra Bağdat'a gelerek Ahmet b. Hanbel, Yahya b. Main ve Ali b.

³⁰⁰M. Yaşar Kandemir, "Ebu Davut" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 10 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 120.

³⁰¹M. Yaşar Kandemir, "İbn Mace" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 20 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 162.

³⁰²M. Yaşar Kandemir, "Nesai" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 33 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 563.

³⁰³M. Yaşar Kandemir, "Ebu Zur'a Er-Razi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 10 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 274-275.

³⁰⁴M.Ali Sönmez, "Ali B. Medini" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 2 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 411.

Medini'den ders almıştır.³⁰⁵

Rey'de dünyaya gelen Ebu Hatim er-Razi toplamda on yılı bulan ilmi seyahatlerinde Kufe, Basra, Mekke, Medine, Bahreyn, Mısır, Ramle, Kudüs, Humus, Rakka ve Bağdat'ı genellikle yayan olarak dolaşmıştır. Bağdat'ta Ahmet b. Hanbel 'den faydalanmıştır.³⁰⁶

Musul'da dünyaya gelen Ebu Ya'la el Mevsili (ö.307/919) küçük yaşta dini ilimlerin tahsiline başlamıştır. On beş yaşındayken Bağdat'a rihle yapmıştır. Bu rihlesindeki amacı Ali b. Ca'd ve Ahmet b. Hanbel 'den hadis rivayet etmektir.³⁰⁷

Nişabur'da dünyaya gelen Zühli (ö.258/872) memleketinde başladığı dini ilimlerin tahsilini rihleler ile taçlandırmıştır. İsfahan, Nişabur, Yemen, Şam Mekke, Medine ve Bağdat gibi beldelere rihleler gerçekleştirmiştir. İbn-i Şihap ez-Zühri'nin hadislerini toplayıp sınıflamıştır. Bağdat'a geldiğinde burada bulunan âlimlere bu derlediği hadisleri rivayet etmiştir. Ahmet b. Hanbel ilim konusunda kendisinden övgüyle bahsetmiştir.³⁰⁸

Döneminde önemli bir şöhret kazanan İmam-ı Hafız es-Silefi, 392 yılının başlarında 17 yaşındayken hadis yazmaya başlamıştır. Memleketi İsfahandaki hocalardan ilim tahsil ettikten sonra 393'te Bağdat'a dini ilimlerin tahsili için gelmiştir. Burada Hafız Ebu el-Hattab Nasr b. Ahmed el- Batır'dan ders almıştır. Hammad b. Hibetullah nakleder: Silefi'yi şöyle derken işittim: *“393 senesinde Şevval ayında Bağdat'a geldim. Şehre girdiğimde Hafız Ebu el-Hattab Nasr b. Ahmed el- Batır ile görüşmekten başka bir isteğim yoktu ve doğruca ona gittim. Sert ve ters mizaçlı bir hocaydı. Kendisine İsfahan'dan kendisinden hadis almak için geldiğimi belirttim. Oda bildiğim hadisleri okumamı istedi. Vücudumda yara olduğu için duvara yaslanarak okudum. Bana böyle oturmamdan dolayı kızdı. Bende vücudumda yara olduğunu ağlayarak anlattım. Kendisinden 17 hadis okuyup çıktım. Daha sonra ise 25 cüz kadar hadis okudum.”*³⁰⁹

³⁰⁵İbrahim Hatipoğlu, “Ebu Bekir B. Mervezi” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 29 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 234.

³⁰⁶İbrahim Canan, “Ebu Hatim Er-Razi” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 10 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 150.

³⁰⁷Uğur Mücteba, “Ebu Ya'la El- Mevsili” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 10 (İstanbul: TDV Yay. 1999), 258.

³⁰⁸Mehmet Emin Özafşar, “Zühli” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 44 (İstanbul: TDV Yay. 1997), 54.

³⁰⁹Ebu Gudde, *Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*, 64.

Buhari ve Müslim'in hocası olan Kuteybe b. Said es-Sakafî (ö.230) ile ilgili Abdurrahman b. Ebi Hatim babasından şunları işittiğini söylemiştir: *“Bağdat’a Kuteybe b. Said’in yanına geldim. Ahmet b. Hanbel de onun için gelmişti. Ona bazı hadisler sordu o da ona bunları rivayet etti. Ardından ona bir gece Kufe’den Ebu Bekir b. Ebi Şeybe ve İbn Nümejr geldi bende beraberinde geldim. Devamlı Ahmet b. Hanbel ’den hadis dinlemek istiyorlardı. Ben de onlarla sabaha kadar hadis dinledim.”*³¹⁰

Merv’de dünyaya gelen meşhur hadis âlimi İbnü’l Mübarek, ilk seyahatini 23 yaşındayken (H. 141/758) Basra, Hicaz, Yemen, Mısır, Şam Bağdat ve Irak bölgesine yapmıştır. Bu yolculuğa, İbrahim b. Edhem’inde (187/803) aralarında bulunduğu 60 kişi arkadaşlık etmiştir. Daha sonra Irak ve civarına dağılmışlardır.³¹¹

Süreç içerisinde rihlelerle gelişerek önemli ilim merkezlerinden biri olan Bağdat, Moğol istilasıyla birlikte ilim merkezi olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Güvenliğin sağlanamamasından dolayı âlimler burayı terk etmiştir. Bu da Bağdat’ın ilim ve kültür ışığının sönmesine neden olmuştur.³¹² İstila sonucu Bağdat’taki kütüphane ve kitapların durumu hakkında: İbn Haldun (ö.808/1406) Bağdat’ta kütüphanelerde bulunan kitapların nehirlerle atıldığından bahseder.³¹³ İbnü’s Sai (ö.655/1275) bu kitaplarla Moğolların atlarını koyabilmek için ahır duvarı inşa ettiğinden bahseder.³¹⁴ İbn Tağriberdi (ö.847/1443) ise kitapların yakıldığından bahseder.³¹⁵

³¹⁰Ebu Gudde, *Min Sabri’l Ulema Ala Şeda’idi- İlmi Ve’t Tahsil*,64.

³¹¹Muhammed Yılmaz, “Tarsus’a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi” Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (2011): 4.

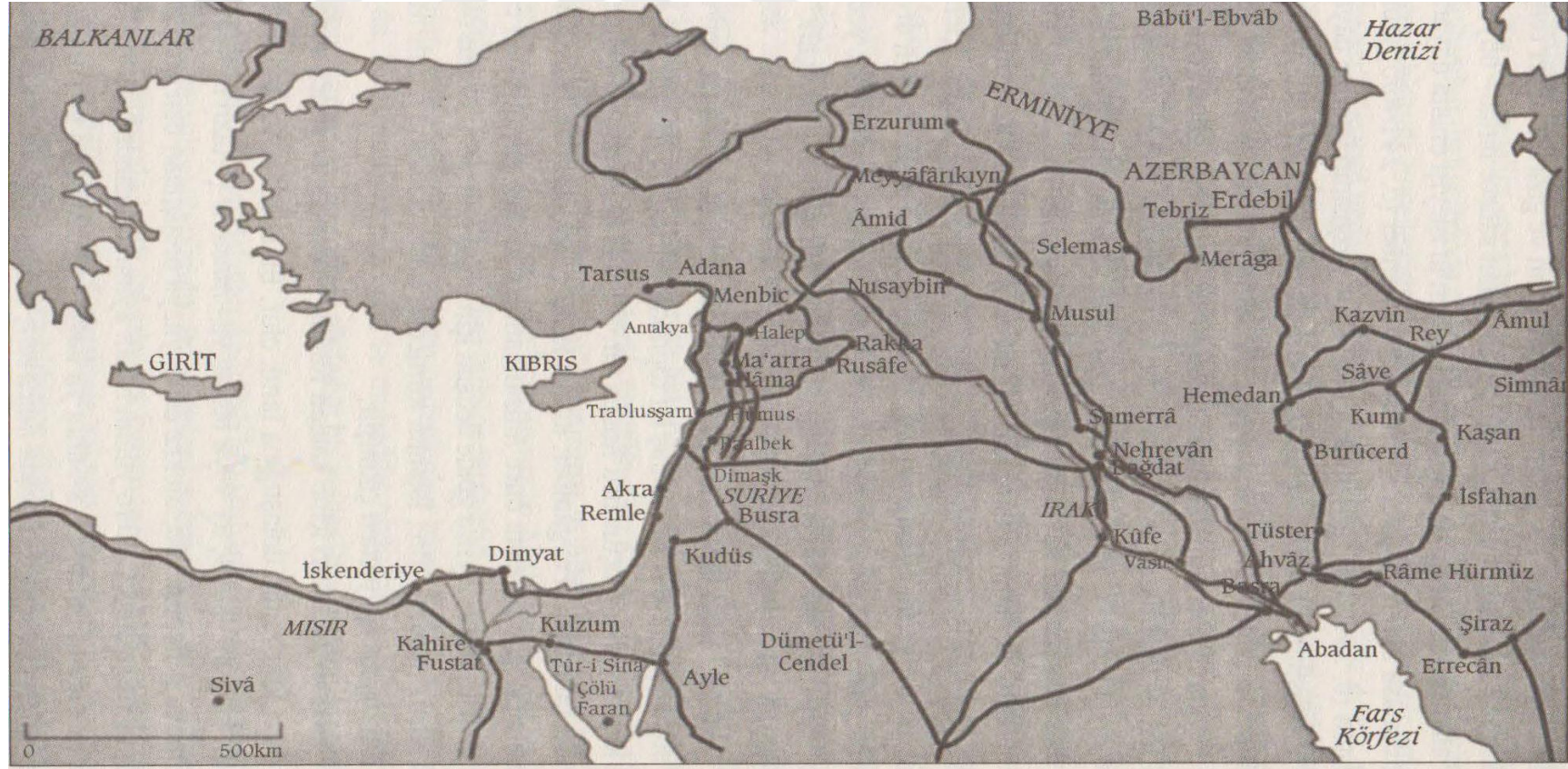
³¹²Renê Grousset, *Bozkır İmparatorluğu* Çeviren M.Reşat Üzmen, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 337-339.

³¹³İbn Haldun, *Mukaddime* 629- 630.

³¹⁴Metin Yılmaz, “Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrir Edildi mi?” Ekev Akademi Dergisi 18, (2004): 319.

³¹⁵Yılmaz, “Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrir Edildi mi?” 319.

Şekil 2.4. :Bağdat, Şam ve Mısır şehirlerine rihle yapan âlimlerin yolculuk güzergâhları

Kaynak: Hourai Touati, *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi* Çeviren Ali Berkay (İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004): 150.

2.5. Dünyada Rihle Metoduna Benzer Uygulamalar

Müslümanlar âlim ve talebelerce Hz. Peygamber (sav.) döneminde Kur'an-ı Kerim ve hadis öğrenme gayesi ile başlayan bu seyahatlerin sistemselsel olarak benzerlerini tarihsel süreçte dünyada farklı alanlarda görmek mümkündür. Özellikle insanoğlu fitraten var olan merak duygusu ile bilmediği yerlerdeki yaşam tarzını öğrenmek içinde seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerde gördükleri ve yaşadıklarını kaleme alarak gezi hikâyeleri yazmışlardır. Bunun yanında ilim öğrenmek, araştırma yapmak, kutsal mekânları ziyaret etmek, ticaret yapmak, diplomatik ilişkiler, düşüncelerini yayma gayesi ile seyahat yapanlar da vardır.

Merak duygusu ve araştırma yapma gayesi ile yolculuk yapan seyyahların, gittikleri yerler hakkında bilgileri kaleme aldığı eserler, seyahatname kültürünü oluşturmuştur. Bu eserlerde seyyahın gittiği yerlerin sosyal, kültürel, idari ve ekonomik tarihi araştırmalarda kaynak değer taşımaktadır. 16. yüzyıldan itibaren seyahatname yazma amacıyla yolculuğa çıkanların sayısının arttığı görülmektedir. Bu alanda çalışma yapan Evliya Çelebi, Miss Pardoe, Mrs. Müller, Thomas Allom, Joseph Pitts ve Pitts Mekke' önemli simaları sayabiliriz.³¹⁶

Batıda ilim öğrenme gayesi ile seyahat edenlerin başında filozoflar gelmektedir. Onlar meşhur hocalardan ders almak, kendini geliştirmek ve farklı fikirleri tartışmak için seyahatler yapmışlardır. Stoacılığın kurucusu Kıbrıslı Zenon, ticaretle uğraşan babası Mnesas'ın Atina ziyaretinden dönerken Skrotesin öğrencisi olan Ksenofon'un eserlerini hediye etmesi ile felsefeye ilgi duymaya başlamıştır. Daha sonra Atina'ya yolculuk yaparak burada Kynik Stipon ve Ksnoktes'ten ders almıştır.³¹⁷ Balasagan yakınında Farab şehrinde dünyaya gelen Farabi, Arapça öğrenebilmek için Bağdat'ta seyahat etmiştir. Aynı zamanda burada Matta b. Yunus'tan mantık dersi almıştır. Daha sonra Harran'a giderek Hristiyan filozof Yuhanna b. Haylan'dan mantık dersi almaya devam etmiştir.³¹⁸ Arkeoloji, astronomi ve antika eşyalar alanında bilimsel araştırma araştırmak için seyahat edenlerde olmuştur. Bu alanda çalışma yapanlara Hamilton, George Wheler ve Charles Fellows örnek verilebilir.³¹⁹

³¹⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Çeviren Zeynep Altok (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 193.

³¹⁷Diogenes Leortios, *Ünlü Filozofların Yaşam Öğretileri* Çeviren Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 114.

³¹⁸Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed B. Muhammed B. Ebû Bekr B. Hallikân, *Vefâyâtü'l Ayân Ebnâü Ebnai'z-Zaman*, Tahkik İhsan Abbas (Beyrut: 1972.) 3: 309-310.

³¹⁹Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, 186.

İslam dinini ve kendi düşüncelerini yaymak için sufilerinde birçok yere seyahat düzenledikleri görülmektedir. İbn'ul Arabi Kuzey Afrika, Anadolu ve Hicaz bölgelerine seyahatler yapmıştır. Özellikle Konya ve çevresine yaptığı seyahatler bu şehirlerin ilim ve kültür merkezi olmasına katkı sağlamıştır. Seyahatleri esnasında çeşitli ders halkalarına katılmıştır. Daha sonra doğu ve batı kültürünün kesim noktası olan Şam'a yerleşmiştir.³²⁰ İbn'ul Arabi'nin Şam'daki takipçileri arasında yer alan Cezayirli Afifüddîn Tilimsânî, medrese tahsilini tamamladıktan sonra tasavvufa yönelip seyahatler yapmıştır. Bu seyahatlerinin biri de Konya'ya gerçekleştirmiştir. Burada İbn'ul Arabi'nin üvey oğlu ve talebesi Sadreddin Konevi ile tanışıp ondan ders almıştır. Sadreddin Konevi ile beraber Şam ve Kahire'ye seyahatler yapmıştır.³²¹ İslam dünyasında önemli simalardan olan Şamlı Abdülganî en- Nablusî, medrese eğitimini tamamladıktan sonra ilmiye sınıfında önemli kişilerle görüşmek için önemli ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yapmıştır.³²² Gerçekleştirdiği seyahatlerin yanında ayrıca o Medine'de yaşayan İbrahim b. Hasan el- Gûrânî İstanbul'da yaşayan Şeyh Feyzullah Efendi, Van'da yaşayan Yahya b. Nuh ile ilmi konularda mektuplaşmıştır.³²³ Mevlânâ Halid'in öğrencilerinde olan Ahmed Süleyman el- Ervâdî'nin Şam'a seyahat ettiği bilinmektedir.³²⁴

Seyahat edenler arasında kutsal mekânları ziyaret etmek için yolculuğa çıkan hacılar önemli bir yere sahiptir. Onlar tabi oldukları dini kitaplarda yer alan kutsal mekânları ziyaret etmek ve ibadet gayesi ile çeşitli seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Bunlara Papaz Edmund Chishull'un İstanbul'a ziyareti ve İngiliz papaz seyyah George Wheler'in Yunanistan ve Türkiye'ye gerçekleştirdiği yolculuklar örnek verilebilir.³²⁵

Devletlerarası diplomatik ilişkileri geliştirmek için farklı ülkelerden birçok diplomatın yaptığı çeşitli ülkelere seyahat ettiği bilinmektedir. Diplomatlar, devlet ilişkileri hakkında kesin ve detaylı bilgilerin yanında gittikleri şehirler hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler kaynak niteliğindedir. Konuyla ilgili olarak Paul Rıcaut, Miss Julia Pardoe, Mr. Sandison ve Mrs Max Georgina Müller'in yaptığı seyahatler örnek

³²⁰Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altın Çağı* (İstanbul: Sufi Kitap, 2015) 7.

³²¹Semih Ceyhan, "Afifüddîn Tilimsânî" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 41 (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012): 163-164.

³²²Alaadin Bekri, *Bir çağın Öncüsü Abdülganî En- Nablusî Hayatı Ve Fikirleri* Çeviren Veysel Uysal (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 120-121.

³²³Bekri, *Bir çağın Öncüsü Abdülganî En- Nablusî Hayatı Ve Fikirleri*, 123.

³²⁴Muhammed Zâhid Kevserî, *İrgâmü'l Merîd Fî Şerhi'n Nazmi'l- Atîd Li Tevessülü'l Mürîd Bi Ricâli't Tarîkati'n Nakşbendiyyeti'l Hâlidîyyeti'z Ziyâiyye* (Kahire: El-Mektebetü'l Ezheriyyeli't-Turâs, 2000), 68.

³²⁵Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, 192.

verilebilir.³²⁶

Ticaret maksadıyla çeşitli şehirlere ve ülkelere tüccarların da seyahat ettiği bilinmektedir. Genellikle seyahat güzergâhları ilim, kültür, ekonomik ve sosyal yönden gelişmiş yerlerdir. Bu kişiler maddi bir kazanç elde ederken aynı zamanda gittikleri yerlerle ilgili notlar tutmuşlar ve buralarda çeşitli ilmi mekânlara katılmışlardır. Bu konuya ilgili John Muray, Walter A. Hawlwy, Marko Polo ve Hac Zeynelâbidîn-i Merâgî örnek verilebilir.³²⁷

³²⁶ Stephane Yerasimos, *Kostantiniyye Ve Ayasofya Hikâyeleri Çeviren Şirin Tekeli*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 192

³²⁷ Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, 185.

III. BÖLÜM

3. MODERN DÖNEM RIHLE HAREKETLERİ

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle ülkeler arasında iş birliği her geçen gün artmaktadır. Bu iş birliği içerisinde siyasi ve ekonomik anlaşmaların yanında nitelikli birey yetiştirmek için eğitim, kültürel ve bilimsel alandaki iş birliklerinin önemli bir yeri vardır. Eğitim, kültürel ve sosyal alanlarda bireysel iş birlikleri yapılıyor olsa da uluslararası boyutta 16 Kasım 1945 tarihinde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 20 ülke tarafından UNESCO'nun kurulmasıyla bu durum uluslararası bir konum kazanmıştır.³²⁸

UNESCO'nun kuruluş amacını incelediğimizde eğitim, bilim sanat, kültür, iletişim ve enformasyon yoluyla, küresel barışın tesisine, fakirliğin ortadan kaldırılmasına, sürdürülebilir kalkınmaya ve paylaşılan ortak değerlere dayalı toplumlar arası diyalog ve barışın gerçekleşmesine katkı sunmak olarak özetlenebilir.³²⁹

Bireylerin eğitim, kültürel ve sosyal alanlarda kendini geliştirebilmesi için en önemli metotlardan biri de eğitim ve öğretim için farklı coğrafyalara yapılan rihlelerdir. Bu bağlamda yükseköğretim kapsamında ulusal ve uluslararası alanda Farabi, Mevlana ve Erasmus gibi öğrenci değişim programları ve hatta ülke genelinde uygulanan yaz okulu programları ve buna bağlı olarak gerçekleşen öğrenci hareketleri de modern dönem rihle hareketleri olarak ifade edilebilir.³³⁰

Eğitim ve öğretim için yapılan bu öğrenci değişim programlarındaki amaç ulusal ve uluslararası işbirliği, imkân ve fırsat eşitliği, eğitimin niteliğinin yükseltilmesi, çok

³²⁸Bekir Güzel, “Mevlana Değişim Programının Lisans Öğrencilerinin Sosyal Kültürel Gelişimine Olan Katkısının Değerlendirilmesi” *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 32, (2015): 486-487.

³²⁹“UNESCO, Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Herita” son güncelleme 31.01.2019 <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> Erişim Tarihi 31.01.2019.

³³⁰ Bkz: Ayhan Öz, Seyyid Sancak, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yaz Okuluyla ilgili Görüşleri (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18, sy.2 (2018): 1020-1040.

kültürlülük, farklı görüş ve ırklara hoş görü içinde olma farklı bilgi ve düşüncelerin aktarılmasıdır.³³¹

Modern dönemde bedensel ve düşünsel rihleyi birleştiren öğrenci ve öğretim görevlileri bilgiyi kaynağından öğrenmek, farklı bölgelerde bulunan meşhur âlimlerden ders almak ve bilgiyi ekonomik bir güç kaynağına dönüştürmek için ulusal ve uluslararası alanda Farabi, Mevlana ve Erasmus gibi öğrenci değişim programlarına başvurmaktadır.

3.1. Farabi Öğrenci Değişim Programı

Bu program ismini İslam dünyasında Muallim-i Sani yani ikinci öğretmen olarak tanınan Fârâbî'den almıştır. 870 yılında Farab şehri yakınlarında Vesic' de dünyaya gelmiştir. Dönemindeki Bağdat, Buhara, Kahire ve Harran gibi önemli ilim beldelerinde çeşitli dersler almış bir Türk bilginidir.³³² Bu program yurt içi yükseköğretim kurumları arasında ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora düzeyinde öğrenci ve öğretim üyesi değişim programıdır. Asgari süresi bir yarıyıl azami süresi iki yarıyıldır. 18 Şubat 2009 tarihli 2547 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiş olup usul ve esasları ve bu yönetmeliğe göre çizilmiştir.³³³ YÖK tarafından ilgili yükseköğretim kurumunda bir komisyon kurularak iş ve işlemleri yürütülmektedir.

İki yükseköğretim kurumu arasında imzalanan protokol ile işlerlik kazanır. İmzalanan bu protokol maddelerinde iki yükseköğretim kurumu akademik olarak karşılıklı birbirini tanınması, öğrenci ve öğretmen değişimi, ders içeriklerinin denkliği, değişime katılan öğrencilerin aldıkları derslerin geçerli sayılması, bu programın yürütülmesi için görev dağılımı konularına yer verilir. Dengeli ve etkin bir işbirliği içerisinde iş ve işlemler yürütülür.

Bu programdaki amaç yükseköğretim kurumları arasında rihle metodunu canlandırmak, meşhur hocalardan ders almak, öğrenci ve öğreticilerin farklı bir ortamda farklı hocalar ile eğitimlerine devam etmesini sağlamak, öğrencilerin motivasyonunu arttırmak, yükseköğretim kurumunun tanıtılmasını sağlamak, sosyal ve kültürel ilmi

³³¹ Ayla Bayık, “Kültürlerarası Çok Kültürlü Hemşirelik Eğitimi” Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokul Dergisi 2, (2008): 92-102. Bkz: Seyyid Sancak, “Kur'an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde “Empati” Kavramı”, dergıabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Cilt:3, Yıl:3, Sayı:6, (2015): 42-7.

³³² Ayşad Güdekli, *Farabi Değişim Programı El Kitabı*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Matbaası, 2013), 1.

³³³ Güdekli, *Farabi Değişim Programı El Kitabı*, 9.

birikimin kurumlar arasında taşınmasına yardımcı olmak, donanımlı eğitim kurumları ile daha verimli eğitim- öğretim faaliyeti gerçekleşmesini sağlamaktır.

3.1.1. Öğrenci Kabul ve Şartları

Farabi değişim programı iki yükseköğretim kurumu arasında imzalandıktan sonra her iki yükseköğretim kurumunun sitesinden 15 gün süre duyuru yapılır. Öğrenci başvurusu kontenjandan fazla olması durumunda not ortalaması dikkate alınmaktadır. Genel not ortalaması ön lisans ve lisans 'ta 2,0; yüksek lisans ve doktora 2,5'dan az olmaması gerekmektedir. Farabi programına aday başvurusu için: başvuru formu, not çizelgesi, yabancı dil muafiyet belgesi, SGK aylık pirim ve hizmet belgesi, çalışma ve bildirim dilekçesi, nüfus cüzdan fotokopisi gerekmektedir. Bu belgeler Farabi Kurum Koordinatörlüğü tarafından incelenerek değerlendirilir. Bu programa kabul edilen öğrenciler 15 Mayıs tarihine kadar YÖK Farabi Koordinasyon Birimi'ne üst yazı ile bildirilir. Kabul edilen öğrenciler kurumuna başvuru yaparak öğretim protokolünde yer alan dersleri seçerler. 15 günlük süre zarfında ders ekleme ve silme yapabilirler. Ayrıca Farabi değişim programına katılan öğrencilere güz yarıyılı için 4; bahar yarıyılı için 4, toplamda 8 ay burs ödenir.³³⁴

Farabi değişim programını tamamlayan öğrenciler not çizelgeleri ve katılım belgesini kabul eden yükseköğretim kurumu tarafından öğrencinin kendi kurumuna gönderir. Öğrencinin not çizelgesine gönderilen notlar işlenerek kendi kurumunda öğrenimine devam etmektedir.

3.1.2. Farabi Değişim Programı İstatistikleri

Ülkemizde 186 tane üniversite vardır. Farabi değişim programı iki yükseköğretim kurumu arasında imzalanan bir protokol neticesinde gerçekleştiği için çalışmamızda süreç olarak uzun bir süreyi almamız mümkün olmadığından YÖK istatistiksel verilerinden yararlanarak örneklem mahiyetinde 2013 ile 2019 eğitim öğretim yılları arasını ele alıp Farabi değişim programına katılan birey sayılarına yer verdik.

³³⁴Güdekli, *Farabi Değişim Programı El Kitabı*, 31.

Tablo 3.1. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Farabi Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları

2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arasında Farabi Değişim Programlarına Öğrenci ve Akademik Personel Sayıları						
Öğretim Yılları	Farabi Giden			Farabi Gelen		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2013-2014	2429	3459	5888	2430	3469	5899
2014-2015	2164	3511	5675	2184	3526	5710
2015-2016	1226	2035	3261	1237	2047	3284
2016-2017	967	1659	2626	967	1659	2626
2017-2018	980	1616	2596	980	1616	2596
2018-2019	787	1249	2036	1297	1882	3179
Genel Toplam	7327	13529	20856	9095	14199	23294

Kaynak: YÖK istatistiksel verilerinden elde edilmiştir. YÖK Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci Değişim Programları İstatistikler Bölümü analiz edilerek alınmıştır. <https://istatistik.yok.gov.trErişim> Tarihi:21.06.2019.

Türkiye geneli Farabi değişim programına katılan öğrencilerin% 43'ü erkek iken, %57'i bayandır. Öğretim yılları incelendiğinde süreç içerisinde bu programa katılan öğrencilerin sayısında bir düşüş olduğu gözükmemektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav.) döneminde rihleleri incelediğimizde erkek sayısı fazla iken bayan ismine ulaşamadık. Modern dönemde teknolojik imkânların artması, yolculukta güvenli ortamların kurulması modern dönem rihlelerden biri diyebileceğimiz Farabi öğrenci değişim programına katılımda bayan sayısı erkek sayısından daha yüksek olduğu görülmektedir. Ayrıca 2013-2019 yılları arasında Farabi öğrenci programına katılan öğrencilerin yıllara göre azaldığı gözükmemektedir. Bu program ulusal anlamda yükseköğretim kurumları arasında gerçekleştirildiği için süreç içerisinde üniversitelerin ilmi, kültürel ve siyasi anlamda bir standartta ulaştığı düşünülebilir.

3.2. Mevlana Öğrenci Değişim Programı

Programa adını Mevlana lakabıyla tanınan Muhammed Celalettin' den almıştır. Horasan'ın Belh şehrinde 1207'de doğmuştur. Batılı kaynaklarda Rumi ismiyle tanınmaktadır. Mevlana XIII. Yüzyılda kapsayıcı bir metot izleyerek bunu eserlerine

yansıtmış ve tüm dünya tarafından tanınmıştır. 2007 yılını UNESCO “Mevlana ve Hoşgörü Yılı” ilan edilmiştir.

Yurt içinde eğitim veren yükseköğretim kurumları ile ve genelde yurt dışında Avrupa Birliği’ne üye olmayan ülkelerde eğitim veren yükseköğretim kurumları arasında imzalanan protokol kapsamında yapılan öğrenci ve öğretim görevlisi değişim programıdır. 23 Ağustos 2011 tarihli ve 28034 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan Yönetmelikle yürürlüğe girmiştir. Öğrencilerde asgari süre bir azami süre iki yarıyıldır. Öğretim görevlilerinde asgari süre bir hafta azami süre üç aydır. İş ve işlemler yükseköğretim kurumlarında kurulan Mevlana Değişim Koordinatörlüğü tarafından yürütülür. Bu değişim programına başvurulur uygun görülüp kabul edilen öğrenci ve öğretim elemanlarının masrafları ve öğrenci bursları YÖK bütçesinden karşılanır.³³⁵

Mevlana değişim programının amacı; yükseköğretim açısından ülkemizi cazip hale getirmek, akademik kapasite ve değişimi arttırmak, bilgiyi kaynağından öğrenmek, bilgiyi ekonomik bir güç olarak kullanmak, dil gelişimini sağlamak, küresel düzeyde sosyal kültürel mirasın aktarılmasını sağlamak, farklı görüş ve düşüncelere saygılı ve hoşgörülü bir ortam sağlamaktır. Ayrıca bu program ile kendine güvenen, analitik bakış açısında, rekabet duygusu güçlü küresel bilinç ve sorumluluğuna sahip, donanımlı öğrenciler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.³³⁶

3.2.1. Öğrenci Kabul ve Şartları

Mevlana değişim programına kaydının olduğu yükseköğretim kurumuyla imzalanan protokol neticesinde ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora öğrencileri ile öğretim elemanları faydalanabilmektedir. Başvuru yapan ön lisans ve lisans öğrencilerin genel not ortalaması en az 2,5; yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin en az 3,00 olması gerekir. Belirlenen kontenjan neticesinde öğrencilerin sıralaması %50 dil puanı ve %50 not ortalamasına göre belirlenir. Bu programa ön lisans, lisans, programlarında okuyan öğrenciler hazırlık ve birinci sınıfta ise; yüksek lisans ve doktora öğrencileri bilimsel hazırlık sınıfında ise bu programdan faydalanması mümkün değildir. Mevlana değişim programı ile yurt içine ve yurt dışında eğitim gören öğrenciler sene ve ya

³³⁵YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü, *Mevlana Değişim Programı Kitapçığı*, (Ankara: YÖK, 2015), 1-12. <https://mevlana.yok.gov.tr/Documents/Anasayfa/Mevlana-Kitapcik-Yeni-08.06.2015-%C4%B0-istatistiksiz-pdf-Erişim-Tarihi:21.06.2019>.

³³⁶YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü, *Mevlana Değişim Programı Kitapçığı*, 3.

dönem kaybına uğramazlar. İmzalanan öğrenci değişim protokolüne göre denk sayılırlar.³³⁷

3.2.2. Mevlana Değişim Programı İstatistikleri

Ülkemizde 186 tane üniversite vardır. Mevlana değişim programı iki yükseköğretim kurumu arasında imzalanan bir protokol neticesinde gerçekleştiği için çalışmamızda süreç olarak uzun bir süreyi almamız mümkün olmadığından YÖK istatistiksel verilerinden yararlanarak örneklem mahiyetinde 2013 ile 2019 eğitim öğretim yılları arasını ele alıp Mevlana değişim programına katılan birey sayılarına yer verdik.

Tablo 3.2. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Mevlana Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları

2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arasında Mevlana Değişim Programlarına Katılan Öğrenci ve Akademik Personel Sayıları						
Öğretim Yılları	Mevlana Giden			Mevlana Gelen		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2013-2014	14	19	33	39	54	93
2014-2015	36	29	65	174	273	447
2015-2016	7	10	17	110	257	367
2016-2017	28	29	57	102	184	286
2017-2018	22	29	51	119	224	343
2018-2019	39	71	110	120	238	358
Genel Toplam	146	187	333	664	1230	1894

Kaynak: YÖK istatistiksel verilerinden elde edilmiştir. YÖK Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci Değişim Programları İstatistikler Bölümü analiz edilerek alınmıştır. <https://istatistik.yok.gov.tr>Erişim Tarihi:21.06.2019.

Türkiye geneli Mevlana değişim programına katılan öğrencilerin % 37'si erkek iken, %63 'ü bayandır. Öğretim yılları incelendiğinde süreç içerisinde bu programa katılan öğrencilerin sayısında düzensiz bir artışın olduğu gözükmemektedir. YÖK istatistik verilerini incelediğimizde³³⁸ Mevlana değişim programıyla ülkemize gelen öğrenci sayısı fazla iken ülkemizden bu programa katılan öğrenci sayısı azdır. Bunun nedeni bu

³³⁷YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü, *Mevlana Değişim Programı Kitapçığı*, 1-12.

³³⁸YÖK Bilgi Yönetim Sistemi, "Öğrenci Değişim Programları İstatistikler Bölümü" analiz edilerek alınmıştır. <https://istatistik.yok.gov.tr>Erişim Tarihi: 21.06.2019.

programın ülkemiz ile genellikle Avrupa Birliği'ne üye olmayan ve gelişmemiş ülkeler arasında yapılmasıdır. Bu durum eğitim, kültür, ekonomi ve sosyal alanlarda ülkemizin bazı ülkelere iyi konumda ve cazibe merkezi olduğunu bize göstermektedir. Öğrenci ve öğretim görevlilerinin ilim, kültür ve sosyal alanlarda daha gelişmiş yerlerde bulunan üniversiteleri talep ettiklerini görmekteyiz. Bu durumu etkileyen sebepler hicri üç yüzyılda Mekke, Medine, Şam, Bağdat, Kufe ve Basra gibi önemli rihle merkezler oluşmasında etki eden sebeplerle benzerlik göstermektedir.

3.3. Erasmus Öğrenci Değişim Programı

Erasmus programı ismini Hollandalı edebiyat ve ilahiyat araştırmacısı Desiderius Erasmus'tan almıştır. Erasmus programı 1976 yılında eğitim alanında hazırlanan faaliyet sonucu pilot uygulama olarak başlatılmış olup 1 Temmuz 1987 ile 30 Haziran 1990 tarihleri arasında tamamlanmıştır.³³⁹

Avrupa Birliği'nin okul eğitimin yükseköğretime geçiş ve yeni teknolojik gelişmeleri ele alan genel eğitim programı Sokrates programı içerisine 1995-2000 yılları arasında Erasmus programı da alınmıştır. Sokrates programının amacı, eğitimde özgürlük, işbirliği, uzaktan eğitim, Avrupa dillerinin özelliklerini öğrenmek ve eğitimde yeni materyaller geliştirmektir.³⁴⁰

Avrupa ülkeleri arasında farklı kalitede eğitim veren yükseköğretim kurumu vardır. Bu soruna çözüm bulabilmek için uzun vadede Avrupa'da ortak yükseköğretim kurumları oluşturulmak istenmiştir. On beş Avrupa ülkesinin katılımıyla Bologna bildirisi imzalanarak bu sorunu çözmek için ilk basamak atılmıştır. Diğer Avrupa ülkelerin de katılımıyla bu program yaygınlaşıp sistematik hale gelmiştir. Bu programın amacı ırka bağlı kalmadan eğitim veren, birbiriyle uyumlu ve işbirliği içerisinde yükseköğretim kurumları oluşturmaktır. Erasmus programı 1998 yılında Bologna sürecine dâhil edilmiştir.³⁴¹ 2001 yılında ülkemizde bu programa katılmıştır.³⁴²

Erasmus programı, Avrupa Birliği tarafından yürütülmektedir. Katılımcı olarak otuz yedi ülke vardır. Bu öğrenci değişim programı yurt dışında genelde Avrupa

³³⁹ Özdem Güven, *Yüksek Öğretim Kurumlarında Erasmus Programının Değerlendirilmesi (Giresun Örneği)* (Ankara: Pegem Akademi, 2013), 19: 61-98.

³⁴⁰ Salih Zeki Genç, "Avrupa Birliği Eğitim Politikaları Ve Türkiye" *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, (2015), 318-319. (317-330)

³⁴¹ H. Bayrakçı Süngü, "M. Bolonya Süreci Sonrası Yükseköğretimde Akredisyon Çalışmaları" *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 8, (2010), 895-912.

³⁴² Mehmet Metin Arslan ve Harun Bahadır, "Bologna Süreci Ve Türkiye" *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2, (2007), 223- 224.

Birliği'ne üye olan ÷lkelerde eğitim veren yükseköğretim kurumları arasında yapılan anlaşmalar neticesinde öğrenim ve mesleki eğitim alanında staj hareketliliğini kapsayan tam zamanlı öğrenci değişim programıdır. Bu programa ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri katılabilirler. Asgari ve azami süre akademik kademeye göre değişmekle beraber 3 ile 12 ay arasındadır. Ön lisans ve lisans birinci sınıf öğrencileri ve mezun olanlar bu programdan yararlanamazlar. Erasmus programının hedef alanına ilişkin eylem planları; ortak program geliştirebilme, öğrenci değişimi, akademik uzmanlık, ilgili yükseköğretim kurumları arasında dersler arası denklik ve dil kurslarından oluşmaktadır.³⁴³

3.3.1. Erasmus Öğrenci Değişim Programı Öğrenci Kabul ve Şartları

Programa öğrenci kabulü yükseköğretim kurumu tarafından yapılan seçimle belirlenir. Yükseköğretim kurumunda fakülte bazında kontenjanlar belirlenip ilan edilir. En yüksek puandan öğrenciden en düşük puan alan öğrenci arası sıralama yapılır. Erasmus öğrenci programına katılabilmesi için öğrencinin yükseköğretim programında örgün bir kademede okuyor olması gerekir. Öğrencinin birinci kademede en az 2.20; ikinci ve üçüncü kademede en az 2.50 genel not ortalamasına ve öğrenci hareketliliği için yeterli sayıda ECTS kredi yükümlüsü olması gerekir.³⁴⁴

Programa başvuru yapan öğrencilerin sıralanmasında ölçüt olarak %50 genel not ortalaması, % 50 dil sınavı temel alınır. Ayrıca şehit ve gazi çocuklarına +15 puan, engelli öğrencilere +10 puan, bakım veya barınma kararı alınmış öğrencilere +10 puan verilir. Başvurusu kabul edilen öğrencilere hibe ve dil eğitimi için kurs desteği sağlanır. Öğrenci Erasmus programının bitiminde kayıtlı olduğu yükseköğretim kurumuna katılım belgesi, not dökümü, çevrim içi dil sınavı not sonuç belgesini teslim ederek iki yükseköğretim kurumu arasında yapılan protokol neticesinde belirlenen derslerden muaf olur. Daha sonra eğitimine kaldığı yerden devam eder.³⁴⁵

Erasmus programının amacı, Avrupa Birliği ÷lkeleri ile iş birliği sağlamak, üniversiteler bazında eğitimi arttırmak, farklı kültür ve yaşam alanları tanımak, öğrenciler dil eğitimi desteği, mesleki gelişimi sağlamak, motivasyon ve deneyim

³⁴³Ulusal Ajans “ Öğrenci Değişim Oranı” (Online) Erişim Adresi:www.au.gov.tr, Erişim Tarihi 28.05.2019.

³⁴⁴Avrupa Komisyonunun ECTS Rehberine göre yeterli sayı bir yıllık 60AKTS kredidir.

³⁴⁵YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü, YÖK Erasmus Uygulama El Kitabı (Ankara: YÖK Koordinatörlüğü Yay, 2008), 4-26.

kazandırmaktır.³⁴⁶ Özellikle öğrenilmek istenilen dilin kendi kültürü içerisinde öğrenilmesi bilgilerinin daha kalıcı olabilmesini sağlamaktadır. Bu durum diğer Müslüman eyaletlerden saf ve duru Arap dilini öğrenme amaçlı bazı âlimlerin çölde bedevilerin yanına rihle yaparak gösterdikleri çaba ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca bilginin kaynağına giderek farklı mekânda yaşayan, farklı millet, din ve düşünceye sahip âlimlerden ders alma, bilginin ekonomik gücünü kullanma gayesi de ilk dönem rihlelerle benzerlik gösterir.

3.3.2. Erasmus Öğrenci Değişim Programı İstatiksel Veriler

Ülkemizde 186 tane üniversite vardır. Erasmus değişim programı iki yükseköğretim kurumu arasında imzalanan bir protokol neticesinde gerçekleştiği için çalışmamızda süreç olarak uzun bir süreyi almamız mümkün olmadığından YÖK istatistiksel verilerinden yararlanarak örneklem mahiyetinde 2013 ile 2019 eğitim öğretim yılları arasını ele alıp Erasmus değişim programına katılan birey sayılarına yer verdik.

Tablo 3.3. : 2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arası Erasmus Değişim Programına Katılan Öğrenci Sayıları

2013-2019 Eğitim Öğretim Yılları Arasında Erasmus Değişim Programına Katılan Öğrenci ve Akademik Personel Sayıları						
Öğretim Yılları	Erasmus Giden			Erasmus Gelen		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2013-2014	1854	1958	3812	879	1325	2204
2014-2015	1304	1353	2657	1748	2390	4138
2015-2016	572	755	1327	2367	1714	4081
2016-2017	1791	1903	3694	1430	1894	3324
2017-2018	2197	2142	4339	1001	1435	2436
2018-2019	2836	2878	5714	1264	1791	3055
Genel Toplam	10554	12512	23066	8689	10549	19238

Kaynak: YÖK istatistiksel verilerinden elde edilmiştir. YÖK Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci Değişim Programları İstatistikler Bölümü analiz edilerek alınmıştır. <https://istatistik.yok.gov.tr>Erişim Tarihi:21.06.2019.

³⁴⁶Özlem Bağcı, “Erasmus+ KA103 Hareketlilik Programını Öğrenci Ve Koordinatör Görüşlerinin Değerlendirilmesi” Türkiye Eğitim Dergisi 3: (2018): 54-76.

Türkiye geneli Erasmus değişim programına katılan öğrencilerin % 46'si erkek iken, % 54'ü bayandır. Erasmus programına katılanlar arasında bayan sayısının fazla olma nedeni bayanların üniversitede okuma oranının artması ve bu programa katılanlar için güvenilir yolculuk, eğitim ve barınma imkânlarının sağlanmasıdır. Öğretim yılları incelendiğinde süreç içerisinde bu programa katılan öğrencilerin sayısında düzensiz bir artışın olduğu gözükmemektedir. Ayrıca ülkemize Erasmus öğrenci değişim programıyla gidenlerin sayısı yurt dışına ülkemizden gelenlerin sayısından yüksektir. Bu durum ülkemizin uluslararası alanda bir rihle merkezi olarak ülkemizin yeterince tanıtılmadığı ve ülkemizde beyin göçünün yaşandığının göstergelerindendir.

Farabi Mevlana ve Erasmus gibi öğrenci değişim programlarına katılımın ve kalitenin üst seviyede olabilmesi için;

- İlim talebelerini Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programları hakkında bilinçlendirilmelidir. Bu programları tanıtıcı seminerler, bilgilendirme toplantıları düzenlenmelidir.
- Nitel ve nicel araştırma yöntemleri kullanılarak Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programlarından yararlanan öğrencilerin ve personelin karşılaştıkları sorunlar detaylı bir şekilde incelenmelidir.
- Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programlarıyla ulusal veya uluslararası farklı mekânlara giden öğrencilere ve personellere yönelik oryantasyon çalışması yapılmalıdır.
- Öğrenci ve personelin barınma imkânları ulusal ve uluslararası yükseköğretim kurumları arasında koordinasyon sağlanarak çözümlenmelidir.
- Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programları çerçevesinde sağlanan bursların yeterli düzeyde ve belirlenen tarihlere uyularak öğrenci ve personelin hesaplarına aktarılmalıdır.
- Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programlarına daha fazla öğrenci ve personel faydalanması için kontenjanlar arttırılmalıdır.
- Öğrenci değişim programları ile farklı coğrafyaya giden ilim talebelerine bu faaliyeti dini ve milli bir hizmet aracı olarak benimsetilmesi için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.
- Uluslararası öğrenci değişim programları mili ve manevi değerleri dikkate alarak ortak kültürüne uygun olarak dizayn edilmelidir.³⁴⁷

³⁴⁷Veli Aba, "Kadim Bir Gelenek Olan Rihlenin Günümüz Öğrenci Değişim Programları Çerçevesinde Yeniden İnşasının Din Eğitimi Ve Öğretimi Açısından Motivasyon Değeri" Din Eğitiminde Motivasyon Ve Verimlilik İçinde, Ed. Mehmet Bahçekapılı (Balıkesir: Petek Ofset,2017), 189.

- Gündemimizde olan Covid-19 virüsü nedeniyle Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programları uzaktan erişim yoluyla gerçekleştirilebilir.

3.4. İslam Eğitim Tarihinde Rihle Metodunun Günümüz Öğrenci Değişim Programlarıyla Mukayesesi

İslam eğitim tarihinde köklü bir geleneğe sahip olan rihle metodu ile günümüzde Farabi, Erasmus ve Mevlana gibi öğrenci değişim programları arasında gaye ve sistemsal olarak bir benzerlik vardır. Amaç, kapsam, sonuç bakımında rihle faaliyeti ve Farabi, Erasmus ve Mevlana gibi öğrenci değişim programlarını karşılaştırdığımızda şunları görmekteyiz:

- Rihle faaliyetinin çıkış amacı Kur'an-ı Kerim ayetlerini ve hadisleri öğrenmek iken, günümüzdeki öğrenci değişim programlarının çıkış sebepleri dil eğitimi, öğrenci motivasyonu, öz güven, sosyal ve kültürel alış-veriş, yükseköğretim kurumlarının tanıtılması ve öğrenciyi kendi alanında donanımlı hale getirmektir.
- Rihle metodu din eğitimi metodu olarak gözükmektedir.
- Rihle faaliyeti genel anlamda İslam ülkeleri ile sınırlı iken öğrenci değişim programları evrensel bir yapıdadır.
- Rihle metodunda âlimlerin meşakkatli ve uzun yolculukları, açlık ve susuzlukları, eğitim ve öğretim anlamında gösterdikleri çaba ve emek günümüz öğrenci değişim programlarına nazaran daha samimidir.
- Öğrenci değişim programları ve rihle faaliyetinde farklı kültürlerle karşılaşıldığı için kültürel ağ ve iletişim önemli bir yere sahiptir.
- Her iki faaliyette de tecrübî bilgilerin aktarılması söz konusudur.
- Öğrenci değişim programları yasal sınırlılıkları içinde devlet eliyle sistemsal olarak gerçekleştirirken rihle faaliyeti sistemsal olmayıp ve şahsi olarak yapılmaktadır.
- Öğrenci değişim programlarında devlet eliyle öğrencilere yeme, içme, barınma ve burs imkânları sunulurken rihle faaliyetinde bu yükümlülük bireylerin omuzlarına yüklenmiştir.
- Teknolojinin gelişmesiyle değişim programlarına kabul edilen öğrencilerin ulaşımı daha hızlı ve çevresel olarak dar iken rihle faaliyetindeki yolculuklar daha uzun ve çevresel olarak daha geniş bir alana hitap etmektedir.

- Günümüzde öğrenci değişim programlarının amaçlarına ulaşabilmesi için öğrencinin aktif olması ve yaparak yaşayarak öğrendiklerini kalıcı hale getirirken aynı durum rihle faaliyetinde de söz konusudur.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

İlim tahsili için bir takım engelleri aşmak ve dünyevi meşguliyeti azaltmak gerekir. Bu nedenle geçmiş zamanda öğrenciler genellikle ilim tahsili için gurbeti seçmişler, doğup büyüdüğü mekânları terk etmişlerdir. Çünkü kişinin kendisini ilimden farklı şeylerle meşgul etmesi gerçekleri kavrama ve meselelerin derinliğine inilmesini zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı ilim talebeleri doğup büyüdüğü mekânları terk edip bilginin peşine düşmüşlerdir. İslam âlemini tek bir ülke haline getirmişlerdir. Böylece ilmi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda bir canlılık meydana gelmiştir.

Köklü bir geleneğe sahip rihle faaliyeti Hz. Peygamber (sav.) döneminde İslam dininin temel esasları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerin eğitim-öğretimi ile başlamıştır. Dini ilimleri öğrenme ve doğruluğunu araştırma ve önemli hocalardan ders alma gayesiyle süreç içerisinde âlimler ve ilim talebeleri çeşitli mekânlara rihleler gerçekleştirmişlerdir. Hicri V. yüzyılda önemli öğretmenlerin bünyesinde barındıran şehirlerin ve medreselerin kurulmasıyla bir tek hocanın peşinden yapılan rihleler yerini bu önemli medreselerde ve ilgili şehirlerde yaşayan hocalardan ders almak için yapılan rihlelere bırakmıştır. Böylece rihle metodu daha merkeziyetçi bir hale dönüşerek önemli rihle merkezlerinin temelini atılmasına vesile olmuştur.

Ulusal ve uluslararası gerçekleşen rihleler birlikte eğitim ve öğretim asıl mekânında ve gönüllülük esasına binaen katılan öğrencilerin olması hedeflenen kazanımın daha kısa sürede elde edilmesini ve kaliteli olmasını sağlamıştır. Ayrıca bilginin birincil kaynaktan ulaşarak görsel ve işitsel materyallerle birlikte öğrencinin hazırbulunuşluk seviyesinin arttırılmasını, kavramların somutlaştırılmasını ve dikkatin canlı tutmasını sağlamaktadır. Böylece öğrenme daha kalıcı izli hale gelmiştir.

Dini ilimlerin öğrenimi için gerçekleşen rihlelere zamanla müşahede ve deney metoduyla başka milletlerin dilleri, kültürleri öğrenme gayesi de eklenerek³⁴⁸ genel eğitim öğretimde ilmi bir metot haline gelmiştir. Ayrıca ilk dönem rihleler, ravinin durumunun araştırılması ve bilginin kaynağının temellendirilmesi günümüzde dipnot tekniğinin gelişmesine, hadis müzakeresi için şehirden şehre gerçekleşen rihleler, günümüzdeki ilmi kongrelerin, konferansların ve sempozyumların orijinal temellerini atmış ve âlimlerin birbiriyle tanışmalarını sağlayarak ülkeler arasında ilmi bağların güçlenmesini sağlamıştır.

İlim için rihle yapan talebe farklı mekânlarda ve farklı öğretmenden ders alma imkânı olduğundan kendisini daha donanımlı yetiştirebilmektedir. Nitekim İbn Haldun Mukaddimesinde rihle konusunda uzun bahsederek özetle şunları vurgulamıştır: *“rihle son derece faydalıdır. Çünkü insanın bilgi, ahlak ve fazilet, bazen öğretmenlerden öğrenmek ve onların telkini ile bazen ehil olan birisini taklit etmek ve onunla karşı karşıya gelmek suretiyle alırlar. Rihle talebenin hocalarının çokluğunu ifade eder. O her hocadan ayrı bir bilgi alır. Öğretmenin çokluğu nispetinde elde edilen alışkanlık ve meleke daha sağlam olur.”*³⁴⁹

Günümüzde kalitesi ispatlanmış kurumlarda öğrenim görmek ve ünlü uzmanlardan ders almanın ilim talebesine sağlayacağı kişisel, ilmi ve kültürel getirisinin yanında sosyal ve iş ortamlarında kendisine güven ve olumlu bir bakış açısı sunmaktadır. Bunu gerçekleştirmenin en güzel yolu ulusal ve uluslararası alanlarda isim yapmış üniversitelerde öğrenim görmektir.³⁵⁰ Bu amaca binaen günümüzde ulusal ve uluslararası alanda Farabi, Mevlana ve Erasmus gibi çeşitli öğrenci değişim programları vardır. Bu programlar İslam eğitim tarihinde unutulmaya yüz tutmuş rihle geleneğini canlandırmaya yönelik bir faaliyet olarak da görülebilir. Çünkü birbirini tamamlayan bir süreç olan eğitim faaliyeti geçmişten soyutlanması mümkün değildir.

Modern dünyada bir ülkenin gücü bilgiye ulaşan ve onu kullanan bireylerin sayısı ile doğru orantılıdır. Günümüzde çağın koşullarını bilen, ileri görüşlü, farklı görüş ve fikirlere açık, toplumsal barışa katkı sağlayacak eğitilmiş insan ihtiyacı ön plana çıkmaktadır.³⁵¹ Bu ihtiyacı gidermenin çözümü ise ulusal-uluslararası işbirliğini

³⁴⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1938), 181.

³⁴⁹ İbn Haldun, *Mukaddime* Çeviren Kadiri Ugan, (İstanbul: Dergah Yayınları. 1968), 3: 162-164.

³⁵⁰ Habib Nazlıgöl, “Sebeup Ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları” Hikmet Yurdu 6, (2013): 25-26.

³⁵¹ Seyyid Sancak ve Kamil Çoştı, “Toplumsal Barış ve Uzlaş Kültürüne Katkıları Açısından İDKAB Programında Benimsenen “Kur’an Merkezli Öğrenme-Öğretme Anlayışı”nın İmkân ve Sınırlıkları”, Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu içinde ed. Nazan Kahraman ve Dğr., (Ankara, KIBATEK, 2017): 437-447.

ve modern dönem rihleleri ortaya çıkarmaktadır. Buna binaen ülkemizde modern rihleler diyebileceğimiz Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programları canlılığını korumaktadır. 2013-2019 eğitim öğretim tarihleri arası Türkiye geneli Farabi, Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programlarına başvuran öğrencilerin %9'u Ön Lisans, % 62'si Lisans, % 16'sı Yüksek Lisans ve % 13' ü Doktora kademelerinde öğrenim görmektedir. Ayrıca 2013-2019 tarihleri arasında öğrenci Farabi, Mevlana ve Erasmus değişim programına başvuran öğrencilerin alan dağılımını incelediğimizde % 8'si Sağlık Bilimlerinde, % 43'si Eğitim Bilimlerinde, % 17' si Fen Bilimlerinde, %32 si Sosyal Bilimlerde öğrenim görmektedir.³⁵²

Modern dönem rihleleri diyebileceğimiz Farabi Mevlana ve Erasmus öğrenci değişim programlarına katılan öğrencilere, motivasyon, yabancı dili yerinde öğrenme, kendi kültürünü daha iyi tanıyabilme, farklı kültürleri tanıma, çok kültürlü ortamda ders işleme, kendine güven akademik zenginlik, bilgiyi kaynağından alma ve bilgiyi ekonomik güce çevirebilme gibi kazanımlarını elde edebilmektedir. Bu değişim programına katılan personeller ise, yurt dışında kısa veya uzun süreli eğitim verme, uluslar arası alanda meslektaşları ile diyalog içerisinde projeler ortaya koyabilme, mesleki özgüven ve motivasyon, farklı kültürleri tanıma ve kendi kültürünü tanıtmaya gibi kazanımları elde edebilmektedir. Öğrenci değişim programlarına fiziki olarak ev sahipliği yapan üniversitelerin kazanımları ise, üniversiteler arası rekabet, ulusal ve uluslararası tecrübe, çok kültürlü ortamda eğitim, kültürler arası diyalog, üniversitelerin tanıtımı ve cazip hale getirilmesi, araştırma ve bilimin oluşmasına katkı, kendini yenileme, ekip ruhunun kazanılmasını sağlama, öğrenci profilinde çeşitlilik, projeler ve ek kaynak temini sunmaktadır. Ayrıca öğrenci değişim programlarının gerçekleştiği ilgili toplumlarda ülkenin tanıtımı, ana dilinin yaygınlaşması, diğer ülkelerle entegrasyon, üniversitelerin bulunduğu şehre ekonomik ve kültürel zenginliğin kazandırılması, eğitim kalitesinin artırılması ve kültürel etkileşim gibi kazanımları elde edebilmektedir.

³⁵²<https://istatistik.yok.gov.tr> Erişim Tarihi:21.06.2019.

KAYNAKÇA

Aba, Veli. “Kadim Bir Gelenek Olan Rihlenin Günümüz Öğrenci Değişim Programları Çerçevesinde Yeniden İnşasının Din Eğitimi ve Öğretimi Açısından Motivasyon Değeri.” *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik* içinde editör Mehmet Bahçekapılı, 177-199, Balıkesir: Petek Ofset, 2017.

Açıkgöz, Kamile. *Aktif Öğrenme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınlar, 2004.

Akbulut, Turgay. “İlk Öğretim Okullarında Görevli Öğretmenlerin Soru Sorma Becerilerinin Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi.” Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Akdoğan, Mustafa. “Ebu’s Şeyh’in Hayatı, Hadisçilik Faaliyetleri ve Eserleri.” *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, (2017): 582-598.

Akın, Hanefi. *Sahih-i Müslim Muhtasar*. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2018.

Akseki, Hamdi. *İslam Dini*. İstanbul: Yeni Akım Yayınları, 2014.

Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi-Model Strateji Yöntem ve Teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Alaylıoğlu, Ruşen ve A. Ferhan Oğuzkan. *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1976.

Alkan, Cevat. *Eğitim Teknolojileri Kuramlar ve Yöntemler*. Ankara: Anı Yayıncık, 1977.

Altaş, Nurullah. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara:

Arslan, Mehmet Metin ve Harun Bahadır. “Bologna Süreci ve Türkiye.” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2, (2007): 222- 229.

Arslantürk, Zeki. *Araştırma Metot ve Tenkitleri*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2004.

Atar, Fahrettin. *İslam Adliye Teşkilatı*. Ankara: DİB Yayınları, 1979.

Aydın Mehmet Zeki. “Aktif Öğretim Yöntemlerinden Buldurma (Sokrates) Yöntemi.” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, (2001): 55-80.

Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

Ayşad, Güdekli. *Farabi Değişim Programı El Kitabı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Matbaası, 2013.

Aytaç, Kemal. *Avrupa Eğitim Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1980.

Aytaç, Necdet ve Hasan Aydın. *Öğrenme Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama*. Ankara: Pegem Akademi, 2006.

Bağcı, Özlem. “Erasmus Hareketlilik Programını Öğrenci ve Koordinatör Görüşlerinin Değerlendirilmesi.” *Türkiye Eğitim Dergisi* 1, (2018): 54-76.

Bakır, Abdulhalik. “Basra.” *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* 5: 112-114, İstanbul, TDV Yayınları 1999.

Başaran, İbrahim Ethem. *Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi*. Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006.

Başaran, Selman. *Hadis Usulü ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.

Bayık, Ayla. “Kültürler arası Çok Kültürlü Hemşirelik Eğitimi.” *Erzurum, Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokul Dergisi* 5, (2008): 92-102.

Bayraktar, M. Faruk. *İbn Cema'dan Öğretmen ve Öğrenciye Öğütler*. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006.

Bayraktar, M. Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: Gümüş Basımevi, 1984.

Bekri, Alaadin. *Bir çağın Öncüsü Abdülganî En- Nablusî Hayatı ve Fikirleri*. Çeviren Veysel Uysal. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Belâzürî, Ebi'l-Abbas Abbas b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-Buldan*. Beyrut: Müessesetü'l-Maarif, 1987.

Bilen, Mürüvet. *Plandan Uygulamaya Öğretim*. Ankara: Anı Yayıncılık, 1996.

Bilgiseven, Amiran Kurktan. *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası Yayınları, 1978.

Buhari, Muhammed b. İsmail. *El- Camiu's-Sahih*. Thk, Muhammed Züheyr b. Nasirunnasir, Beyrut: Daru'l Tavki'n Necar, 2001.

Buhl, Frantz. "Medine." *İslam Ansiklopedisi* 4: Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.

Burke, Peter. *Bilginin Toplumsal Tarihi*. Çeviren Mete Tuncay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Büyükkaragöz, S. ve C. Çivi. *Genel Öğretim Metotları*. İstanbul: Öz Eğitim Yayınları, 1997.

Can, Gürhan. *Sosyal Bilgiler Öğretimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

Canan, İbrahim. "Ebu Hatim Er-Razi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 150-151, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.

Candan, Abdülcélil. "Kur'an'ı Anlamak İçin Yapılan Seyahatler." *İstanbul: İslami Araştırma Dergisi* 3, (2005): 227-235.

Cebeci, Suat. *Din Eğitimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2005.

Ceyhan, Semih. “Afîfüddîn Tilimsânî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41: 163-164. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Corci, Zeydan. *Medeniyet-i İslam Tarihi*. Çeviren Zeki Megamiz. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1913.

Cornay, Martin. “Eğitim Ve Ekonomi İlişkileri.” Çeviren Nejla Tural. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 2, (2019): 486-492

Çakır, Göksel. *Pedagojik Formasyon İçin Öğretim İlke Ve Yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.

Çelebi, Ahmet. *İslam Eğitim Öğretim Tarihi*. Çeviren Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınları, 1996.

Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Çoban, Hasan. *Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1997.

Demirayak, Kenan ve M. Sadi Çögenli. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1994.

Demirel, Özcan. *İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1999.

Demirli, Ekrem. *Tasavvufun Altın Çağı*. İstanbul: Sufi Kitap, 2015.

Dere, Nurgül. *Osmanlıda Eğitimin ve Öğretimin*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1988.

Doğan, Recai. “Din Öğretiminde Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler ve Örnek Bir Ders İşlenişi.” İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları ve Bir Uygulama Örneği (Ankara Modeli), İstanbul: MEB Basımevi, 2001.

Doğaner, Suna. “Mısır fiziki ve Beşeri Coğrafyası.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 29:553-555. Ankara, TDV Yayınları.

Dündar Mahmut. ”Bir Din Eğitim Kurumu Olan Mescidin İslam’ın İlk

Dönemlerindeki Fonksiyonları.” *Vankulu Sosyal Araştırma Dergisi* 1, (2018): 191-206.

Ebu Davud. *Sünen*. Çevirenler Hüseyin Kayapınar ve Necati Yeniçel, İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.

Ebu Gudde, Abdulfettah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodu*. Çeviren Enbiya Yıldırım, İstanbul: Yasin Yayınları, 2005.

Ebu Gudde, Abdulfettah. *Safahat Min Sabri'l Ulema Ala Şeda'idi- İlmi Ve't Tahsil*. Çeviren R. Orhan Özel, Semih Yolaçan. *İlim Yolunda*. İstanbul: Erkan Yayınları, 2017.

Ebu-l Velid, Muhammed El-Erzaki. *Kâbe ve Mekke Tarihi*. Çeviren Y. Vehbi Yavuz. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1974.

Ed-Düri, Abdülaziz. “Bağdat Genel Bakış.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 4: 441-444. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Efendioğlu, Mehmet. “Sahabe.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 35: 491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

El- Bağdadi, Ebu Bekr El-Hatib Ahmed B. Ali B. Sâbit El-Hatib. *Er- Rihle Fi Talebi'l Hadis*. Tahkik Nurettin İtr. Beyrut, Darul Kitap Evi, 2004.

El- Haysemi, Nureddin. *Mecmau'z Zevaid ve Menbau'l Fevaid*. Çeviren İlker Mermer. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.

El-Azami, M. Mustafa, “Buhari.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 6: 372-374. İstanbul, TDV Yayınları, 1992.

El-Bağdadi Hatib. *Şerefu'l Ashabi'l Hadis*. Derleyen Mehmed Said Hatipoğlu. Ankara: Kitap Store, 1991.

El-Bağdadi El-Hatib. *Tarihu'l Bağdad*. Beyrut: Lübnan Daru'l El-Kitab El-Arabi, 1931.

El-Bağdadi, Ebubekir Ahmed B. Ali B. Sabit El-Hatib. *Takyidu'l-İlm*. Tahkik Yusuf el-As. Beyrut: Daru İhyai's Sürneti'n Nebeviyye, 1974.

El-Belâzürî, Ahmed B. Yahyâ B. Câbir, *Futuhu'l Budldan*. Tahkik Abdullah b.

Üneys Et-Tebba. Beyrut: Müessesetü'l Mearif, 1987.

El-Hemevi, Yakût Ebû Abdillâh Yakut B. Abdillâh El-Hamevi Er-Rumi El-Bağdadi. *Mu'cemu'l-Buldan*. Beyrut: Daru'l İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1979.

El-Medini, Ali B. Abdullâh B. Ca'fer. *El-İlel*. Tahkik Mustafa El-A'zami, Beyrut: El-Mektebetu'l-İslami, 1980.

El-Muttakî Ali. *Kenz 'ul-Ummal*. Beyrut: Müesseset'ür-Risâle, 1989.

Emre, Ahmet Cevat. *Çocuklara Hikâye Anlatma Sanatı*. İstanbul: MEB Yayınları, 2000.

En- Nehbani, Yusuf İsmail. *El- Fethu'l Kebir*. Beyrut: Dar'ül Erkam Yayınları, 1635.

Er- Ruhdani, Muhammed b. Süleyman. *Cem'ul Fevâidmin Câmi'il Usûl ve Mecmai'z Zevâid*. Derleyen Yusuf Öbek. İstanbul: Ocak Yayınları, 2015.

Erden, Münire. “Öğrenme Sürecinde Not Tutmanın Rolü” *Eskişehir Yaşadıkça Eğitim Dergisi* 15, (1991):15-17.

Erden, Münire. *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.

Ergüven, Şahabettin. “Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri.” *Çorum Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (2007):155-183.

Erkaya, Musa. “Hicri 3. Asır İtibariyle Basra'da Hadis Faaliyetlerine Genel Bir Bakış” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (2008): 177-195.

Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Yelkentepe Yayınları. 1975.

Es-Suyûtî, Abdurrahman B. Ebî Bekr B. Muhammed B. Celâluddîn. *Târîhu'l-Hulefâ*. Tahkik Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Mısır: Matbaatu'a-Saâde, 1952.

Eş-Şerif Ahmed İbrahim. *Mekke ve'l Medine Fi'l- Cahilliye ve Ahdi'r-Resü*. Kahire: Dar'ul Fikri'l Arabi, 1985.

Et- Tentavi Ali. *Kısas Mine't Tarih*. Cidde: Dâru'l Menara, 1986.

Ez-Zernuci, Burhaneddin. *Ta'limu'l Muteallim*. İstanbul: Kitap Kalbim Yayıncılık, 1323.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?* Çeviren Zeynep Altok. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.

Fersahoğlu, Yaşar. *Kur'an'da Zihin Eğitimi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.

Fidan, Nureddin. *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Alkım Kitapçılık Yayınları, 1986.

Fidan, Nurettin; Erdem, Münire. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Alkım Yayınları, 2001.

Filiz, Sevil. “Soru Cevap Yönetimine İlişkin Öğretimin Öğretmenlerin Soru Sorma Düzeyi ve Tekniklere Etkisi.” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2002.

Genç, Salih Zeki. “Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türkiye.” *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, (2015): 317-330.

Google. “UNESCO, Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Herita.” son güncelleme 31.01.2019 <http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf> Erişim Tarihi 31.01.2019.

Google. “YÖK Farabi Öğrenci Değişim Programı” https://farabi.yok.gov.tr/Documents/Hakkinda/farabi%20istatistik_son.pdf. Erişim Tarihi:16.06.2019.

Google. “YÖK istatiski Veriler” <https://istatistik.yok.gov.tr> Erişim Tarihi:21.06.2019.

Google. “YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü, Mevlana Değişim Programı Kitapçığı.” <https://mevlana.yok.gov.tr/Documents/Anasayfa/Mevlana-Kitapcik> Yeni 08. 06. 2015 %C4%B0 istatistiksiz pdf Erişim Tarihi:21.06.2019.

Gökalp Murat. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları, 2016.

Gökçül, Banu. *Strateji İlişki Kurulması: Müzakere*. İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri Anonim Şirketi, 2005.

Göztok, Şakir. *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları 2002.

Grousset, Renê. *Bozkır İmparatorluğu*. Çeviren Üzmen, M. Reşat. İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2017.

Güler, İlhami, Özsoy, Ömer. *Konularına Göre Kur'an*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2018.

Gülyüz, Hasan. *Eğitim Programlarının Dili ve Yaratıcı Öğrenme*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2000.

Güneş, Âdem. *Din Öğretimi Materyalleri*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.

Gürel, Ramazan. "Hz. Peygamber'in (sav.) Eğitim-Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar." Kıbrıs: *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1, (2005):7-29.

Güven, Özlem. "Yüksek Öğretim Kurumlarında ERASMUS Programının Değerlendirilmesi (Giresun Örneği), Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi." Pegem Akademi 19, (2013): 61-98.

Güzel, Bekir. Mevlana Değişim Programının Lisan Öğrencilerinin Sosyal Kültürel Gelişimine Olan Katkısının Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 32, (2018): 486-487.

Hâkim Ebu Abdillâh. *Ma'rifet Ulumi'l-Hadis*. Tahkik Muazzam Hüseyin. Medine: El-Mektebetü'l-İlmiyye, 1977.

Halaçoğlu, Yusuf. "Bağdat (Osmanlı Dönemi)" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 4: 441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Halife b. Hayyat, El-Ufuri Et-Temimi El-Basri, *Kitabu't-Tabakat*. Tahkik Ekrem Ziya Umeri. Riyad: 1982.

Hamidullah Muhammed. *İlk İslam Devleti*. Çeviren İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınevi, 2007.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. Çeviren Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1990.

Hanbel, İmam Ahmet. *El-Müsned, El-Fethu'r-Rabbani Tertibi*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2004.

Hasip, A. Aytuna. *Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik Problemleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Basım Evi, 1958.

Hatipoğlu, İbrahim. "Ebu Bekir B. Mervezi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 74-75, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Hatipoğlu, İbrahim. "Rihle." *Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi* 35: 106-108, Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Hitti, Philip. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. Çeviren Salih Tuğ. İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 2011.

İbn Abdilber. *Camii'l Beyanil İlmi Ve Fadlihi*. Çeviren Mahmut Varhan ve Ali Yücel. İlmi Taşımak ve Aktarmak İçin Gerekli Olan Hususlar. İstanbul: Polen & Karınca Yayınevi, 2015.

İbn Abidin, Muhammed Emin B. Ömer B. Abdulaziz Ed- Dımaşk, *Reddü'l Muhtar*. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2011.

İbn Ebi Hatim, Ebu Muhammed Abdurrahman B. Muhammed B. İdris. *El-Cerh ve't-tadil*. Haydarabad: Dairetü'l Maarif El- Osmaniyye, 1952.

İbn Haldun. *Mukaddime*. Çeviren Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1968.

İbn Haldun. *Mukaddime*. Derleyen Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

İbn Hallikân Ebu'l-Abbas Şemsüddîn Ahmed B. Muhammed B. Ebû Bekr. *Vefâyâtü'l Ayân Ebnâü'l Ebnai'z-Zaman*. Tahkik İhsan Abbas. Beyrut: 1972.

İbn Hanbel, Ahmed B. Muhammed. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn İshak, *Siretü'n Nebeviyye*. Nşr. Ahmet Ferid El-Mezidi. Lübnan: Daru'l

Kütübü'i İlmiyye, 2009.

İbn Kesir, İsmail B. Umar. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. Çeviren Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1983.

İbn Kesir, İsmail Ebu'l Fida. *Tefsir'ul Kurani'l- Azim*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 1986.

İbn Mace, Ebu Abdullah. *Sünen*. İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982.

İbn Mansur, Cemalü'ddin Muhammed b. Mükrim. *Lisanü'l Arab*. Berut: Dar-ü Sadır, 1990.

İbn Mansur. *Muhtasar tarih-i Dımaşkli İbn Asakir*. Tahkik İbrahim Salih. Dımaşk: Daru'l İlmiyye, 1989.

İbn Nedim Muhammed B. Yakup. *Kitabu'l Fihrist*. Beyrut: Daru'l Mesirah, 1998.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân B. Ali B. Muhammed. *El-Mevzûât*. Tahkik Tevfik Hamedân. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

İbnü'l-Esir. *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*. Çeviren M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.

İşman, Aytekin ve Ahmet Eskicumalı. *Eğitimde Planlama Ve Değerlendirme*. Sakarya: Değişim Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebu Davut." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 119-121, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebu Zur'a Er-Razi." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10: 274-275, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. "İbn Mace." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 20: 161-162, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. "Müslim." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32: 93-94, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. “Nesai.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32: 563-565, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Kandemir, M. Yaşar. “Tirmizi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 41: 202-204 İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Kaya, Mahmud. “Abdüllatif El- Bağdadi.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 1: 254-255, Ankara: TDV Yayınları, 1988.

Kaya, Seyfettin. “Ömer Hayyam İsfahan Rasathanesi’nde Astronomi Çalışmaları” *Capaddocia History Journal* 9, (2017): 510-516.

Kayadibi, Fahri. “İslam’ın Eğitim Öğretime Verdiği Önem.” *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4, (2001): 33-44.

Keskinoğlu, Osman. *İslam’da Eğitim Öğretim*. Ankara: TDV Yayınları, 1987.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *İrgâmü’l-Merîd Fî Şerhi’n Nazmi’l Atîdli Tevessülü’l Mürîdbi Ricâli’t Tarîkati’n Nakşbendiyyeti’l Hâlidîyyeti’z Ziyâiyye*. Kahire: El-Mektebetü’l-Ezheriyyeli’t Turâs, 2000.

Keyifli, Şükrü. “Eğitim ve Din Eğitimi.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, (2013): 103-126.

Kırca, Celal. “Kur’an’a Göre Din Eğitiminin Genel Metotları.” *Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, (1998): 90-110.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Koçyiğit, Talat. *Hadis Usulü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 1962.

Köseoğlu, Nevzat. *Eski Türklerde, İslam’da ve Osmanlı’da Devleti*. İstanbul: Ötüken Yayınları 1997.

Köstüklü, Nuri. *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi*. Konya: Çizgi Yayınları, 1998.

Kutup, Muhammed. *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Eğitimi*. Çeviren Ali Öztürk. İstanbul: Beka Yayınları, 1974.

Küçük, Raşit. “İsnad.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 23: 154-159, Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Küçükahmet, Leyla. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları 1983.

Leortios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşam Öğretileri*. Çeviren Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Mahayuddi Yahya. “Kûfelilerin Miladi VII. Yüzyılın Ortalarındaki Siyasi Muhalefetleri.” Çeviren Ünal Kılıç. Sivas: *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları* 2, (2002): 20-35.

Martı, Huriye. “Hz. Peygamber’i Ahlaki Bir Model Olarak Benimsemenin Önündeki Engeller Üzerine.” Bursa: *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, (2014): 1-12.

Meylani, Ahmet. *Hayatu’s Sahabe*. Konya: İslami Neşriyat, 1990.

Miras, Kamil. *Tecrid-i Sarih Tercümesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1970.

Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.

Mücteba, Uğur. “Ebu Ya’la el- Mevsili.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10, 258-259, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Mücteba, Uğur. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Müslim B. Hacac, Ebu Huseyn. *Sahihü Müslim*. Tahkik Muhammed Fuad Abdulkaki. İstanbul: El-Mektebetü’l İslamiyye, 1955.

Nazlıgöl, Habib. “Sebepler ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları.” *Hikmet Yurdu* 6, (2013) 13-37.

Nevevi. *Et-Tibyân Fi Adabi Hamaleti’l Kur’an*. Beyrut: Dar’ul Kalem, 1986.

Nobel Yayınları, 2001.

Okumuşlar, Muhiddin. *Fıtrattan Dine-Din Fıtrat İlişkisi*. Konya: Yediveren Yayınları, 2002,

Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metotları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Öz, Ayhan ve Sancak, Seyyid. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Yaz Okuluyla ilgili Görüşleri (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 18 sy.2, (2018) : 1020-1040.

Özaşar, Mehmet Emin. “Zühli.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 44: 543-544, İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Özaydın, Abdülkerim. “Bağdat.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 4: 437-441, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra Yayınları, 1991.

Özden, Yüksel. *Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Önder Matbaacılık, 1997.

Özgüven, Ş. Ethem. *Bireyi Tanıma Teknikleri*. Ankara: Pegem Yayınları, 2002.

Özkan, Hasan Hüseyin. “Popüler Kültür Ve Eğitim.” *Kastamonu Eğitim Dergisi* 14, (2006): 29-38

Özsoy, Abdulvahap. “Hz. Ebu Bekir Dönemi Cem’i Faaliyetinde Şahit İstenmesiyle İlgili Rivayetlerin Kaynak Değeri.” Erzurum: *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43, (2015): 104-138.

Parladır, Selahattin. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. İzmir: Anadolu Matbaası, 1966.

Parladır, Selahattin. “Hz. Peygamber Dönemindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi.” İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1983): 259-284.

Parlıyan, Abdullah. *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*. Konya: Konya Kitapçılık, 2004.

Pazarlı, Osman. *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Genel Metotlar*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1967.

Sa'd b. Abdullah Ali Hamid. *Menahicü'l- Muhaddisin*. Tahkik Ebu Ubeyde Mahir Salih Ali Mübarek. Riyad: Dâru'l Ulûmi's-Sünne, 1999.

Sağır, Mukim. *İlköğretim Okullarında Türkçe Dil Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınlar, 2002.

Sağlam, Ayçan. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Maya Akademi, 2009.

Sancak, Seyyid ve Kamil Coştu. "Toplumsal Barış ve Uzlaş Kültürüne Katkıları Açısından İDKAB Programında Benimsenen "Kur'an Merkezli Öğrenme-Öğretme Anlayışının İmkân Ve Sınırlıkları", *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu* içinde editör Nazan Kahraman ve Dğr., 437-447. Ankara, KITABEK 2017.

Sancak, Seyyid. "Kur'an Perspektifinde Din Eğitiminde Sosyo-Kültürel Farklılıkları Anlamlandırma Sürecinde "Empati" Kavramı", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (2015): 42-7.

Sancak, Seyyid. "Küreselleşme ve Değişen Değerler Bağlamında 2010-2018 İDKAB Öğretim Programlarıyla Yetiştirilmek İstenen Model İnsan Tipi." *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (2019): 94-115.

Sancak, Seyyid. *Süreç Yapılaşma Ve Model Bağlamında Kuran'da Firavun Tipolojisi*. İstanbul: Kurtuba Kitap Yayınları, 2014.

Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslam Coğrafyasında Hadis*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Selçuk, Ziya. *Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

Senemoğlu, Nuray. *Gelişim Öğrenme ve Öğretim: Kuramdan Uygulama*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004.

Sezgin, Fuat. *Tarihu't-Türasi'l- Arabi*. Riyad: Camiatü'l-İmam Muhammed B. Suud El-İslamiyye, 1913.

Sinanoğlu, Oktay, Barut Azmi. *Dil ve Sömürge Eğitimi, Devrimci Cumhuriyet Eğitimi Politikaları*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Sofuoğlu, Mehmet. *Sahihi Buhari Tercümesi*. Ankara: Ötüken Yayınları, 2013.

Sönmez, Abidin. *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*. Ankara: İnkılap Yayınevi, 2011.

Sönmez, M. Ali, "Ali b. Medini." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 2: 411, İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Sönmez, Veysel. *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 1994.

Süngü, H. Bayrakçı. "M. Bologna Süreci Sonrası Yükseköğretimde Akredisyon Çalışmaları." *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi* 8, (2010): 895-912.

Süveyd, Muhammed Nur. *Peygamberimiz Sünnetinde Çocuk Eğitimi*. Çeviren Zekeriya Güler. Konya: Ünsal Kitabevi, 1988.

Şahabettin Ergüven. "Arap Dilinde Lahn'ın Ortaya Çıkışı Ve İlk Görüntüleri." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (2007): 155-183.

Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1995.

Taciddin Es-Subkî. *Tabakat Eş-Şafiye El-Kübra*. Beyrut: Dar El-Kütüb El-İlmiye, 1999.

Tanrıverdi, Belgin. *Öğretim Yöntemleri*. Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 2011.

Tekin, Dilek. "Müslim'in Sahihî'nin Yazılı Kaynaklar Üzerine Bazı Tespitler." *Hadis Araştırmaları. Meridyen Derneği* 4, (2015):124-163,

Titiz, M. Tınaz. *Okulda Yeni Eğitim*. İstanbul: Beyaz Yayınları, 2000.

Tomar, Cengiz. "Mısır." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 29, 584-586, Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Topgül, Muhammed Enes. "Erken Dönem İslam Tarihinde İlim Merkezleri ve Ulema Hareketliliğinin Tespiti Üzerine Metodolojik Bir Anlayış." *Divan Disiplinler Arası Çalışma Dergisi* 42, (2017): 1-32.

Touati, Hourai. *Orta Çağda İslam ve Seyahat: Bir Âlimin Uğraşının Tarihi Ve Antropolojisi*. Çeviren Ali Berkay. İstanbul: İstanbul Yayıncılık, 2004.

Tüccar, Zülfikar. “Ebu Ubeyd.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 10, 244-246, İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ulu, Arif, “Tabiin.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40, 217-218, İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Ulusal Ajans. “Öğrenci Değişim Oranı” (Online) Erişim Tarihi 28.05.2019, Erişim Adresi: www.au.gov.tr.

Utandır, Gürcan. “Eğitim Ve Kültür İlişkisi-Eğitimde Kültürün Hangi Boyutlarının Genç Kuşaklara Aktarılacağı Kaygısı.” *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23, (2003): 291-309;

Ülkü, Hayati. *İslam Tarihi*. İstanbul: Çile Yayınları, 1979.

Ünalın, Şükrü. *Türkçe Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2011.

Varış, Fatma. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Yayınları, 1985.

Varış, Fatma. *Eğitimde Program Geliştirme: Teori ve Teknikler*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakülte Yayınları, 1988.

W. Montgomery Watt. *Hız Muhammed Mekke’de*. Çeviren M. Sami Ayas, Azmi Yüksel. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

Yakıt, İsmail ve Necdet Durak. *İslam’da Bilim Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

Yavi, Ersan ve Necla Nazırlıoğlu. *Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Modern Dünyanın Kaynağı Mısır*. İzmir: Yazıcı Yayınevi, 2001.

Yeniell, Necati. *Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.

Yerasimos, Stephane. *Kostantiniyye ve Ayasofya Hikâyeleri*. Çeviren Şirin Tekeli. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Yeşil, Rüştü. “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sınıf İçi Öğretimde Sorulardan Yararlanma Yeterlilikleri (Kırşehir Örneği).” Ankara: *MEB Dergisi*

180, (2008):105-122.

Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1991.

Yıldırım, Ramazan. *Öğrenmeyi Öğretmek*. İstanbul: Sitem Yayıncılık, 2001.

Yılmaz, Hasan ve Ali Murat Sünbül. *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme*. Konya: Çizgi Yayınevi 2003.

Yılmaz, Metin. “Bağdat Kütüphanesi Gerçekten Tahrip Edildi mi?” Ekev Akademi Dergisi 18. (2004):319-339.

Yılmaz, Muhammed. “Tarsus’a Gelen İlk Türk Hadis Âlimi.” Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1, (2011): 1-17.

Yılmaz, Yasin. “Hz. Peygamber Dönemi Eğitime Genel Bir Bakış.” Dini Araştırmalar Dergisi 15, (2012):203-221.

Yiğit, Nevzat. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Trabzon: Pegem Yayınları, 2013.

YÖK Mevlana Değişim Programı Koordinatörlüğü. *YÖK Erasmus Uygulama El Kitabı*. (Ankara: YÖK Koordinatörlüğü Yayınları, 2008),

Yörükoğlu Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı* Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1980.

Yücel, Ahmet. “Haris b. Ebu Usame.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16: 195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Yüksel, Ali. “İslam Hukuk Tarihinde Kufe’nin Yeri.” *Uluslar Arası Türk veya Türk Dilleri Edebiyat Dergisi* 9, (2014): 2165-2178.

Zehebi. *Siyeru Âlimin Nübela*. Tahkik Muhammed Abdulkadir. Beyrut: Daru’l Kutubu’l İlmiyye, 2010.

Zehebi. *Tezkirat’ul Huffaz*. Haydarâbâd: Dekkan Basımı, 1956.

Zehebi. *Târîhu'l İslâm ve Feyâtü'l Meşâhîr ve'l-A'lâm*. Tahkik Ömer Abdüsselâm Et-Tedmûri. Beyrut: Daru'l-Katibi'l-Arabî, 1993.

Zerrinkub, Hüseyin. *Medreseden Kaçış: İmam Gazali'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*. Çeviren Hikmet Soylu. İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Uğur GÜNERHAN

Doğum Tarihi : 22.11.1991

Doğum Yeri : BOLU

Eğitim Durumu: 2013 -2014Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Formasyon Eğitimi.

2011 – 2013 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Lisans Eğitimi (Üniversiteler Arası
Yatay Geçiş).

2009– 2011 İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Lisans Eğitimi.

2005 – 2009 Anadolu İmam Hatip Lisesi (Bolu)

1998 – 2005 Dörtdivan Merkez Şehit Orhan Yalçın
İlköğretim(Bolu)

Yabancı Diller : İngilizce YDS: 41

Deneyimler : Bolu İli Göynük İlçesi'nde bulunan Göynük İmam Hatip Ortaokulu'nda Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktayım. 2011-2014 tarihi arasında Kahramanmaraş ili Ekinözü İlçesi Alişar Camiinde imam- hatiplik görevini yaptım. 2014 tarihinde arasında Bolu İli Göynük İlçesi'nde bulunan Ekinciler Ortaokulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandım. Aynı kurumda 2015-2017 tarihleri arasında Müdür Vekilliği görevini yerine getirdim. 2017 yılında il içi özür grubu ataması ile Göynük İmam Hatip Ortaokulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak atandım. 2019 yılında Müdür Yardımcılığı Sınavına girerek görev yaptığım kuruma Müdür Yardımcısı olarak atandım. Halen aynı kurumda Müdür Yardımcısı olarak görev yapmaktayım. Evli ve iki çocuk babasıyım.